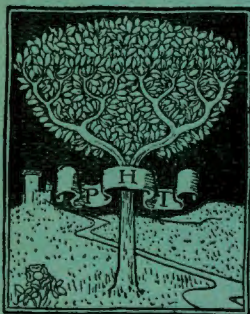


PERSONHISTORISK TIDSKRIFT



1943

UTGIVEN

AV

PERSONHISTORISKA SAMFUNDET

GENOM

BENGT HILDEBRAND

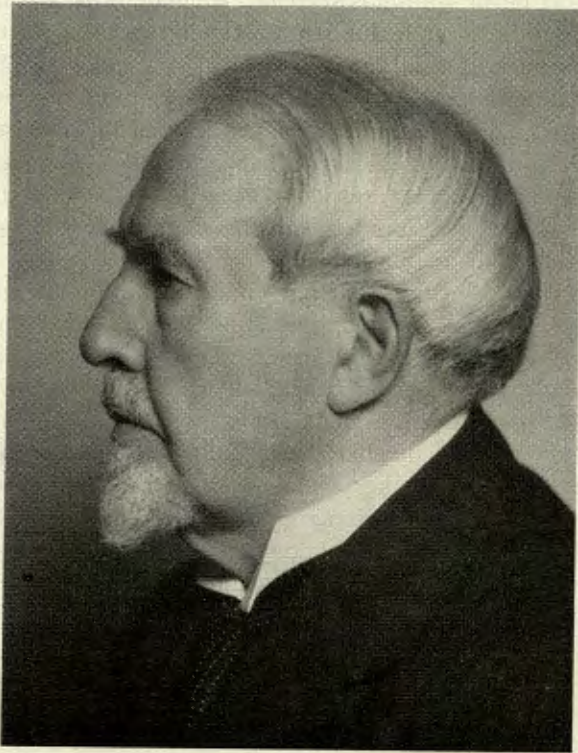
ÅRG. XLII.

HÄFT. 1—3

INNEHÅLL.

	Sid.
Joh. Ax. Almquist, Personhistoriska Samfundets ordförande 1919—1943, Samfundets hedersledamot 1943. Med 1 porträtt. Av docenten fil. dr BENGTHILDEBRAND, Stockholm	1— 4
Govert Indebetou, Personhistoriska Samfundets skattmästare 1920—1943, Samfundets hedersledamot 1943. Med 1 porträtt. Av BENGTHILDEBRAND	5— 7
Carl Carlsson Gyllenhielm och Vasa-huset. Av fil. mag. ERIK GRANSTEDT, Stockholm	8— 43
Johan Gabriel Werwing. Bidrag till en svensk 1700-talsdiplomats biografi. Av andre arkivarien i Riksarkivet, fil. lic. STEN LANDAHL, Stockholm	44— 69
Släktanteckningar ur en gammal stambok. Meddelande av förste bibliotekarien fil. dr O. WALDE, Uppsala	70— 75
Lunds stifts herdaminne. Historik och program. Av överbibliotekarien fil. dr GUNNAR CARLQUIST, Lund	76— 98
Mannen som offentligt förklarade sig hellre vilja mista huvudet än bliva assessor i Svea hovrätt. Av professor jur. dr JAN ERIK ALMQUIST, Djursholm	99—103
Kronorna i svenska riksvapnet. Av riksheraldikern friherre HARALD FLEETWOOD, Saltsjöbaden	104—112
Journalen över Gustav IV Adolfs fängelsetid. Av fil. lic. STEN CARLSSON, Lund	113—126
Sekreteraren Olof Claesson († 1595) och hans »handlingar». Med 1 stamtavla. Av docenten fil. dr IVAN SVALENIUS, Lund	127—135
Gustaf Stridsberg, f. den 5 juli 1877, † den 3 november 1943. Med 1 porträtt. Av BENGTHILDEBRAND	136—140
Notiser	141—142
Fråga	142
Personhistoriska Samfundets stadgar, antagna den 26 mars 1943	143—144

Av Personhistorisk Tidskrift, årg. XLI, 1941—42, är h. 4, innehållande recensioner, sedan länge under uppsättning men har icke hunnit färdigställas före julen och utkommer därför, jämte h. 4 till årg. XLII, 1943, under förra delen av år 1944.



Joh. Ax. Almquist

Personhistoriska Samfundets ordförande 1919—1943,

Samfundets hedersledamot 1943.

Vid Personhistoriska Samfundets årsmöte våren 1910 återvaldes till styrelseledamöter samfundets ordförande, överstekammarjunkaren friherre Carl Carlson Bonde, riksarkivarien Emil Hildebrand, friherre Johannes Rudbeck samt Personhistorisk Tidskrifts dåvarande redaktör, greve Carl-Magnus Stenbock. En plats var vakant efter den förtjänte medeltidsforskaren fil. dr Karl Henrik Karlsson och besattes då med H. M. Konungens bibliotekarie fil. dr *Johan Axel Almquist*. Sedan baron Bonde dött 1913, beklädde Emil Hildebrand ordförandeplatsen till sin bortgång 1919. Hans efterträdare i presidiet

blev Almquist, då förste arkivarie i Riksarkivet och från 1920 arkivråd. I icke mindre än 33 år har således numera f. d. arkivrådet Almquist tillhört detta samfunds styrelse. När han, efter att under 24 år också ha fört ordförandeklubban, enständigt yrkat på att få lämna sina förtroendeposter i Personhistoriska Samfundet, är det en kär plikt för samfundet och dess tidskrift, i vars redaktionsutskott han tillika suttit, att här framföra sina värdsamma tacksägelser.

På Personhistorisk Tidskrift har arkivrådet Almquist nedlagt ett ofantligt arbete under årens lopp både i synlig och i osynlig måtto. Den, som skriver dessa rader, kan visserligen i första hand endast vittna om de 15 år; då jag haft äran och glädjen att under hans inseende redigera tidskriften. Det har under denna förhållandevis långa tid sällan förekommit någon uppsats, till vilken han icke lämnat värdefulla bidrag antingen i positiv form, genom meddelanden och upplysningar, eller kritiskt, genom påpekande av felaktigheter eller brister. Tidskriften har härvid kunnat profitera av hans utomordentliga erfarenhet, vunnen under bl. a. utövande av ett historiskt författarskap, som numera sträcker sig över mer än ett halvt sekel. Själv tränad biblioteks- och arkivman samt en pionjär inom brukshistoriens, lantbrukshistoriens och kameralhistoriens svårplöjda områden, därtill bibliografisk författare och tillika en av våra flitigaste urkundsutgivare, besitter Joh. Ax. Almquist en allmän svensk personhistorisk kunskap, som måhända ingen annan i detta land torde nå upp till. Det finns icke ett landskap eller län och knappast ett härad eller en socken inom särskilt det Sverige, som utgjorde stormaktstidens statsområde, som han icke ingående studerat i samband med sina forskningar rörande den civila lokalförvaltningen 1523—1630 eller säterierna under 1600-talet. Vilken tillgång Personhistoriska Samfundet och dess tidskrift haft i en så enastående historisk kunskap, behöver icke närmare utredas. I otaliga fall ha dessa arkivrådet Almquists fackkunskaper gjorts fruktbärande för tidskriften. Till stöd för denna sin verksamhet har Almquist tillika haft den omständigheten, att han är ägare till ett av Sveriges största privata historiska bibliotek, en boksamling, som är speciellt inriktad på hans olikartade historiska intressen och innehåller mycket av sådant, som man eljest väntar att finna blott i de offentliga biblioteken.

Till dessa positiva fördelar har kommit en annan sida hos vår avgångne ordförande. Ett av den hithörande vetenskapliga forskningens nödvändigaste och finaste instrument är kritiken. Den, som på nära håll följt arkivrådet Almquists stillsamma, men skarpa, klara och nyktra, ej sällan av fin ironi eller humor färgade kritik

av omogna alster, som hembjudits tidskriften, har anledning påpeka, att han förskonat den och läsaren från mångahanda. Tillika har Almquist i eminent mening verkat som kritiker på recensionsavdelningen. En utländsk kännare av tidskriften sade mig en gång, att det första han läste i varje häfte var de med signaturen *Aqui* undertecknade bokanmälningarna. Hans kritiska klarsyn har här gällt både lokalhistoria, släktforskning och biografi. Man har bl. a. anledning att på förstnämnda område påpeka ett för gårdshistoria principiellt viktigt uttalande av Almquist (i PHT 1930, s. 216): »När det gäller att bygga upp en historik på grundvalen av ett större eller mindre antal data, som blivit (vanligen genom efterföljande tvister) bevarade till eftervärlden, men aldrig kunna tänkas fullständiga, ger så gott som varje nytt fynd anledning till händelseförloppet beriktigande eller i varje fall till insiktens fördjupande från den mera förenklade åskådning, som blir en följd av ofullkomligt vetande. Man kan därför beträffande topografien ej vara nog försiktig beträffande de ofrånkomliga intervallerna mellan två fixa tidpunkter, ty de förra kunna innehålla snart sagt vilka överraskningar som helst.»

Till släkthistoriens studium fördes Joh. Ax. Almquist redan genom tillhörigheten till en av våra gamla och förnämliga kultursläkter — professor Eric Jonas, biskopen Eric Abraham och Carl Jonas Love Almquists släkt. Också utgöres det första numret bland J. A. Almquists skrifter av bibliografien »Almquistiana», som han utgav vid 22 års ålder 1892. På släktforskningens fält, där arkivrådet Almquist sedan verkat bl. a. genom sin välkända och ständigt använda bibliografi »Svensk genealogisk litteratur» (1905), har han genom de kritiska recensionerna i tidskriften sökt varna för de vanligaste, ofta elementära misstag, som möta i litteraturen. När en släktbok 1915 kunde börja sin stamtavla med bonden *Eric Olsson* och hans tre »söner» *Mathias Jacobi*, *Ericus Danielis* och *Matthias Hansson*, hade han också all anledning till sträng tuktan. Bland det mest festliga, som på detta område flutit ur Almquists penna, är f. ö. en recension i PHT 1927 (s. 176 ff.) av en då nyutkommen släktbok. Positivt har Almquist själv i otaliga fall berikat adelns ättartavlor i Elgenstiernas edition med noter av alla slag.

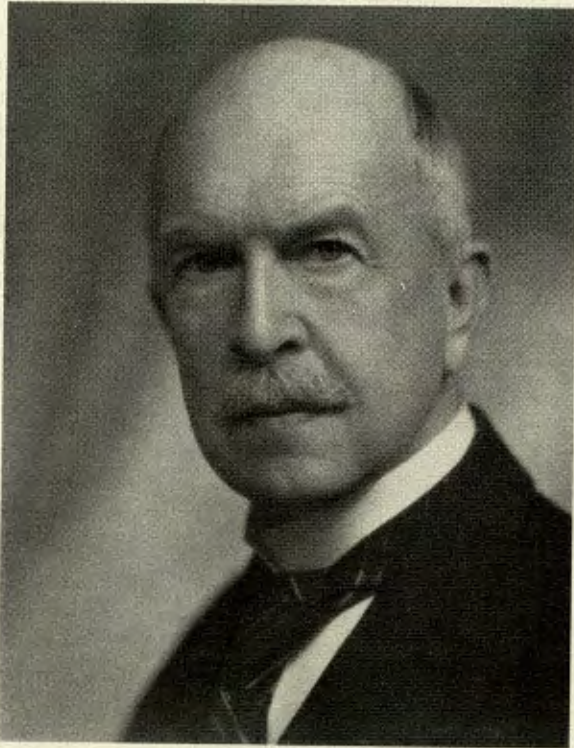
Även för den biografiska forskningen har Johan Axel Almquist betytt mycket, sålunda t. ex. för Svenskt Biografiskt Lexikon, i vars redaktionsutskott han lyckligtvis kvarstår och där han alltjämt gör en insats av samma slag som i Personhistorisk Tidskrift.

Må det tillåtas undertecknad att i dessa rader också ge uttryck för tacksamheten över ett femtonårigt, för mig oerhört givande sam-

arbete. Arkivrådet Almquists kritik har enligt min erfarenhet visserligen aldrig saknat salt, men bakom de skarpa formuleringarna skymtade man lätt icke blott kravet på vetenskaplig anda och metod utan också ett personligt intresse och en i själva verket stor personlig älskvärdhet och välvilja.

Då arkivrådet Almquist nu nedlagt den Personhistoriska Samfundets ordförandeklubba, som han i nära ett kvarts sekel fört med så mycken värdighet, lätthet och skicklighet och med så stort intresse för samfundets angelägenheter, bringar samfundet honom en vördsam, varm och tacksam hyllning. Dessbättre har han icke försvunnit ur vår synkrets. Vi hoppas ännu länge få glädjas över fortsatt, lärorik och angenäm kontakt med hans självständiga och skarpskurna personlighet.

Bengt Hildebrand.



Govert Indebetou

**Personhistoriska Samfundets skattmästare 1920—1943,
Samfundets hedersledamot 1943.**

Sedan maj 1919 bekläddes en av styrelseposterna och sedan mars 1920 skattmästarebefattningen i Personhistoriska Samfundet av direktören *Carl Daniel Govert Indebetou*. Då han nu önskat att 1943 frånträda den viktiga förtroendepost, som han i vårt samfund intagit, skall även till honom med rätta en varm tacksamhetshyllning givas. Han har i samfundet varit ännu mycket mer än den mönstergille och förtänksamme skattmästaren.

Redan tillhörigheten till en gammal kultursläkt torde för Govert Indebetou, liksom för Joh. Ax. Almquist, ha varit nog att väcka ett

historiskt intresse. I Axel Oxenstiernas samling i Riksarkivet ligga skrivelser från släktens svenske stamfar, den från Nederländerna inkomne stärkelsebruksägaren i Norrköping Govert In de Betou. Släkten blev i flera av sina grenar representativ för det skikt av våra ofrälse stånds personer, som är känt som brukspatronernas intressanta och ofta starkt kulturintresserade krets. Direktören Govert Indebetous gren blev knuten till Södermanland, närmare bestämt till Vingåkersbygden och Forssa bruk. I denna trakt har han själv sitt Tusculum, det vackra Mörkhulta vid stranden av Tisnaren, och förvarar där bl. a. som arv efter sin farfar, den kände lantmannapartisten Carl Gustaf Indebetou († 1893), dennes intressanta brevvarkiv, som han liberalt öppnat för forskningen.

Redan 1903 debuterade Govert Indebetou som släkthistorisk medarbetare i Personhistorisk Tidskrift. Han bidrog i årg. 1907 med studien »Om källor vid släktforskning», nio år före första upplagan av J. Wretmans släktforskningshandbok. I denna uppsats fäste Indebetou uppmärksamheten vid det primärmaterial, som sedan sekelskiftet börjat samlas i landsarkiven, ävensom vid viktigare samlingar i biblioteken och gav tillika de nödiga fingervisningarna rörande orientering i litteraturen, särskilt genom bibliografierna. Han har sedan många gånger ytterligare bidragit till tidskriften med av honom själv utarbetade genealogier m. m. och ej minst genom ständigt korrekturläsning — och därmed också saklig granskning — intill dags dato. Stor noggrannhet och vidsträckt inblick i den vidlyftiga personhistoriska litteratur, som han också rikhaltigt samlat i sitt eget bibliotek, utmärka hans forskning. Det finns inte många moderna svenskar av de bildade klasserna, som han inte skulle kunna plocka fram biografiska data om, därvid ofta korrigerande deras egna uppgifter. Han är en obarmhärtig uppdagare och utrotare av falska titlar och om någon trott sig kunna smussla med icke fullt korrekta äktenskapsuppgifter, har han mångfaldiga gånger ur det tidigare tryckta äktenskapsregistret kunna beslå vederbörande med osanning. I tidskriften har han tillika verkat som anmälare av särskilt matrikel-litteratur och torde väl vara Sveriges skickligaste matrikelkännare. Han är slösande givmild med hjälp åt andra författare på området, och i mångfaldiga förord har han avtackats som bidragsgivare. Därvid har han även kunnat utnyttja egna samlingar.

Redan 1892 anställdes Govert Indebetou i ett släktbolag, den välkända fondmäklarfirman Georg Strandberg vid Västra Trädgårdsgatan i Stockholm, och är sedan länge dess chef. Även som fullmäktig i Stockholms handelskammare, ordförande i Svenska fond-

handlarföreningen 1920—35 och styrelseledamot i flera viktiga bolag, har han en särskilt god kännedom om affärsvärlden och det praktiska livets män över huvud. De matrikelarbeten han själv utgivit äro bl. a. »Bergshögskolans elever» (1919), »Bergskolans i Filipstad elever 1830—1930» (1931) och framförallt huvudarbetet »Svenska teknologföreningen 1861—1936. Biografier» (jämte E. Hylander, 1937), d. v. s. den viktigaste källan för biografisk kunskap om svenska ingenjörer. Även åt sparbankshistorien har han ägnat stort intresse genom tvenne egna skrifter. Med genealoger i grannländerna Finland, Danmark och Norge har Indebetou tillika sedan länge uppehållit nära förbindelser och där gjort sig högt skattad som vän och medhjälpare.

Vid sidan av personhistorien har Govert Indebetou emellertid många andra intressen, bl. a. botanik och ej minst kulturhistoria. Hans arbete om »Svenska aktiebrev före år 1880» (1925) samt studier om Fredriksdals porslinsfabrik (i Svenska slöjdföreningens Meddelanden 1905) och sörmlandsmålaren Gustaf Adolf Engman (i Rig 1927) vittna härom. Det är också detta hans intresse och dessa hans kunskaper, som fört honom in som verkställande ledamot i direktionen för Hallwylska museet, vilket han är sedan 1930.

Av Personhistoriska Samfundets tyvärr permanent dåliga finanser har direktör Indebetou alltid gjort det bästa möjliga och klokt omhänderhaft de ringa medel, som funnits att tillgå. Samfundet stannar i stor tacksamhetsskuld till honom för detta. Hans försynta och fina personlighet har skaffat honom också talrika vänner bland samfundets ledamöter. Ej minst står undertecknad i största tacksamhetsskuld till Govert Indebetou för mångårigt samarbete och ständigt visad tillmötesgående välvilja. Det är en glädje, att han kvarstår som skattmästare i Samfundet för Svenskt Biografiskt Lexikons utgivande samt trogen och hjälpsam läsare av korrekturen även till detta verk, liksom han förblir en trofast vän till Personhistoriska Samfundet.

Bengt Hildebrand.

Carl Carlsson Gyllenhielm och Vasa-huset.

Av Erik Granstedt.

I.

Inom 1630- och 40-talens politiska liv spelade Carl Carlsson Gyllenhielm en högst egenartad roll. Då denna i väsentlig mån var betingad av hans ställning som kunglig bastard, synes en utredning av hans relationer med kungahuset vara befogad. En ur den sålunda givna synpunkten företagen granskning av hans politiska verksamhet torde ävenledes kunna anses motiverad.

När Gyllenhielm var omkring 70 år gammal, författade han en liten skrift, »Nosce te ipsum»¹, i vilken han på en något knagglig knittel skildrade sin växlingsrika levnad. Om sin börd talar han ej utan stolthet:

»Aff högh herkomst och ädelt blod
Wil hwar nu achtas wara godh:
Jagh meenar mig så wara medh,
Och skal ingen neka migh thet,
At en ädlare aldrigh spordes
Än Adam, som aff Gudh sielff giordes
Och är en Fader till them alla,
Som wij rijke och arme kalla.
Aff honom Carl Sweriges kong
Hade, som andre, sitt uhrsprong:
Then min Fader till werlden war
Med en tärna som migh bar
Under sitt bröst och födde hijt,
Ther näst ansade med all flijt.»

Men i fortsättningen heter det:

»Påminner migh så första fall,
I thet werlden råkade all
Genom then brått i paradijs
Aff Adam som en man owijs.

¹ Nosce te ipsum eller kenn tigh sielff, thet är, huru een wälbetänkt christen menniskia påminner sigh sitt eget ursprung, undfyr högmod och förödmükar sigh altijd under Gudz alzmechtige hand (tr. Sthlm 1644).

Ty hielper ey hoo war min faar,
 Och icke modren, som mig baar.
 Adams kött och blodh wore the,
 Och iagh är född i synd och wee:
 Min moder migh i synd undfick.
 Jagh sielff och sedan ondt begick.»

Så förtäljer författaren, att han föddes den 4 mars 1574 och i dopet erhöill namnet Carl efter fadern. Vad modern hette omtalar han själv ej.¹ Sin barndom och första ungdom tillbragte han på Julita och erhöill en vårdad uppfostran.² År 1592 förlänade Johan III adelskap åt sin »älskelige käre Broders, högborne furstes her Carls, Sweriges Rijkets Arrfurste, Hertigz till Sudermanland, Närrike, Wermeland frille son Carl Carlsson.»³ Några år senare ansågs hans bokliga utbildning tillfyllest, och han sändes då till Frankrike för att »förfahra Krigh».⁴ Vid detta tillfälle fick han av hertigen dennes konterfej i en guldkedja.⁵ Den elakartade politiska utvecklingen i Sverige föranledde emellertid hans återkallande. År 1597 blev Carl Carlsson, som då var kammarjunkare hos hertigen, utsedd till ombud i en beramad giftermålshandel mellan hertig Gustaf av Sachsen-Lauenburg och en dotter till greve Edzard av Ostfrisland⁶ — båda parterna voro Vasa-ättlingar —, varigenom han torde ha fått en viss inblick i familjepolitiken. Samma år skänkte hertig Carl Sundbyholms gård i Södermanland åt, som han uttrycker sig i ett brev till vederbörande fogde, »oss elskeligh wår frilleson Karl Karlsson».⁷ Året därpå (1598) fick Carl Carlsson Karby och Lagga socknar⁸ och 1599 Clas Slattes alla förbrutna gods, bl. a. Slattefors.⁹ Han stod desslikes den hertigligen familjen nära. På gamla dagar kunde han för drottning Christina berätta, att han burit hennes höge herr fader på sin arm¹⁰, och bevarade i livlig hågkomst flera episoder från den store konungens

¹ Hon hette Carin Nilsdotter. Biographica G 27; Personalia, ser. 1, vol. 74, Skoklosteraaml., RA. Vissa uppgifter i den biografiska litteraturen rörande C. N. synas osäkra; en närmare undersökning härav ligger utanför ramen för denna framställning. Rörande hennes gifte se Joh. A. X. Almquist, Frälsegodsen i Sverige under storhetstiden, 2 (1935), s. 461.

² Jfr Hertig Carls registratur ²⁹/₆ 1595, RA.

³ Adelsbrev, vol. 1: 1543—1646, RA.

⁴ Hertig Carls registratur ²⁷/₆, ²⁹/₆ 1595; Nosce te ipsum.

⁵ Brev ²⁰/₆ 1595 i hertig Carls registratur, tr. i Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens Månadsblad 1885 (1885—86), s. 86.

⁶ Hertig Carls registratur ¹/₄ 1597; HH 20, s. 261.

⁷ Ib. ²/₁₂ 1597. Jfr Joh. A. X. Almquist, a. a. 2, s. 656 ff.

⁸ Almquist, a. a., 2, s. 694 f.

⁹ Tor Berg, De särskilda fögderierna för förbrutna gods under Karl IX:s och Gustav II Adolfs regeringar (Meddel. fr. Sv. Riksarkivet 1927), s. 121.

¹⁰ G. t. Christina, odaterat, men tydligen från årsskiftet 1644—45 (G. lyckönskar drottningen till regeringstillträdet och sänder henne en nyårgåva), Skrivelser till K. Maj:t 1633—54, RA.

barndom, vilka klarligen utvisade; »att denne herren . . . hade monga præsagia eller kennemerken, att han en mächtig potentat och krigz-furste moste varda, som ingen fahrligheet achtade».¹

Under de skickensedigra åren kring sekelskiftet finna vi Carl Carlsson som en av hertigens handgångna män.² Hans brev till denne sin »allernådigste Furste och Herre» ge inga upplysningar om det rent personliga förhållandet dem emellan; de hålla sig strikt till de många olikartade uppdrag som anförtrotts honom.³ Hertigen-konungens egna brev äro också mindre givande i detta avseende. Sonen omnämnes med det stereotypa »Oss elskeligh wår trotienare Edle och Welbördig Carl Carlsson til Sundbyholm»⁴, och skrivelserna till honom börja alltid med en ingress av typen »Wår gunst och nådige willie medh Gudh tilförende etc., Wii hafue bekommit thin skrifuelse Carl Carlsson och förnimme ther af . . .». Så mycket är tydligt, att Carl IX var en sträng och fordrande herre även gentemot sonen⁵, men han visade också flera tecken på sin nåd⁶, var mån om hans förkovran i militära ting⁷, och tycks beträffande politiken ha i hans närvaro uttalat sig tämligen ohämmat⁸. Inom allmogen åtnjöt Carl Carlsson förtroende; hans sympatier för faderns demokratiska inriktning synas härmed stå i växelverkan⁹. Han spelade också en betydande roll i krigshändelserna, först i Sverige, sedan i Livland. Såsom är ofta relaterat, nödgades han där efter fästet Wolmars fall i december 1601 giva sig fången åt polackerna, som sedan i 12 års tid skulle hålla honom i hårt fängelse. Av sina upplevelser under denna och den närmast föregående tiden har han gett en bekant skildring¹⁰. De försök som Carl IX gjorde att få sonen utväxlad ledde ej till resultat; på Sigismunds sida var man obenägen att låta den värdefulla panten gå sig ur händerna¹¹. Carl Carlssons under fängel-

¹ HH 20, s. 303 f.

² Hertig Carls registratur, passim.

³ G. t. hertig Carl ⁵/₁₁ 1597, Prinsars arkiv; G. t. hertig Carl ⁴/₉ 1599, Strödda historiska handlingar, vol. 16; G. t. Carl IX ²⁴/₇ 1600—²⁷/₁₂ 1601, Skrivelser till Konungen, Carl IX:s tid, allt i RA.

⁴ Benämningen frilleson förekommer så vitt jag kunnat finna för sista gången i en skrivelse av ⁹/₁₁ 1598. Hertig Carls registratur.

⁵ Exempel: Carl IX t. G. ⁴/₉ 1601, ²⁰/₁ 1602, tr. Stockholms Magazin 2, s. 776 f., 778 ff. Jfr G. t. Carl IX ¹⁵/₈ 1601, Skrivelser till Konungen, Carl IX:s tid.

⁶ Hertig Carls registratur ¹²/₂, ⁹/₁₁, ⁴/₁₂ 1598, ⁸/₁₂, ⁹/₁₂ 1599; HH 20, s. 289.

⁷ HH 20, s. 322.

⁸ Ib. s. 379, 390.

⁹ Hertig Carls registratur ²²/₉ 1598; HH 20, s. 276, 283, 285 f., 307.

¹⁰ HH 20, s. 258 ff.

¹¹ RR ⁹/₇, ⁷/₉ 1603, ²³/₁ 1604, ²²/₂ 1605 (suppl.), ²/₆ 1605, ⁵/₉ 1609, m. fl., RA; HH 20, s. 368, 382 f., 385 f., 388; »De berättat och, at Nimrot (Carl IX) haffuer sendt Arfuedt Erichsons tienere och een liflandz adelsfru till wår nådige konungh i Polenn, och begerat then horungen Carl Carlsson löss emot Arfuedt Erichson och nogra andra lifländzska aff aadell, med huilcket tilbodh säies wara stoor liist och bofweri, som wore

setiden utståndna lidanden satte djupa spår i hela hans livsåskådning. På äldre dagar återkommer han gång på gång till dessa händelser, därvid framhållande att de voro av Gud sända prövningar men också att han av religionen hämtat tröst och stöd att tåligt fördraga allt¹. Det är av alla tecken uppenbart, att författaren till »Schola captivitatis» var en varmt religiös natur². Härav betingades hans vördnad för statsmaktens högsta innehavare: dessa hade Gud satt till att styra sitt folk³.

Efter Carl IX:s bortgång kom frågan om Carl Carlssons utväxling i ett nytt läge. Gustaf II Adolf drev på saken, och den fångne själv sökte verka härför⁴. Kort efter det att han fått underrättelse om faderns fränfalle riktade han till det svenska riksrådet en skrivelse (januari 1612)⁵, i vilken han bl. a. framhöll följande. Den sorgliga belägenhet i vilken den hädangångnes gemål och bägge söner befunno sig ingav honom djup oro. Det var ingalunda av begär att komma till riket som den framlidne fursten bekämpat sin brorson Sigismund, den legitime konungen av Guds nåde⁶; orsaken låg i att avundsamma och illasinnade människor fördärvat friden och vänskapen inom den kungliga familjen för att den genom inbördes oenighet skulle förlora sin auktoritet och gå mot sin undergång. Gud hade straffat oss för våra synder — själv kände han djupt sin skuld. Vi skulle icke upphöra att bedja Gud, att han i sin barmhärtighet måtte återställa freden och endrårkten inom kungahuset och det älskade fäderneslandet. Den avlidnes gemål och söner, de bägge arvfurstarna, borde som lemmar av samma kropp åter förena sig med sitt sanna överhuvud konung Sigismund. Om oenigheten fortfore, löpte fäderneslandet fara att ödeläggas, medan en förening med det mäk-

notog för långt skrifue, och wille kosta mången liiff och wälfärdh, och synes ingelunda wara rådsampt, at gifue Carll Carlsson löss, om kong: Matt. eller andre erlige swenske herrar och män wele nogon tiidh thee sig heem till Swerige etc. Thet wore fast bätre, at en starck ekegren hölle honom och andra sådana quar udi Polenn etc.» Hans Bilefeldt t. (Knut Persson?) sommaren 1605, tr. L. Sjödin HT 1939, s. 444.

¹ G:s donationsbrev ²⁰/₁₀ 1629, tr. A. G. Lundborg, Sundby socken (1904), s. 34 ff., o. ⁸/₁₂ 1629, tr. Samling af testamenten . . . för studerande vid Kongl. Academiën i Upsala (uppl. 4, 1866), s. 4 ff.; (C. C:son Gyllenhielm), Schola captivitatis (1644), »Authoris Förspråk»; Nosce te ipsum; G:s dedikation t. Christina av Konung Davidz Psaltare (1650).

² »S'il y a des saints Luthériens, il sera des premiers». Chanut t. befullmäktigade ²/₄ 1650, Wahrenbergska avskriftssaml., vol. 3, RA.

³ »Princes et Chefs des Royaumes et Republicques, que le Roy des Roys y a constitué pour gouverner et defendre son peuple.» G. t. Johan Casimir ¹⁰/₈ 1639, Stegeborgssaml. (cit. StS.), RA.

⁴ Generalstaben, Sveriges krig 1611—1632, 2 (1936), s. 5 ff.

⁵ ¹²/₁ 1612, Skrivelser t. rådet och kammarrådet, Gustaf Adolfs tid, vol. 12, RA. Jfr Generalstaben, a. a., 2, s. 6.

⁶ »serenissimum Nepotem suum, Potentiss. Dominum D. Sigismundum tertium, Dei gratia Regem nostrum legitimum, & Dominum Clementissimum».

tiga Polen skulle medföra stora fördelar. Han ville hellre kvarbliva i fångenskapen än se striden fortfa. Han skulle, även om han bleve fri, aldrig mera kunna föra vapen mot den konung, vars fånge han nu var. Å andra sidan var hans trohetsplikt gentemot sin avlidne herres gemål och söner, enkannerligen arvfursten Gustaf Adolf, oförminskad. Hans innerliga önskan var att åter få tjäna dem. — Efter en enträgen bön till rådsherrarna att på allt sätt befordra hans utväxling slutar han sin skrivelse med några härmed sammanhängande anvisningar av praktisk natur¹.

För en bedömning av detta aktstycke ge författarens — visserligen långt senare nedskrivna — minnesanteckningar några hållpunkter. Tesen att hertig Carl ingalunda eftersträvat kronan återfinnes där; Carl Carlsson hade med egna öron hört honom önska Guds straff över dem, som vållat oenigheten mellan honom och hans brorson². Vad Sigismund beträffar påtalas hans löftesbrott, men i flera sammanhang antydes att den verkliga skulden låg hos vissa illasinnade rådgivare³. Carl Carlssons låga uppskattning av Sveriges möjligheter att hävda sig har säkerligen sin förklaring i att de underrättelser han erhöi voro tillrättalagda till polsk favör⁴; om Gustaf Adolfs egenskaper kan ju den fångne Vasa-ättlingen ej ha vetat stort mer än att han var mycket ung. Och därtill: utifrån den religiöst motiverade legitimistiska statsåskådning, varåt skrivelsen ger uttryck, var givetvis ingen annan än Sigismund Sveriges rätte konung.

Har Carl Carlsson blivit utsatt för direkta påtryckningar, åsyftande den svenska Vasa-grenens kapitulation? Några antydningar härom stå ej att finna i minnesanteckningarna, där han eljest samvetsgrant redogör för sina vedervärdigheter. Ej heller omnämner han sitt försoningsprojekt — minnet härav var av den art, att han ej ville aktualisera det, eller hade kanske rentav sjunkit under medvetandets tröskel. Hade skrivelsen avtvingats honom, borde han däremot ha känt ett behov att klarlägga sammanhanget. En direkt påtryckning torde ha varit överflödig. Själva den situation i vilken Carl Carlsson befann sig innebar en utomordentligt hård press: hans fångenskap hade nu varat i över tio år, och gång på gång hade hans förhoppning att bli utlöst gäckats. Den illegitime Vasa-sonen hade mer än någon annan fått lida för schismen inom Vasa-huset. Att denna måtte biläggas var för honom ett livsintresse. Så som situa-

¹ Jfr G. t. rådet ³/₁ 1612, ib.

² HH 20, s. 288, 308, 310, 379, 390.

³ Ib. s. 258, 280, 287, 371, 382, 388.

⁴ Ib. s. 381 f.

tionen då tedde sig för honom såg han ingen annan utväg än de svenska Vasarnas underkastelse under den konung, som höll honom fången.

I minnesanteckningarna förtäljes, att Carl Carlsson kort efter konung Carls död blev behandlad med större mildhet — sålunda slapp han nu de fotbojor som han i flera år måst bära. Det framgår också att utväxlingsfrågan på nytt blev aktuell¹. Det synes uppenbart, att här föreligger ett samband med hans skrivelse till rådet, vilken passade väl i stycke med konung Sigismunds aspirationer². Fångutväxlingen förhalades emellertid ytterligare halvtannat år, tills det slutligen visade sig att de polska förväntningarna om ett systemskifte i Sverige voro fåfänga³. Carl Carlsson fördes nu till Warszawa, där enligt Sigismunds önskan mycken uppmärksamhet visades honom inom de högre kretsarna. Under ett gästabad kom samtalet in på politik, varvid han »sigh väl vachtade att fälla ordh, som them kunde misshaga eller vara konungen emot, uthan mera lempade sitt taal till thett, som kunde tiena till förening medh Sverie och Polandh samtt konungen och hans blodzfränder, the unga furster i Sverige». Påföljande morgon, fortsätter skildringen, blev han kallad till prinsessan Anna, Sigismunds syster — hon hade tidigare under hans fångenskap visat honom vänlighet⁴. Carl Carlsson tackade för att hans lösgivande nu ställts i utsikt, »bidiandes, att han icke måtte allena undgälla thett, som hela konungerijkett Sverie hade giordt, ty hvadh han för sin person kunde råda och styrkia till fridh och enigheet, thet ville han gärna vara till förplichtad, . . . önskandes olycka öffver them, som till thenna oenigheet vore vollande». Fröken Anna menade att hans utväxling berodde på hur pass uppriktigt man på svensk sida handlade, och beträffande hans lojalitetsförsäkring ställde hon sig avgjort skeptisk: hon befarade, att »när han kommo uthi annat väder, så finge han och . . . väl annat sinne». Slutligen meddelade hon honom emellertid, att konung Sigismund beviljat hans utväxling, och önskade honom lycka⁵. Någon dag senare förärade hon Carl Carlsson en evangelisk bönbok och, i likhet med drottning Constantia, en penningssumma⁶.

Utväxlingsfrågan kom att indragas i underhandlingarna om förlängning av det 1611 ingångna stilleståndet mellan Sverige och

¹ Ib. s. 388.

² Jfr Generalstaben, a. a. 2, s. 6 f.

³ HH 20, s. 389.

⁴ Ib. s. 381.

⁵ Carl Carlsson råkade under samtalets gång upptäcka konung Sigismund, gömd bakom ett förhänge!

⁶ HH 20, s. 389 ff.

Polen. Enligt sin egen version måste Carl Carlsson före lösgivandet lova att »icke förorsaka stilleståndets ruptur och brott, som på en tidh var giordt»¹; på den polska sidan uppgavs t. o. m. att han inför starostan i Marienburg G. J. von Tiesenhausen självmant skulle ha svurit Sigismund trohet och ställt i utsikt att uppenbara sådant som kunde vara denne till gagn². Den 22 december 1613 ägde så fångutväxlingen rum³.

Carl Carlsson kände nu ett behov att rikta »en tienligh skriffvelse» till prinsessan Anna för att visa henne »sinn tacksamheet och sinnes beständigheet»⁴. I detta brev⁵ förklarar han, att han framför allt var bunden av sin trohetsplikt gentemot »den Stormächtige Högborne Fursten och Sweries uthvalda konung, Gustavho Adolpho», ... samptt hela konunglige husedh ... nu regerandes i Sweri[e], framför alla på iordene såsom therhedan all min timmeligh lycka och välferdh medh sielffua liffuedh migh tillkommer» — uppenbarligen var Carl Carlsson nu ute »uthi annatt väder» än då han i januari 1612 skrev till rådet, men någon motsättning till vad han — enligt sin egen version — deklarerat under audiensen i Warszawa låg ju ej häri. »Lijkawäll, (hwadh för oenigheeth elliest emillan kommen ähr)» fortsätter han, »för then konunglige blodh och ursprung som bägge Högborne ... konunglige huus förbinder ... skall jag och intill döden bäggie ... Högborne konunglige partier både i Sverie och Poland med Gudz tillhielp min underdånigste troгна tjenst ... bewijsa till alltt thett som emillan båda högbemälte konunglige huus, aff en Familia, till sämmia och endrächtigheet tiena kan, såsom iagh loffuadh och sworedh haffr och uthan thess skyldigh ähr». Så namnger han dem som från polsk sida borde utses för att föra underhandlingarna till ett önskvärt resultat. »Aff thenna swenska sijdon», utvecklar han vidare, »wille iagh önska migh tienligh och brukeligh ther till wara»; om den svenske konungen godtar

¹ Ib., s. 393.

² »Crebris ... juramentis submissam suam erga Ser. regem fidem et observantiam ultro coram Generoso Dno. Cap. Marienb. contestatus est, multa que proposuit alia occasione revelanda, q. S. R. M:ti successu temporis non ingrata esse possunt». Polska kommissariernas relation ^{25/8} 1614, Underhandlingar med Polen och Kurland 1612—1626, Polonica, RA. Jfr A. Cronholm, Sveriges historia under Gustaf II Adolphi regering 1 (1857), s. 294, not 1; 5: 1 (1871), s. 131, o. Generalstaben, a. a. 2, s. 13 f.

³ HH 20, s. 393; Generalstaben, a. a., 2, s. 13.

⁴ HH 20, s. 393 f.

⁵ Koncepter, vol. 1, Gyllenhielms samling (cit. GS), RA. Jfr H. Almqvist, Carl Carlsson Gyllenhielms avsked från »fångelseskolan», Sv. Dagbladet ^{21/8} 1938.

⁶ Vid sitt regeringstillträde antog Gustaf Adolf titeln »Sveriges, Götas och Vendes utvalde konung och arvfurste». Först efter kröningen 1617 bortföll ordet »utvalde». N. Ahnlund, Gustaf Adolf den store (1932), s. 49 f.

honom som medlare, »skall ingen fahra eller möda ifrå min godha willia och åstundan migh affhålla, förhoppandes altidh att warda uthi gunst och Nåde på båda sijdor up och antagen». Så ställer Carl Carlsson in den dynastiska striden i ett utrikespolitiskt sammanhang: det danska och ryska kriget. Håri låg en Guds fingervisning för de bägge monarkerna var dem »land och konungerijke ännu till fångs stoge, om the icke wore till freds medh thett som the hade». Det har blivit påpekat, att detta projekt om en svensk-polsk familjepolitik på Danmarks och Rysslands bekostnad vittnar om en tämligen verklighetsfrämmande uppfattning av det politiska läget, något som är föga förvånande i betraktande av förslagsställarens långvariga isolering. Man fäster sig också vid att den religiösa mot-sättningen ej beröres¹, lika litet som i den refererade skrivelsen till rådet eller under samtalen i Warszawa.

Carl Carlsson fick ej spela den huvudroll i de svensk-polska förhandlingarna, vartill han ansåg sig så speciellt skickad, men å andra sidan blev han ingalunda helt skjuten åt sidan. På svenskt håll önskade man endast en kortfristig förlängning av stilleståndet, medan motparten påyrkade en flerårig. Enligt uppgift i polsk källa skall Carl Carlsson ha anslutit sig till den senare linjen² — vilket ju står i bästa överensstämmelse med hans tidigare intagna ståndpunkt³. Det nya stilleståndsfördraget, daterat den 10 januari 1614, innebar en kompromiss⁴.

Efter att ha avsänt sin skrivelse till prinsessan Anna gästade Carl Carlsson sin vapenbroder Jacob De la Gardie i Novgorod och begav sig så till Finland, där Gustaf Adolf nu uppehöll sig, för att denne »sin herre och konung . . . tillbiuda sin underdånige tjenst och ödmiuca tacksamheet och troheet». Han fick snart tillfälle att ge belägg härpå. I en skrivelse till den i det föregående omnämnde Tiesenhausen, en av de polska kommissarierna, förklarar han sig förgäves ha verkat för ett närmande mellan parterna — skulden låge i polackernas hållning. Han kunde likväl i betraktande av det rådande läget ej finna annat än att konung Sigismund gjorde klokast i att ge efter och erkänna Gustaf Adolf som svensk konung⁵. Carl Carlssons position i den dynastiska fejden var i april 1614 rakt

¹ Almquist, a. a.

² Polska kommissariernas relation ²⁵/₃ 1614, Underhandlingar med Polen och Kurland 1612—1626, Polonica, RA. Generalstaben, a. a., 2, s. 14.

³ Jfr Cronholm, a. a. 1, s. 294, not 1.

⁴ ST 5: 1, s. 225 ff. Generalstaben, a. a. 2, s. 14.

⁵ HH 20, s. 394.

⁶ G. t. G. J. v. Tiesenhausen ²¹/₄ 1614, koncepter, GS. Generalstaben, a. a. 2, s. 16. Jfr HH 20, s. 394.

motsatt den han deklarerade i januari 1612. Situationen måste nu för honom te sig på ett helt annat sätt. Hans nitälskan för en avspänning inom Vasa-huset har dock hela tiden varit en och densamma.

II.

Hemkommen till Sverige återinsattes Carl Carlsson i besittning av de gods, som hans fader skänkt honom¹, och fick sin verksamhet knuten till änkedrottning Christinas och hertig Johans hov². I familjepolitiken kom han att höra till de invigda: han figurerar i underhandlingarna om äktenskap mellan konungens halvsyster, prinsessan Catharina, och pfalzgreven Johan Casimir, och i Gustaf Adolfs och hans moders mellanhavanden rörande Ebba Brahe spelade han en viss roll³. Å andra sidan befordrade änkedrottningen Carl Carlssons eget giftermål med en av hennes hovdamer, framlidne riksskattmästaren Seved Ribbings dotter Christina⁴. I samband med sitt giftermål erhöll Carl Carlsson en förläning 1615 (21/3) av drottning Christina, konfirmerad 1624 (17/6) av Gustaf II Adolf och bestående av fem halva biskopshemman och ett kvarts arv- och eget hemman, av vilka Ribbingelunds gård i Kjula socken bildades.⁵ Snart nog infriades också Carl Carlssons förhoppning om sitt »wapens och sköldemerkets förbättringh medh någon ährattittull therhooss»⁶: i juni 1615 blev han upphöjd i friherrligt stånd⁷. I konungens utnämningsbrev säges ingenting direkt om Carl Carlssons börd, men det namn han nu erhöll, Gyllenhielm, var en tydlig fingervisning, då det tidigare burits av illegitima Vasa-ättlingar⁸. I hans vapen var därtill hans härkomst

¹ RR 17/4 1614, 22/6 1615; Christina d. ä:s brev 21/3 1615 (kopia), Reduktionskollegii akt. 53, f. 102, KA.

² Rikskanslern Axel Oxenstiernas skrifter och brevväxling (AOSB) 2: 10, s. 6, 8, 11.

³ Ahnlund, a. a. s. 66 ff.; dens., Axel Oxenstierna intill Gustav Adolfs död (1940), s. 182 f., 188 f.

⁴ Nosce te ipsum; G. t. Erik Elofsson 8/9 1614, tr: S. Loenbom, Historiskt archivum (1774), II, s. 11; O. J. Agræus, Oratio Funebris . . . Christinæ Ribbing . . . coniugis Caroli Guldenhielmii (1657). Morgongåvobrevet av 15/6 1615 är attesterat av, förutom flera adliga herrar, hertigarna Johan och Carl Philip. Biographica G 27, RA.

⁵ Almqvist, Frälsegodsen, 2, s. 609 f.; jfr ibid., 1, s. 725, 917. Se även Almqvist, Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523—1630, 2, s. 118.

⁶ AOSB 2: 10, s. 11; a. skrivelse t. Erik Elofsson.

⁷ RR 29/6 1615, tr. B. Schlegel, Bergqvara gods och slott i Småland (1897), s. 62 f.

⁸ Johan III:s barn med Carin Hansdotter, Sofia, Julius och Lucretia. B. Schlegel o. C. A. Klingspor, Den med sköldebref förlånade men ej å riddarhuset introducerade svenska adelns ättartaflor (1875), s. 99 f.

heraldiskt symboliserad¹. I »Nosce te ipsum» dröjer Gyllenhielm rej utan välbehag vid sin upphöjelse:

»Migh så ny titel gifwen bleff,
 At iagh mig en friherre skreff:
 Mit wapn och effter the ting
 Mig hade händt fick förbättring,
 At sigh ett leyon låter see
 I band utöfwer strömmar tree.
 En halff Wase bleff i tree feldt,
 Rött, hwitt och blått, migh och tildeldt,
 Som i skölden till skifftes stodh.
 Men at betekna kongligt blodh
 På en hielm Wasan heel bleff qwar,
 På then andra tree lantzer war».

Under de följande åren erhöll Gyllenhielm åtskilliga betydelsefulla uppdrag, inkallades i rådet och blev 1620 riksamiral, vilken värdighet han sedan beklädde till sin död 1650. Han synes icke alltid ha fullgjort sina värv till konungens belåtenhet², men så var det också ofta under ytterst vanskliga förhållanden han hade att bedriva sin verksamhet. I sina brev till Gustaf Adolf insinuerade han vid upprepade tillfällen, att han i konungens omgivning hade vissa avundsmän, som utan ringaste grund förtalade honom³. Han såg sig även föranlåten antyda, att det icke vore så helt med offervilligheten för fosterlandets sanna väl hos de förmögna i riket. Då han å sin och sin makas vägnar själv förklarade sig villig att göra ekonomiska uppoffringar, var det ingen tom fras⁴: i rikets tjänst ådrog han sig stora skulder⁵. Det låg förvisso också en djupt personlig önskan i hans uttalade förhoppning om »E. K. M^{tt}s och hela konungslige . . . familians stadhige eenigheet, longwarigt lycksamnt och roligidh regimente, till vårt käre fäderneslands stora hugnadh och glädies»⁶. Uppfattningen av landets lycka och välgång som oupplösligen förbunden med kungafamiljens, parad med den ärvda misstron mot aristokratien, utgjorde kärnan i Gyllenhielms politiska åskådning.

Att Gustaf Adolf satte värde på sin halvbroders trofasta nit är också tydligt. Trots vissa missnöjesanledningar använde han

¹ Redån i det vapen som fastställdes av Johan III förekommer vasen. Adelsbrev, vol. 1, 1543—1646, RA.

² Jfr Svenska riksrådets protokoll (SRP) 1641, s. 588.

³ G. t. Gustaf II Adolf ⁴/₁, ¹⁰/₈ 1617, ¹²/₁₀ 1626, ²¹/₄ 1628, Skrivelser till K. Maj:t, RA. Jfr AOSB 2, 10, s. 101.

⁴ G. t. Gustaf II Adolf ¹⁰/₃ 1617, RA.

⁵ P. Wieselgren, De la Gardiska archivet 11, s. 8 o. flerst.

⁶ G. t. Gustaf II Adolf ¹⁰/₃ 1617, RA.

Gyllenhielm allt framgent för en mängd viktiga uppdrag, huvudsakligen av militär och administrativ natur¹; i rådet var riksamiralen ofta den som förde ordet å de övrigas vägnar², och under riksdagarna fick han stundom leda förhandlingarna med ständerna³. När Gustaf Adolf träffade dispositioner rörande sin son med Margaretha Slots, Gustaf Gustafsson, sedermera greve av Vasaborg, var Gyllenhielm en av dem, åt vilka omsorgen om konungasonens uppfostran anförtroddes⁴. Denne synes också städse i riksamiralen ha haft en trofast befordrare av sina intressen⁵.

Med Gustaf Adolfs broder, hertig Carl Philip, hade Gyllenhielm genast efter sin återkomst till Sverige 1614 enligt konungens önskan trätt i beröring och synes ha förvärvat hans förtroende⁶. Det var då också en naturlig sak, att den frändekäre riksamiralen på allt sätt tog sig an den tidigt bortgångne furstens dotter Elisabeth, i all synnerhet som hennes moder Elisabeth Ribbing var hans svägerska. Även denna Vasa-ättling kom att bära namnet Gyllenhielm⁷.

Av mera direkt betydelse för riksamiralens politiska position var hans förhållande till drottning Maria Eleonora. Av allt att döma vann han tidigt även hennes förtroende: Gyllenhielm kan för konungen berätta om hennes stora bedrövelse över att vara skild från sin gemål, om hennes livliga åstundan att med det snaraste få begiva sig till honom och om sina försök att trösta och lugna henne⁸. Gyllenhielm har därjämte ekonomiskt stött den ofta i penningförlägenhet försatta drottningen⁹.

Efter Gustaf Adolfs död kom Maria Eleonora som bekant att åsamka förmyndarregeringen många bekymmer. Gyllenhielm, som i egenskap av högste chef för flottan var en av de fem riksförmyndarna, sökte nu att efter förmåga mildra motsättningarna. Sålunda framhöll han vid flera tillfällen i rådet, att man borde ha överseende

¹ J. E. Nordwall, Om svenska riksrådets utveckling mot centralisation under Gustaf II Adolf (1891), s. 19 f.

² Exempel: SRP 1626, s. 33; 1628, s. 108; 1629, s. 229; 1631, s. 98.

³ W. Th am, Inledning till Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll (cit. AP), 1 (uppl. 1, 1855), s. XXII.

⁴ H. Fr ö d i n g, Biografiska studier från skilda tider (1905), s. 27 f.

⁵ Gustaf Gustafsson t. G. ¹/₆ 1636; ²³/₈ 1639, GS; AOSB 2, 10, s. 133 f.; G. t. P é r Brahe ⁴/₈ 1643, tr. HSH 2, s. 116. Jfr SRP 1636, s. 62.

⁶ AOSB 2, 10, s. 8, 49; Jfr Carl Philip t. G. ²⁴/₂ 1621, tr. HSH 16, s. 141.

⁷ Elisabeth Carlsdotter förekommer här och var i G:s räkenskaper, vol. 8—58 GS; AOSB 2; 10, s. 134, 135 f., 147 f.; G. Elgenstierna, Den introducerade svenska adelns ättartavlor, 6 (1931), s. 306; S. H e d a r, Enskilda arkiv under karolinska enväldet (1935), s. 226.

⁸ G. t. Gustaf II Adolf ²²/₁₀ 1621, ¹⁰/₈ 1630, ²⁰/₈, ²⁰/₆ 1631, Skrivelser till K. Maj:t, RA.

⁹ Exempel: GS, vol. 9.

med hennes fel och icke i rena bagatellfrågor onödigtvis reta henne. Efter det att rikskanslern, Axel Oxenstierna, 1636 återkommit till Sverige, vidtog regeringen en uppseendeväckande åtgärd. Den beslöt nämligen då att skilja Maria Eleonora från hennes dotter, den tioåriga drottningen, detta för att skydda den senare mot det skadliga inflytande hon ansågs utsatt för från moderns sida. Även Gyllenhielm tillstyrkte skilsmässan men betonade vikten av att göra allt för att förmildra intrycket av den föreslagna åtgärden¹. Just beträffande sättet för dess genomdrivande var han ej ense med det övriga rådet: han opponerade sig, ehuru förgäves, mot den enligt hans mening alltför skarpa formulering, som givits den i ärendet fattade resolutionen². Oaktat alltså vissa meningsskiljaktigheter härvidlag rådde mellan Gyllenhielm och hans kolleger, framför allt Axel Oxenstierna³, var i huvudsak samförståndet obrutet: det ansågs särskilt värdefullt att ha riksamiralen att tillgå vid förhandlingarna med änkedrottningen, emedan man visste, att hon gentemot denne ej hyste samma aversion som mot de övriga⁴. Gyllenhielm lyckades också i fortsättningen bevara hennes förtroende och sökte vid mer än ett tillfälle tillvarataga hennes intressen⁵. Man finner desslikes att Maria Eleonora och hennes hovmarskalk Pens, en hos förmyndarregeringen illa anskreven person, sökte genom Gyllenhielm vinna sina syften⁷.

År 1639 uppstodo nya tvistigheter mellan regeringen och änkedrottningen⁸. För att förjaga den misstämning, som härav blivit följd, ävensom för att bistå änkedrottningen i livgedingets administration, sändes nu Gyllenhielm jämte Johan Skytte till Grips-holm, där hon vid denna tid vistades⁹. Hans brev härifrån vittna om de stora svårigheter, som mötte honom — han kände sig i förstone alldeles »perplex» — men också om att han hade en viss framgång i sitt medlingsvärv¹⁰.

¹ SRP 1636, s. 198; 1639, s. 464 ff., 565 f. Jfr G. t. Johan Casimir ³/₈ 1639, StS; SRP 1634, 155 f. S. Bergh, Drottning Maria Eleonora och drottning Kristinas förmyndar regering (HT 1902), s. 208, 236.

² SRP 1636, s. 494 ff.; Bergh, a. a. s. 185.

³ SRP 1636, s. 545 f.; Bergh, a. a. s. 187.

⁴ Jfr B. Lövgren, Ståndsstridens uppkomst (1915), s. 13.

⁵ SRP 1636, s. 527. Jfr Jacob De la Gardie t. Gabriel Gustafsson Oxenstierna ³⁰/₈ 1633, tr. HT 1909, s. 170 ff.

⁶ G. t. Maria Eleonora ²¹/₂, ²³/₂ 1637, Drottningars arkiv, RA; SRP 1639, s. 464 f.

⁷ G. t. Johan Casimir ³/₈ 1639, StS; A. Fryxell, Handlingar rörande Sverges historia ur utrikes arkiver, I, s. 66. Jfr SRP 1639, s. 464 f., 565 ff.

⁸ Bergh a. a. s. 207 f.

⁹ SRP 1639, s. 465 f., 474; Bergh a. a. s. 208 f.

¹⁰ G. t. Johan Casimir ²⁴/₈, ²⁵/₈, ²⁶/₈, ²⁷/₈, ²⁸/₈, ³⁰/₁₁ 1639, StS; AOSB 2: 10, s. 137 ff., 139 ff., 141 ff.

Slitningarna mellan Maria Eleonora och regeringen inneburo för Gyllenhielm ett hot mot endräkten i riket. Särskilt ödesdigert vore om oenighet också uppstode mellan henne och Christina. Han ansåg likväl, att änkedrottningen, vars »missförtroande emot thenna nationen eller några personer» visserligen sammanhängde med det fientliga förhållandet mellan Sverige och Brandenburg, borde »mera godh benägenheet draga» till sitt nya hemland, »diht Gudh hennes Maiestatt satt haffuer, änn . . . till sitt fäderneslandh . . ., ther ifrån Gudh hennes Maiestatt tagidh haffuer»¹. Vi ha sett huru Gyllenhielm sökte få Maria Eleonora att förlika sig med förhållandena i Sverige — han räknade härvid även på unga drottningens bistånd² — och att han heller icke var utan hopp att härutinnan lyckas. Dessa förväntningar kommo emellertid på skam. I juli 1640 företog änkedrottningen sin ryktbara flykt ur landet för att först efter åtta års bortovaro återvända³.

Ännu en medlem av kungafamiljen stod Gyllenhielm nära. Det var Gustaf Adolfs halvsysster, prinsessan Catharina, år 1615 förmyndad med den sedermera i Sverige bosatte och av konungen högt betrodde pfalzgreven Johan Casimir⁴. Att Gyllenhielm just genom sin frändskap med kungahuset kände sig särskilt fästad vid den pfalziska familjen är påtagligt: det framgår direkt av ett hans testamente, där han likaså framhåller den vänskap och godhet, som Catharina alltifrån ungdomstiden visat honom⁵. I sina — stundom förtroliga — brev till Gyllenhielm benämner hon honom »lieber Sohn» och sig själv hans »G. frau mutter»⁶; den visserligen tio år yngre Catharina stod ju som legitim kungadotter högre på rangskalan än sin »son» och halvbroder på sidolinjen⁷. Gyllenhielms brev åter till sin »Nädigste förstinna och frumoder» äro präglade av underdånig tillgivenhet⁸. Med hennes gemål trädde han tidigt i förbindelse — den bevarade brevväxlingen dem emellan går tillbaka till 1616 —, vartill bidrogo de många militära och administrativa ärenden de hade ått rådgöra om. De höllo även varandra underrättade om vad sig

¹ G. t. Catharina 8/10 1638, StS.

² Ib.

³ Bergh, a. a. s. 210, 240.

⁴ E. Fries, Märkvärdiga qvinnor, 2 (1891), s. 127, 152.

⁵ G:s testamente 19/11 1634, vol. 53, GS (huvudpartiet tr. Schlegel, a. a. s. 77 ff.). Jfr Johan Casimirs skrivelse 5/2 1635, G 27, Biographica, RA. Catharina hade jämte änkedrottning Christina befordrat G:s giftermål med Christina Ribbing. Nosce te ipsum.

⁶ G:s maka benämnes »meine herz liebe dochter». Catharina t. G. 1614—1636, GS.

⁷ Jfr Grönholm, a. a. s. 5: 1, s. 150.

⁸ G. t. Catharina 1620—1638, StS.

inom och utom riket, tilldrog — över huvud taget ett viktigt inslag i tidens korrespondens —, men någon större förtrohet i de rent politiska frågorna synes av breven att döma icke ha uppstått under Gustaf Adolfs tid¹. Annorlunda blev det under förmyndarregeringen.

Johan Casimirs och hans familjs ställning blev efter konungens död ytterst problematisk, både statsrättsligt och ekonomiskt. Det dröjde heller icke länge förrän svåra misshälligheter uppstodo mellan pfalzgreven och förmyndarna. Då han i augusti 1633 av regeringen begärde en rekommendation »opå den ort som behörde», d. v. s. ständerna², befarade rådet, att han därmed åsyftade att få sin familjs arvsrätt till riket erkänd av riksdagen. För att avvärja detta, som man ansåg innebära ett hot mot den aristokratiska styrelsen, avfattades den begärda rekommendationen i högst allmänna ordalag utan ständernas nämnande³. Även Gyllenhielm, som ej heller i övriga frågor i rådet deklarerade några pfalziska sympatier⁴, förklarade visserligen att Johan Casimir borde få inneha Stegeborg till drottningens myndighet för att det i ekonomiskt hänseende måtte bli väl sörjt för hans barn, »effter dhe aff konglig blod födde äre»; men han avstyrkte uttryckligen, att pfalzgreven skulle »på succession och rättighet till rijked» bli rekommenderad⁵. En liknande hållning intog Gyllenhielm även följande år, då Johan Casimir ville tillvarataga sina intressen i Tyskland⁶. Beträffande de innersta bevelsegrunderna för Gyllenhielms beteende lämnar det hittills framdragna källmaterialet inga direkta upplysningar. Det framgår emellertid av Johan Casimirs egen redogörelse för förhandlingarna, att Gyllenhielm sökte dämpa motsatserna genom att mana pfalzgreven till lugn besinning⁷. Riksamiralens tydliga förmedlande ståndpunkt i dessa frågor stod i överensstämmelse med hans hållning i konflikterna mellan Maria Eleonora och rådet, och det är då icke oberättigat att förmoda, att den dikterats av hans vid flera tillfällen deklarerade nitälskan för »godh innbördes förtroande i alla ständer, och synnerligen öffuerheetzpersoner emillan».⁸

Någon misstämning mellan Gyllenhielm och den pfalzgrevliga familjen hade i varje fall ingalunda inträtt. Det var vid denna tid

¹ G. t. Johan Casimir 1616—1631, StS; Johan Casimir t. G. 1616—1629, GS.

² SRP 1633, s. 155.

³ C. T. Odhner, Om pfalzgreven Johan Casimirs förhållande till drottning Christinas förmyndare (Nord. universitetstidskr., 8, 4 (1863), s. 27; H. Rosengren, Karl X Gustaf före tronbestigningen (1913), s. 92 f.

⁴ SRP 1633, s. 25 ff., 158 ff.; 1635, s. 307 ff.

⁵ SRP 1633, s. 158; Rosengren, a. a. s, 93; Lövgren, a. a., s. 12.

⁶ G. t. Johan Casimir ⁵/₈ 1634, StS.

⁷ Rosengren, a. a., s. 93.

⁸ G. t. Catharina ⁵/₈ 1636, StS.

(1634) Gyllenhielm upprättade ett testamente¹, där han insatte Johan Casimir och dennes ättlingar som arvtagare till sitt friherreskap Bergkvara. Dock göres ett förbehåll för den händelse, att »theras F:ge N:der eller thess Högborne Posteritet genom Gudz . . . försyn utthi landh och lähn här innan rijkes eller uthan landz såledess kunde tillwäxa . . ., att thetta mitt effterlemnade . . . jordegodtz måtte synass theras F:ge N:der wara förringa till at possidera» — en klausul som på ett visserligen obestämt sätt häntyder på förefintliga pfalziska aspirationer. Brevväxlingen under 1630-talet präglades för övrigt av stort ömsesidigt förtroende. Utrikespolitiska frågor, änkedrottningens beteende, unga drottningens uppfostran dryftades öppen hjärtigt². Stundom var dock ämnet av så ömtålig natur, att dess vidare behandling fick anstå till ett personligt sammanträffande³. Alltifrån 1633 anlätades Gyllenhielms råd och bistånd rörande äldste sonens, Carl Gustafs, uppfostran⁴. Denna kom att allt framgent ligga honom varmt om hjärtat. Den unge pfalzgreven borde icke blott bedriva bokliga studier utan även inhämta vetande genom resor i landet, varunder han dessutom kunde komma i kontakt med olika befolkningsskikt och skaffa sig förbindelser med inflytelserika personer⁵. Liknande synpunkter framförde Gyllenhielm, då han tillstyrkte Carl Gustafs Upsalavistelse och utländska studieresa⁶. Den unge furstesonen borde utnyttja alla möjligheter att göra sig skickad till framtida värv i fosterlandets tjänst. Vilken ställning i riket han skulle komma att intaga, därom uttalar icke riksamiralen några förmodanden eller förhoppningar, men så mycket stod klart för honom, att den unge pfalzgrevens utveckling var av den största betydelse för den kungliga familjens, och därmed för hela landets, lycka och välfärd⁷. Man kan också konstatera, att den uppfostran Carl Gustaf faktiskt erhöi i det väsentliga stod i överensstämmelse med Gyllenhielms intentioner⁸; att pfalzgreven och hans gemål satte stort värde på det stöd de hade i riksamiralen, kom ofta värtaligt till uttryck⁹. När deras son vistades vid hovet i Stockholm, blev han givetvis föremål för mycken välvilja från Gyl-

¹ Ovan s. 20.

² G. t. Johan Casimir och Catharina ²⁰/₁₀ 1633—¹⁰/₈ 1639, StS; Johan Casimir och Catharina t. G. ⁴/₁₀ 1633—⁷/₈ 1639, GS.

³ G. t. Johan Casimir ²⁴/₉ 1635, StS; Johan Casimir t. G. ¹²/₇ 1636, GS.

⁴ Rosengren, a. a. s. 6.

⁵ Ib., s. 10 f.

⁶ Ib., s. 15, 32 not 1.

⁷ G. t. Catharina ²⁰/₁₀ 1633, tr. Pedagogisk tidskr. 1871, s. 210 ff.; G. t. Johan Casimir ²⁰/₁₀ 1638, ¹⁰/₈ 1639, StS.

⁸ Rosengren, a. a., s. 6, 10 f., 14 f., 73.

⁹ Exempel: Johan Casimir t. G. ²/₁ 1634, ⁶/₁ 1635, ¹²/₁₀ 1638, GS.

lenhielms sida, och tilläggas kan, att även Bengt Baaz, Carl Gustafs lärare och Johan Casimirs politiske agent, i hög grad kom i åtnjutande av riksamiralens förtroende. Baaz fick under sina besök hos Gyllenhielm ofta upplysningar rörande regeringsärendena och annat av intresse, vilka han nitiskt vidarebefordrade till sin herre pfalzgreven¹. Man kan icke just påstå att Pfalzarnas trogne vän i dessa stycken iakttog någon egentlig diskretion, och det var därför ej utan orsak man på sina håll betraktade den unge pfalzgrevens och Baaz' flitiga umgänge hos riksamiralen med en viss misstänksamhet.² För Gyllenhielm gick lojaliteten mot kungahuset före allt annat; att Sveriges väl och ve var på det intimaste förknippat med Vasa-dynastien var ju en grundprincip i hans politiska åskådning³.

III.

I november 1639 erhöll Johan Casimir ett högst märkligt brev från riksamiralen⁴. Denne trodde sig ha kommit på spåren en hemlig intrig, riktad såväl mot kungahuset och dess arvsrätt som mot adelns frihet; hela fäderneslandet hotades med trældom. Vad som ingett honom dessa farhågor kunde och vågade han ej nu anförtro papperet men skulle lämna närmare upplysningar, muntligen eller skriftligen, så snart tillfälle därtill yppade sig⁵. Emellertid ville han redan nu framhålla, att befarade anslag mot arvriket kunde avvisas genom en granskning av vissa punkter i 1634 års regeringsform⁶ och andra författningar på förestående riksdag, varvid eventuella överträdelser skulle kunna beivras utan att därigenom behöfve uppstå någon oro i landet. Visserligen vore det kanske lämpligt att vänta härmed till drottningens regeringstillträde, men det kunde

¹ Exempel: Baaz t. Johan Casimir ¹⁰/₁₂ 1635, tr. Pedagogisk tidskr. 1872, s. 130, ²²/₃, ³⁰/₄, ²⁰/₈ 1636, ⁴/₈ 1637, StS. Jfr Odhner, a. a., s. 35.

² Rosengren, a. a., s. 10.

³ «Je prie le bon Dieu qu'il luy plaise maintenir vostre Altesse et toutte cette tresillustre maison et famille en longe vie et treshereux estat pour le bien publicq et bon appui de nostre patrie». G. t. Johan Casimir ⁴/₈ 1638, ²⁴/₈, ¹⁰/₈ 1639, t. Catharina ⁸/₁₀ 1638, StS.

⁴ ²⁰/₁₁ 1639, tr. PHT 1911, s. 23 ff.

⁵ Ett eklatant exempel på vad man på sina håll tilltrorde Axel Oxenstierna är en skrivelse från danske residenten i Sverige Peder Vibe t. kanslern Christian Fries ¹⁰/₁₂ 1640, vari omtalas, att Oxenstierna under vissa förutsättningar ej var främmande för tanken att förhindra unga drottningens trontillträde. Fryxell, a. a., 1, s. 84. Jfr Lövgren, a. a., s. 21.

⁶ Jfr E. Hildebrand, Sveriges regeringsformer 1634—1809 samt konungaförsäkningar 1611—1800: Regeringsformen 1634, § 2: «Med succesionen till riket blifver aldeles vid arfföreningen, såsom den anno 1544 i Vesterås giord och sedan i Norrköping anno 1604 förnyat och vidgat och så sidst i Stockholm anno 1627 på vår elskelige k. dotter den högborne fröken Christina förklarad och lämpat är.»

också vara ödesdigert att uppskjuta saken. Han vore angelägen få del av pfalzgrevens mening för att sedan sondera opinionen bland några av sina kolleger i rådet¹.

Johan Casimir har tydligen allvarligt övervägt en aktion i enlighet med de av Gyllenhielm angivna riktlinjerna. På den beramade riksdagen kunde man, menade pfalzgreven, via den under de senaste åren försummade ämbetsredovisningen ernå ett inskräpande av gällande lagars och författningars efterlevnad och på så sätt förhindra befarade förändringar av statsskicket under drottningens omyndighetstid². I varje fall vore det i hög grad önskvärt, att hithörande spörsmål grundligt dryftades vid personligt sammanträffande, vilket utan att onödigt uppseende väcktes lätt skulle kunna arrangeras³. Rörande denna konferens är ingenting bekant, men däremot är det möjligt att rekonstruera de följande faserna av den gyllenhielmiska aktionen⁴.

Riksamiralen räknade på bistånd i första hand från bröderna Jacob och Johan De la Gardies sida. Den förre, riksmarsken, var ju den ende bland Gyllenhielms kolleger inom regeringen som ej själv tillhörde den oxenstiernska familjen, mot vilken angreppet sedan kom att rikta sig. Visserligen stödde han i allmänhet rikskanslerns politik, men vissa åsiktsskiftningar funnos, och 1635 hade i samband med det polska stilleståndsfördraget förhållandet dem emellan blivit mycket spänt. Vidare voro Gyllenhielm och Jacob De la Gardie förenade i minnet av gemensamma krigarbragder och gemensamt utståndna lidanden i den polska fångenskapen, hade dessutom åtskilliga ekonomiska intressen tillsammans⁵ och lära livet igenom ha stått i ganska livlig korrespondens med varandra⁶. Därtill hade

¹ Orden »quelque finesse serpentine au præjudice de la Royale maison et son droit haereditaire, non moins qu'a une oppression de la Noblesse (en plus grand partie) et servitude de la Patrie» kunna väl knappast avse »styrelsens allmänna riktning, för vilken Gyllenhjelm nu genom Johan Oxenstiernas inval i rådet fått sina ögon öppnade», såsom Lövgren (a. a., s. 21, not 3, 22) gör gällande. Ingen häntydan på valhandlingar i fråga förekommer i brevet av ^{30/11}.

² Anteckning i marginalen i G:s brev ^{20/11} 1639, tr. PHT 1911, s. 25.

³ Johan Casimir t. G. ^{21/11} 1639, tr. PHT 1911, s. 26 f.

⁴ Genom aktstycken som påträffats i De la Gardieska samlingen, Dorpats universitetsbibliotek, och jämte ovan anförda mellan G. och Johan Kasimir utväxlade brev blivit publicerade i PHT 1911, s. 23 ff. av H. Almqvist, som även gett en redogörelse för den gyllenhielmiska aktionen under rubriken »Karl Karlsson Gyllenhielm mot Oxenstiernorna 1639—40, ib. s. 17 ff. Gyllenhielms aktion är tidigare omnämnd av Odhner (a. a., s. 33, o. Sveriges inre historia under drottning Christinas förmyndare, 1865, s. 114); som emellertid icke hade kännedom om de i Dorpat befintliga skrivelserna och även råkar något onöjaktigt referera G:s brev ^{20/11} 1639.

⁵ B. Boëthius, Jakob Pontusson De la Gardie, SBL 10 (1931), s. 638, 647 f., 652 f.

⁶ Wieselgren, a. a., 6, s. 127, omtalar 75 brev från G. t. Jacob De la Gardie 1614—50. Dessa brev ha icke kunnat påträffas. I GS finnas några brev från Jacob De la Gardie, vilka dock ur här föreliggande synpunkt sakna intresse.

även Jacob De la Gardie under 1630-talet stått i nära förbindelse med pfalzgreven¹. Vad åter Johan De la Gardie beträffar, hörde denne ej till de mera framträdande i rådet och synes i allmänhet ha anslutit sig till brodern och Oxenstiernorna². Man kan slutligen notera, att riksamiralen och de bägge bröderna voro fränder, i det att dessas moder var Johan III:s naturliga dotter Sofia Gyllenhielm³.

I slutet av januari 1640 — kort efter öppnandet av riksdagen i Nyköping⁴ — hänvände sig riksamiralen till Johan De la Gardie med en skrivelse⁵, varav framgick att han med Gabriel Gustafsson Oxenstierna, riksdrotsen, och jämväl senare med riksmarsken haft ett samtal »om sätt och wijs att laghligen wällia embeter och riksråd». Gabriel Gustafsson hade emellertid kort anmärkt, att den av Gyllenhielm åsyftade valproceduren var fullt laglig och för övrigt med hänsyn till sin släktskap med den nyvalde — hans brorson Johan Oxenstierna — uppmanat honom att vända sig till andra medlemmar av rådet. Riksamiralen ansåg det dock icke lämpligt att bringa saken på tal vid officiellt rådssammanträde utan att dessförinnan ha konfererat med några av de mera inflytelserika bland sina kolleger. Det var därför han nu vände sig till herr Johan med ett bifogat betänkande angående »en form eller modum till att wällia embeter och officia», vilket denne borde vidarefordra till sin broder riksmarsken, som icke var oförberedd om saken. Sedan bröderna gemensamt dryftat inlagan, kunde de sätta sig i förbindelse med riksdrotsen och rikskanslern för att inhämta dessa herrars ståndpunkt i frågan, men, inskjuter Gyllenhielm om också en smula en passant, även om han icke finge medhåll av de förnämsta rådsherrarna, skulle han offentliggöra promemorian ej blott i rådet utan även inför ständerna!

Nämnda betänkande, »hurusom en rådzpersohn börr wällias»⁶, tager till utgångspunkt förhandlingarna i rådet rörande Johan Oxenstiernas utnämning till kansliråd och därmed, enligt regeringsformen⁷, till riksråd. Hur valet i själva verket tillgätt, framgår ej klart av källmaterialet. Riksamiralen var närvarande under alla debatterna, men protokollen ha intet att förmäla om något yttrande av

¹ Rosengren, . a. a., s. 96.

² B. Boëthius, Johan Pontusson De la Gardie, SBL 10, s. 633.

³ Ib. s. 611. De nedan omnämnda skrivelserna börja: »Wälborne Herr Johan De la Gardie, K. Broder och besynnerlige godhe wenn och Frändel», resp. »Wälborne Herr Riksmarsk, högttährade K. Broder, frände och synnerlige gode wenn». PHT 1911, s. 27, 32. Jfr HH 20, s. 367, 393 f.

⁴ AP 3 (uppl. 2), s. 1.

⁵ 27/1 1640, tr. PHT 1911, s. 27 f.

⁶ Tr. PHT 1911, s. 28 ff.

⁷ § 12.

honom¹. I sitt betänkande hade han emellertid flera erinringar att göra — en detaljerad redogörelse härför faller emellertid utanför ramen kring denna uppsats. Här må blott framhållas att Gyllenhielm tydligen fruktade Oxenstiernornas maktställning och ansåg att regeringsformens bestämmelser ej följts. Han kunde av de skäl han angivit ej ge sitt bifall till Johan Oxenstiernas val. Skulle han vid omröstningen få rådet emot sig, ställde han i utsikt en hänvändelse till ständerna.

Gyllenhielm gjorde också gällande, att tecken ingalunda saknades, som tydde på att ännu giltiga »godha gamla ordningar» höllo på att råka i glömska. Det var därför hög tid att regeringsformen med flera viktiga författningar — särskilt nämnes här Söderköpings beslut, varvid svaret till de polska sändebuden, vilket ordagrant citeras², och 1602 års riksdagsbeslut åberopas — bleve genomgångna och utgivna av trycket. »Ty samma lagh och rätt, som haffuer waridh godh i the tidher, moste oss och nu tiena till godha». Eljest skulle vi fördöma våra förfäder, som genom sådana stadgar frälst riket »uthur fremmande ook och falsk Gudztienst». Pieteten mot faderns politiska gärning är påtaglig.

Av intresse är att Gyllenhielm åberopar vissa uttalanden av Nils Bielke. Enligt dessa borde riksrådsväl ske på allmän riksdag, särskilt under interregnum, i enlighet med gammal svensk sedvänja, sådan den kommit till uttryck i rådets svar till de polska ständernas legation 1596 och även i 1602 års riksdagsbeslut³. Att man finner Gyllenhielm och Bielke på samma linje beror knappast på en tillfällighet. Den sistnämnde var en av de få aristokrater, som oförbehållsamt anslutit sig till hertig Carl och hade också av denne varit högt betrodd⁴. Att urkunderna från brytningsåren kring sekelskiftet för honom liksom för Gyllenhielm hade en speciell helgd är därför icke förvånande. Han synes vidare haft vissa »adelsdemokratiska» sympatier och torde näppeligen ha varit någon beundrare av rikskanslerns politik⁵.

¹ SRP 1639, s. 578 f., 580, 581; 1640, s. 36.

² Almqvist, a. a., s. 31 not 1.

³ Bielke skulle ha talat om »thett swar, som gaffs the polnsche Ständers sändebudh i Stokholm aff *Rikhsens rådh* på den tidhen anno 1596». I (N. Chesneco-phorus.) Fulkommelige skäl ... hwarföre samptlige Sweriges Rijkets Ständer hafwe ... afsagdt konung Sigismundum ... (1607), s. 00 III heter det: »... thet Swar som *H. F. N. och Rijkhsens Råd*h j Sverige gáfwe på then Oration som the Polniske Sendebudh hadhe ...». Enligt nyare forskningar har svaret emanerat från riksråds-kretsen enbart (Erik Sparre), icke från hertigen och rådet, något som synes vinna bekräftelse av Nils Bielkes uttalande. Jfr N. Ahnlund, Ståndsriksdagens utdaning 1592—1672 (Sveriges riksdag 1: 3, 1933), s. 47, 578.

⁴ B. Boëthius, Nils Turesson Bielke, SBL 4 (1924), s. 218 f.

⁵ Ib. s. 221.

I en särskild »proposition att göra hos Regeringen, Riksråd eller ock hoos samptlige Ständerna»¹ preciserar Gyllenhielm sina önskemål. Den var tydligen i första hand tillställd riksmarsken, som uppmanas vidarebefordra den till sina kolleger för att gemensamt med dem dryfta de uppställda kraven. Av dess innehåll må här blott återges följande. Alla ämbetsmän borde vara förpliktade att avge en speciell försäkring att städse vara unga drottningens och hennes lagliga »arffuingars och successorers» lydiga och trogna tjänare. Regeringsformen och därmed sammanhängande förordningar måste noga efterlevas och alla viktigare beslut rörande kronans inkomster, utnämningar m. m. fattas av rådet i dess helhet samt i särskilt betydelsefulla fall hänskjutas till allmän riksdag, »såsom finnes tillförende haffua waridh beslutidh och brukeligidh i andra tidher».

Riksmarsken synes ha ansett, att Gyllenhielm gått för långt i sina yrkanden. I ett brev till greve Jacob² häntyder riksamiralen härpå och bifogar ett nytt betänkande, »så sachtmodeligen fattatt, som sielffua enfoldeliga sanningen kräffvier». Nu ville han ha detta vidarebefordrat till de övriga riksråden och uttryckte därvid sin önskan att med det snaraste få del av sina kollegers ståndpunkt för att icke möjligheten att hänskjuta frågan till ständerna måtte bli försutten.

Av de i denna nya promemoria³ framförda önskemålen äro följande av intresse i detta sammanhang. Författaren hänvisar till regeringsformen § 62, enligt vilken riket under konungens omyndighetstid skulle styras av de fem höga riksämbetsmännen såsom förmyndare efter Sveriges lag, regeringsformen och »Riksens flere besluth». Dessa voro enligt Gyllenhielms uppfattning just de som fattades under perioden 1595—1602; de ägde alltjämt full giltighet och borde jämte regeringsformen ligga till grund för rikets styrelse⁴. Slutorden innebära ett energiskt formulerat krav på ständernas hörande⁵.

¹ Tr. PHT 1911, s. 31 f.

² Tr. PHT 1911, s. 32 f.

³ Tr. ib., s. 33 f.

⁴ »The besluth, som näst och för Regeringsformam bör gå och nu therjämte må brukas efther denna tidz tillståndh, finner iagh inga lijkformigare änn som the anno 1602 på Riksdagen i Stockholm ähre sammanknippade aff Riksens Ständer och Konung Carl (Höghloffligh uthi äminnelse) therpå uthloffuadh them efther samma besluth förestå och regera, n(emligen) Suderköpingz, Arbogas, Jöneköpingz, Stokholms och Linköpingz besluth . . .» Denna hänvisning återfinnes i 1602 års riksdagsbeslut, vilket är intaget i (C h e s n e c o p h e r u s,) Fulkommelige skäl . . . s. Pp II ff. Det av G. citerade svaret till de polska sändebuden 1596 tr. ib., s. Oo III ff.

⁵ »Thetta moste ännadeligen förr thenna Riksdagz besluth, gönom hwem som hälst thett skee skall, medh Ständerna warda communiceradh och någodh wist theröffuer beslutidh, till att förekomma all oreda, som elliest kundhe med tidhen upwäxa.

Gyllenhielm fasthöll hela tiden sitt önskemål, att det rådande styrelsesättet skulle konfronteras med regeringsformens och andra författningars bestämmelser. Han såg en klyfta mellan gängse praxis och tidigare fattade beslut och befarade därför att vissa planer voro å bane att förändra statsskicket; hösten 1639 fruktade han till och med — av grunder som äro oss okända — ett direkt anlopp mot arvriket. Genom ett aktualiserande och eventuellt en därmed förbunden bekräftelse av vissa statsrättsliga stadgar skulle faran kunna avvärijas. Det må framhållas, att de i brevet till pfalzgreven yppade misstankarna ej kommo till synes i hans memorial; om de för Väsa-husets statsrättsliga ställning så betydelsefulla arvföreningarna nämndes ej ett ord¹. Man bör emellertid härvid beakta — såsom också påpekats² — att den av Gyllenhielm så ivrigt åtrådade hänvändelsen till ständerna kunde, om den blivit realiserad, möjliggjort en avsevärd utvidgning av programmet.

Riksdagshandlingarna bära intet spår av att en sådan hänvändelse skett³. Ej heller rådsprotokollen ha något att förmäla om att riksamiralen gjort allvar av sin hotelse att utan hänsyn till sina medförmyndares ståndpunkt offentliggöra sina yrkanden. Kort efter riksdagens avslutning⁴ upptogs Johan Oxenstierna under högtidliga former i riksrådets krets. Någon opposition avhördes ej⁵. Gyllenhielms vidlyftigt upplagda aktion var kvävd i sin linda⁶.

Riksamiralens frondörställning var emellertid från och med 1640 allom uppenbar. Den kom följande år till uttryck i fråga om frälseköpen. Av intresse för denna undersökning är att Gyllenhielms opposition åtminstone till en del var förestavad av en önskan att tillvarataga änkedrottningens intressen. Man observerar desslikes att han i denna fråga hade en meningsfrände i Johan Skytte⁷. Också i andra avseenden voro de av likartad politisk inriktning. Även Skytte var en av Carl IX:s män⁸, stod den pfalziska familjen nära⁹ och in-

¹ Johan Casimir hade tydligen haft 1604 års bestämmelser i tankarna. Johan Casimirs marginalanteckning, tr. PHT 1911, s. 25. Jfr Almquist, a. a., s. 23.

² Ib.

³ Överhuvud gav riksdagsarbetet rum för ett minimum av konflikter. Ahn-lund, a. a., s. 225.

⁴ Riksdagsbeslutet undertecknat 16/8. A. A. v. Stiernman, Alla riksdagars och mötens besluth . . . 2, s. 971.

⁵ SRP 1640, s. 59 f., 851.

⁶ Brevväxlingen mellan G. och pfalzgreven har en lucka för tiden nov. 1639—juli 1640. Ha några skrivelser blivit förstörda?

⁷ SPR 1641, s. 573, 574, 584 ff., 589, 591 f., 598, 601. Jfr PHT 1911, s. 32, 34. Odhner, Sveriges inre historia . . ., s. 103 f.

⁸ Jfr T. Berg, Johan Skytte, hans ungdom och verksamhet under Karl IX:s regering (1920), s. 229.

⁹ Rosengren, a. a., s. 96 o. flerst.

tog vis-à-vis änkedrottningen samma förmedlande ståndpunkt som Gyllenhielm¹. Som riksråd förfäktade han gärna rådets rättigheter i förhållande till regeringen² och önskvärdheten av ständernas hörande i riksviktiga frågor³ — en uppfattning som ju också Gyllenhielm gjort gällande i sina memorial av år 1640. Om Skyttes anti-oxenstiernska inställning råder intet tvivel — särskilt påtaglig är animositeten mellan honom och Gabriel Gustafsson⁴, och hans gentemot kanslern mera förstuckt oppositionella hållning undgick icke ens främmande iakttagares uppmärksamhet⁵. Frågan i vad mån man kan tala om politisk samverkan mellan Gyllenhielm och Skytte är svår att besvara. Man kan visserligen konstatera, att de i rådet vid upprepade tillfällen, om också icke i några mera betydelsefulla frågor, gemensamt deklarerade sin ståndpunkt⁶, men arten av förbindelserna dem emellan är icke närmare känd⁷.

Även inom den pfalziska familjen ogillades fräseköpen. Då dessa i april och maj 1641 debatterades i rådet, vistades den unge Carl Gustaf i Stockholm och var ingalunda okunnig om stämningen i de mot den härskande rådsfraktionen oppositionella kretsarna. Han antydde i brev till fadern att dennes närvaro vid hovet skulle betyda en välkommen förstärkning för kungahusets vänner, i vilket sammanhang han gav uttryck åt sin avsky för det myckna intrigerandet och den utpräglade partiandan. Särskilt synes Johan Skytte ha varit den som hållit honom à jour med det politiska spelet, och att han även i riksamiralen hade en beredvillig interlokutor får väl anses givet⁸. I det föregående har dennes nära förhållande till Pfalzarna under 1630-talet blivit skisserat — en teckning som i det väsentliga äger giltighet även för 1640-talets vidkommande⁹. Från denna period är också åtskilligt bevarat av brevväxlingen mellan

¹ Bergh, a. a., s. 208 f.

² Detta gjorde även G. i rådet vid ett tillfälle. SRP 1636, s. 219.

³ Odhner, a. a., s. 41.

⁴ Särskilt framhävd hos P. Sondén, Johan Skytte och Oxenstiernorna, HT 1900, s. 113 ff. Om förhållandet mellan Skytte och rikskanslern se Ahnlund, Axel Oxenstierna, s. 171 f., 445 f.

⁵ De Rortés relation till konungen och änkedrottningen av Frankrike ¹²/₆ 1643, Wahrenbergska avskriftssaml., vol. 3, RA.

⁶ SRP 1635, s. 300, 307; 1636, s. 179; 1639, s. 384; 1642, s. 119, 168.

⁷ I GS finnas inga brev från Skytte, i Depositio Skytteana, RA, inga från G.

⁸ Carl Gustaf t. Johan Casimir ¹⁰/₅, ²⁰/₁₂, ⁸/₆ 1641, tr. G. Adlersparre, Handlingar rörande Sveriges äldre, nyare och nyaste historia 4, s. XVII, XIX, XXV. Jfr Odhner, a. a., s. 103 f.; Rosengren, a. a., s. 119.

⁹ G. t. Johan Casimir ⁹/₇ 1640—¹⁷/₁₀ 1649, StS; Baaz t. Johan Casimir ¹²/₈ 1641—²⁷/₁₀ 1649, ib., delvis tr. C. Adlersparre, Historiska samlingar 1, s. 175 ff.; 2, s. 107 ff.; Carl Gustaf t. Johan Casimir ²⁰/₇, 1640—¹²/₆ 1641, tr. G. Adlersparre, Handlingar . . . 3, s. V ff., 4, s. I ff.; Johan Casimir t. G. ¹⁸/₇, 1640—²⁴/₂ 1650, GS. Rosengren, a. a., s. 107, 117 ff., 128 ff., 135, 138, 156 ff., 182 f.

Gyllenhielm och Carl Gustaf; flera av skrivelserna saknas emellertid och ha måhända avsiktligt förstörts¹ — hemlighetsmakeriet var en i den pfalzisk-gyllenhielmska kretsen ingalunda ovanlig företeelse. Vi finna den gamle riksamiralen till Carl Gustaf rikta i faderlig ton hållna förmaningar, varvid han vädjar till den unge furstens ärelystnad och plikt känsla: han skulle såsom en sann riddersman kämpa för sitt fosterland och den kristna tron, »them förtrychtom . . . till försvar och them ondom . . . till straff»; då skulle Gud belöna honom »hwadh håller thett skall skee i Tyschlandt eller här i Swerige . . . medh land och lään, furstendöme eller konungarijcke». ² Att döma av detta uttalande var Gyllenhielm ännu i början av 1640-talet — det citerade yttrandet härrör från år 1643 — oviss om vilken ställning som borde tillkomma den unge pfalzgreven; eller också ville han icke avslöja sin mening. Beaktansvärt är att han vid samma tillfälle kallade Carl Gustaf »een furstlig persohn aff swensk och tysch nation, konungzlig och furstligh blodh uhtsprungen».

Ett par år tidigare — i april 1641, kort efter riksdrotsen Gabriel Gustafssons död — hade i varje fall Gyllenhielm jämte Johan Skytte verkat för att Carl Gustaf skulle bli dennes efterträdare. Tydligen ville de härvid begagna sig av den unga drottningens medinflytande vid valet; de gjorde nämligen en hänvändelse direkt till henne, dock utan att — som det vill synas — dessförinnan ha underrättat den föreslagne själv om projektet, vilket likväl ingalunda var denne obekant. Christina ansåg emellertid den politiska klokheten bjuda att icke stödja förslaget: dess realiserande skulle både för henne själv och för den unge pfalzgreven medföra allvarliga vådor³. Drotsämbetet blev i stället, sannolikt i enlighet med drottningens egen önskan,

¹ G. t. Carl Gustaf ¹⁸/₈ 1645—²/₁₁ 1649; ¹⁷/₈ 1643 bilagt brev t. Johan Casimir ¹⁸/₈ 1643, StS; kopia av brev från G. t. Carl Gustaf ²⁸/₈ 1643, vol. 22, GS; Carl Gustaf t. G. ²⁸/₄ 1640—¹/₁₀ 1648, GS. Av brev från G. t. C. G. saknas de av ¹⁵/₂ 1640, ²⁰/₁₁, ¹⁸/₁₂ 1642 o. ²⁰/₆ 1643, vilka omnämnas i C. G. t. G. av ²⁰/₄ 1640, ²⁸/₁ o. ¹⁹/₈ 1643; av brev fr. C. G. t. G. saknas de av 1638 (datum obekant), ¹⁸/₁₀ 1642, ⁹/₁ 1645, ¹¹/₈ 1648 o. ¹/₁ 1649, vilka omnämnas i G. t. Johan Casimir ²⁸/₁₀ 1638, C. G. t. G. ²²/₁ 1643 o. G. t. C. G. ¹²/₈ 1645, ²/₉ 1648 o. ¹⁰/₈ 1649. De ibland C. G:s papper befintliga skrivelserna från G. äro 7 och de från C. G. i GS bevarade 9 till antalet; de saknade skrivelserna äro således förhållandevis många.

² G. t. Carl Gustaf ²⁷/₈ 1643, kopia, bilagt G. t. Johan Casimir ¹⁸/₈ 1643, StS. Rosengren, a. a., s. 138.

³ Christina t. Johan Casimir ³/₄ 1641, tr. J. Arckenholtz, Mémoires concernant Christine, 1; s. 35 ff. Carl Gustaf t. Johan Casimir ²/₈ 1641, tr. G. Adlersparre, Handlingar . . . 4, s. XIII. Rosengren (a. a., s. 118) vill ifrågasätta hur allvarligt . . . projektet om Karl Gustafs drotsutnämning var menadt, då G. tidigare bragt på tal den unge furstens sändande till Tyskland som militär befälhavare. Detta förslag framfördes emellertid redan i mitten av november 1640, då drotsen Gabriel Gustafsson ännu var i livet. Baaz t. Johan Casimir ¹⁴/₁₁ 1640; Johan Casimir t. Baaz ¹⁹/₁₁ 1640, koncepter, StS. Gabriel Gustafsson avled ²⁷/₁₁ 1640. Elgenstierna, a. a., 5 (1930), s. 593. I maj 1641, efter drotsvalet, togs frågan åter upp. Rosengren, a. a., s. 118 f.

besatt med Per Brahe, vilket visserligen icke innebar någon motgång för den pfalziska kretsen, då denne i början av 1640-talet var Johan Casimir och hans familj mycket bevågen och det oxenstiernska partiet vid valet lancerat en annan kandidat¹. Vad åter beträffar det skytte-gyllenhiemska projektet att göra den 19-årige pfalzgreven till drots och därmed till riksförmyndare frestas man citera den unga drottningens eget yttrande vid detta tillfälle om sina grånade rådgivare: »Sie meinen es wol von hertzen gut, aber sie bedenken sich nicht recht»².

IV.

Även till Christina stod Gyllenhielm i samma nära förhållande som till de övriga medlemmarna av den kungliga familjen. Han bar henne på sina armar till dopet³, rådsprotokollen vittna om hans intresse för hennes rent personliga angelägenheter⁴, hans skrivelser till henne äro visserligen präglade av undersätlig vördnad men samtidigt hållna i en karakteristiskt förmanande ton; i sin självbiografi intygar också Christina: »Il ma'moit comme si j'eusse été son enfant»⁵. Som naturligt är intresserade han sig mycket för hennes uppfostran — särskilt låg det honom om hjärtat att härvidlag befordra det pfalziska inflytandet. Sålunda finna vi honom vid skilsmässan mellan Christina och hennes moder i god tid underrätta Johan Casimir och dennes gemål Catharina om regeringens plan att åt den senare uppdraga omsorgen om drottningens edukation — ett förslag som han med påfallande iver tillstyrkte och som också blev av den pfalziska familjen accepterat. Betecknande nog ansågs det vara av vikt, att regeringen ej finge veta något om Gyllenhielms förhandsmeddelanden⁶. Även efter Catharinas död 1638 lät man inom den pfalziska familjen sig angeläget vara att icke bli utestängd från Christinas omgivning. Att Gyllenhielm härvid liksom i andra frågor fungerade som mellanhand⁷ är ju icke förvånande.

¹ Odhner, a. a., s. 101. G. Wittrock, Per Brahe d. y., SBL 5 (1925), s. 693, 695.

² Christina t. Johan Casimir ³/₄ 1641, tr. Arckenholtz, a. a., 1, s. 37.

³ G. t. Christina årsskiftet 1644—45 (om dateringen ovan s. 9, not 10), Skrivelser till K. Maj:t 1633—54, RA.

⁴ SRP 1635, s. 75, 86, 300; 1636, s. 197 f., 522. Jfr AOSB 2: 10, s. 137 ff.

⁵ Arckenholtz, a. a., 3, s. 46.

⁶ G. t. Catharina ³/₈ 1636, StS, tr. (i utdrag) Pedagogisk tidskr. 1872, s. 148; G. t. Johan Casimir ²⁰/₈, ²⁷/₈ 1636, StS tr. (i utdrag) ib., s. 148, 259. Jfr Odhner, a. a., s. 38. För uppdragets överlämnande till Catharina hade kanslern, marsken och drotsen anfört skäl vid rådsammanträde ²⁷/₇, men beslut om avsändande av skrivelse till henne i denna fråga fattades ej förrän ²³/₈. SRP 1636, s. 490 ff., 607.

⁷ Johan Casimir t. G. odaterat, ¹⁴/₈ 1636; ³/₈, ¹/₈ 1639, GS; G. t. Johan Casimir ³/₈, 1639, StS; SRP 1639, s. 376 ff., 378 ff., 383 ff., 474.

Redan ett par år före Christinas regeringstillträde — närmare bestämt i juni 1642 — ansågo sig Gyllenhielm och Johan Casimir böra taga vissa mått och steg för att påverka stämningen på högsta ort i önskvärd riktning. I detta syfte avfattades — tydligen främst genom Gyllenhielms bedrivande — en redogörelse för den dittills förda politiken,¹ vilken skrift skulle i djupaste hemlighet överlämnas till Christina. Att man spekulerade i ett återupprättande av Johan Casimirs forna inflytelserika ställning är uppenbart. Det synes vidare framgå, att Christina var förberedd på saken och mycket ivrig att få del av berättelsen i fråga, och likaså, att den unge pfalzgreven Carl Gustaf hörde till de invigda. Hur den planerade aktionen avlöpte är höljt i dunkel².

I början av 1643 gjorde Gyllenhielm en ny framstöt. Från denna tid finnes bland hans papper en egenhändig skrivelse, »Betänkiande om thenna tidzens lägenheet och tillståndh uthi hennes kon. M^{ttz} halffua regeringsååhr»³. Författaren utgick från att 1604 års riksdagsbeslut alltjämt ägde giltighet; enligt detta skulle unga drottningen vid fyllda 18 år inträda endast i »halva regeringen» och först vid 24 års ålder börja utöva full kunglig myndighet⁴. En annan utgångspunkt var att riksmarskalksämberet stod vakant efter Axel Banérs frånfälle⁵.

I sitt betänkande framhöll nu Gyllenhielm vikten av att ny riksmarskalk bleve utsedd och utvecklade vilken ställning denne borde intaga. Vad författaren egentligen åsyftade torde framgå av en inflickad passus: »honom bör wara, icke mindre änn som Rikscantzlern, ett inter medium eller medlare emillan konungen och senaten». Han skulle också tillhöra en drottningens inre rådgivar-

¹ »Liure escrit en memoire des affaires passées». G. t. Johan Casimir 18/6 1642, StS.

² Att skrivelsen utgick från G. synes framgå av dennes uttryckssätt: ». . . de me r'envoyer ce liure . . . ». Obs. även Johan Casimirs: ». . . suivant vostre desir, ayant mesmes entendu par mon fils l'enuie que Sa Majesté auroit de uoir ce liure qu'avez mis entre mes mains . . . ». G. t. Johan Casimir 18/6, 24/6 1642, StS; Johan Casimir t. G. 22/6 1642, GS. Jfr Odhner, Om pfalzgreven . . ., s. 39, o. dens., Sveriges inre historia . . ., s. 117.

³ Koncepter, GS. Överst står skrivet med G:s hand: »Anno 1643». Ny riksmarskalk angives såsom ännu icke utsedd. Utnämningen bragtes på tal i rådet första gången 10/5. SRP 1643, s. 130. Skrivelsen uppmärksammas av Odhner (a. a., s. 120), Lövgren (a. a., s. 22, 24 f.) o. Ahnlund, Ständsriksdagens utdaning, s. 233.

⁴ Jfr SRA II, s. 927 o. Stiernman, a. a. I, s. 546. Norrköpingsbeslut ingår i (Chesneopherus) Fulkommelige skäl . . ., s. Sss II ff.

⁵ Denne hade jämte bröderna Per och Johan ansetts utgöra en antioxenstiernsk grupp, »la caballe des Banners». De Rortés relation till konungen och änkedrottningen av Frankrike 13/6 1643, Wahrenbergska avskriftssaml., vol. 3, RA. Odhner, Sveriges inre historia . . ., s. 41 f.; B. Boëthius, Axel Banér, SBL, 2 (1920), s. 666 f.; dens., Johan Banér ib., 2, s. 674, 682; dens., Per Banér, ib., 2, s. 662 f.

krets, jämte honom bestående av en hovmarskalk, ett »bijwistande riksråd» — Gyllenhielm själv? — och en sekreterare. Beträffande drottningens utnämningsspolitik inskärpes, att hon borde »omplantera och beblanda allahanda schlechter till allahanda embeten och tienster»; på så sätt skulle hon trygga sin egen position. I betänkandet framhålles också riksdagens betydelse och påpekas det önskvärda i en förbättring av allmogens ställning. Det är i detta sammanhang ej anledning att närmare gå in på Gyllenhielms demokratism. Att hans börd också här spelade in är tydligt; »Eder hälle wij för wår öfwerheet, efter I ären konungabarn», lära dalkarlarna ha yttrat¹.

I maj 1643 blev riksmarskalksfrågan avgjord; valet föll på Åke Axelsson (Natt och Dag), rikskanslerns svåger², säkerligen till stor missträknung för Gyllenhielm. Huruvida denne spelat någon roll under överläggningarna om den »halva regeringen», som bedrevos på riksdagen följande höst, är ej känt³. Resultatet av förhandlingarna blev, att 1604 års bestämmelse härutinnan icke skulle lända till efterrättelse⁴.

Gyllenhielm hade i sitt betänkande rekommenderat regeringsformen till drottningens studium. Han har tydligen själv vid denna tidpunkt ägnat den en viss uppmärksamhet — härpå tyder ett bland hans papper bevarat egenhändigt utkast, avfattat 1643, enligt anteckning å detsamma, och rubricerat »Nödige obseruationes uthi Regeringsformam, hwarföre then är ställtt»⁵. Vad Gyllenhielm hade för avsikt med dessa anteckningar är ovisst; de innehålla endast några i det närmaste ordagranna citat ur regeringsformen⁶. Att de nedkastade punkterna så gott som samtliga avse konungamaktens okränkbarhet var dock nog ingen tillfällighet.

Emellertid finnes en annan skrivelse, som tillkommit direkt med tanke på drottningens regeringstillträde och uppenbarligen flutit ur riksamiralens penna. Den är anonym, daterad den 20 maj 1644 och

¹ Rannsakingen om Matts Mickelsson vid Skinnskatteberg, Strödda historiska handlingar, vol. 25: 1633—1644, RA. Lövgren, a. a., s. 25.

² SRP 1643, s. 128, 130, 158 ff. Elgenstierna, a. a., 5, (1930), s. 406, 593.

³ Odhner (a. a., s. 120) uppger, att G:s skrivelse påverkat riksdagsförhandlingarna, något som saknar stöd i källorna. »Betänkiande om thenna tidzens lägenheet . . .» låg på Odhners tid bland riksdagsacta f. 1643. Att det skulle ha cirkulerat under riksdagen är föga troligt, då det ju i första hand avsåg tillsättande av riksmarskalk, vilket skett redan före riksdagens början.

⁴ Stiernman, a. a., 2, s. 1029. Ahnlund, a. a., s. 233 f.

⁵ Koncepter, GS. Utkastet omnämnt av Lövgren (a. a., s. 46).

⁶ Förutom ett par ställen i RF:s ingress citeras §§ 1, 2, 5, 6 och 9. G. framhöll för Christina, att RF vore »giffuin och wälbetänkt» av hennes fader. G. t. Christina, odatert, Skrivelser till K. Maj:t (se nedan s. 33 f.), RA.

förekommer i flera avskrifter; ett exemplar är kallat »Ett remarcabelt brev skrifwit til hennes Maijtt Drottning Christina Augusta, af en förnäm Sweriges Rijkets rådz person»¹. Grundtanken i brevet är ett kraftigt inskräpande av arvrikets betydelse för landets väl. Drottningen borde med det snaraste ingå äktenskap till tryggande av successionen, ty eljest hotade inbördes strider.

Christinas regeringstillträde hälsades med den livligaste tillfredsställelse alldeles speciellt inom den pfalziska kretsen². Inom kort kan på detta håll förmärkas en påfallande aktivitet. Carl Gustaf, som då vistades vid armén i Tyskland, fick av hemmavarande förtrogne, såsom Bengt Baaz och Gyllenhielm, vinkar om att skyndsamt begiva sig till hovet;³ den senare framhöll i förtäckta ordalag, att alla »bienueillants» åstundade detta, och att den unge fursten borde begagna tillfället att »avancer sa propre fortune». Vad som härmed åsyftades ansågs olämpligt och även överflödigt att närmare angiva — den, som saken direkt angick, förstod ju tillräckligt ändå⁴. I början av år 1645 voro också hemliga överläggningar mellan riksamiralen och den äldre pfalzgreven å bane; det var efter vad det vill synas den förre, som härtill var initiativtagaren⁵. Gyllenhielm fann sig dessutom föranlåten att kort efter Carl Gustafs hemkomst i december samma år⁶ till denne sända en längre skrivelse⁷, i vilken han bl. a. framhöll följande. Fäderneslandets väl var förknippat med drottningens lyckosamma regemente och en tryggad succession: fundamentet härför var det förbund, som ingåtts och flerfaldiga gånger förnyats mellan riket och den gustavianska familjen. Han bad av hjärtat till den Allsmäktige, att H. M:t och även de bägge pfalzgrevarna måtte ingivas sådana beslut, som kunde lända till fäderneslandets bästa; det vore av särskild vikt att hålla fast vid rikets författning, vari den ärftliga successionen utgjorde hörnstenen. Gyllenhielm omtalade vidare, att han i detta ämne vid flera tillfällen gjort sina skriftliga påminnelser hos drottningen — här åsyftas tydligen skrivelserna av år 1642 och 1644 — men att han befarade, att de gjorda erinringarna fallit henne ur minnet, då hon ju var upptagen av så många andra viktiga ärenden. Nu tog han sig emel-

¹ Så är fallet med ett exemplar i B: I, 2, 11, blad 111 ff., Engeströmska samlingen, KB. Ett annat, uppmärksammat av Odhner (a. a., s. 123 f.) finnes i N 248, UUB. I fransk översättning hos Arckenholtz (a. a., 1, s. 168 ff.).

² Exempel: Johan Casimir t. G. ²⁹/₁₀ 1644, GS; G. t. Johan Casimir ¹⁴/₁ 1645, StS.

³ Rosengren, a. a., s. 182 f.

⁴ »Intelligenti satis dictum». G. t. Carl Gustaf ¹²/₂ 1645, StS.

⁵ G. t. Johan Casimir ¹⁴/₂, ⁷/₂ 1645, StS.

⁶ Rosengren, a. a., s. 183.

⁷ G. t. Carl Gustaf ⁷/₁ 1646, StS.

lertid friheten anmoda pfaltzgreven att inför drottningen föra saken på tal.

Av brevet framgår även att Gyllenhielm i enahanda syfte vänt sig till biskopen i Strängnäs, Johannes Matthiæ, och icke tvivlade på dennes medverkan. Biskopen hade varit drottningens lärare och förstått att alltjämt bevara hennes synnerliga förtroende. Han stod dessutom pfalzarna nära¹ och tecken saknas icke heller på att han i flera grannliga ärenden haft förbindelse med riksamiralen².

Då Carl Gustaf återkom till Sverige i december 1645, ansåg han sig ha all anledning hysa de bästa förhoppningar om att äktenskapet mellan honom och Christina skulle komma till stånd³ — att det var på detta riksamiralen anspelat i sina skrivelser till den unge pfaltzgreven får väl anses givet. Emellertid märkte denne inom kort, att den beramade giftermålsförbindelsen ingalunda utan svårigheter skulle bli realiserad; i förstone gav han intrigerna vid hovet skulden, men slutligen kunde han icke dölja för sig, att drottningens tidigare böjelse för honom efterträtts av en påfallande likgiltighet⁴. Man kan lätt föreställa sig med vilken oro riksamiralen såg denna utveckling. Det är uppenbarligen, såsom blivit framhållet⁵, i denna situation den skrivelse⁶ tillkommit, i vilken Gyllenhielm framför ett projekt att, i händelse drottningen vore ovillig ingå äktenskap, på annat sätt trygga den ärftliga successionen. Skrivelsen är icke undertecknad, men handstilen är riksamiralens; den är ställd till drottningen personligen.

Beträffande brevets datering ge oss inledningsorden några hållpunkter. Den riksdag, då drottningen tillträdde regeringen, säges vara den »sidst hollnå»; skrivelsen är alltså avfattad efter riksdagen 1644 men före den närmast följande eller den som hölls år 1647. Det är tydligen med hänsyftning på denna senare som Gyllenhielm förklarar, att han först ville »in priuato» delge drottningen sina synpunkter, innan han under förutsättning av hennes godkännande »in publico» framförde dem. I september 1646 utfärdades riksdagskallelsen; i januari påföljande år togo förhandlingarna sin början⁷. 1646 synes därför vara skrivelsens tillkomstår — Christina för-

¹ H. j. Holmquist, D. Johannes Matthiæ Gothus 1592—1643 (1903), s. 169, 178, 223 f.; Rosengren, a. a., s. 197.

² G. t. Johannes Matthiæ ²/₆ 1643; odaterat, G. 171, UUB; Christina t. Johan Casimir ²/₆ 1641, tr. Arckenholtz, a. a., I, s. 35 ff.; Rosengren, a. a., s. 156.

³ Rosengren, a. a., s. 193.

⁴ Ib., s. 194 ff.

⁵ Lövgren, a. a., s. 43.

⁶ G. t. Christina, odaterat, Skrivelser till K. Maj:t 1633—54, RA.

⁷ AP 4, s. 33 f.

klarade i februari 1649, dock utan att antyda att hon mottagit några tillskyndelser, att hon i tre år haft den föreslagna lösningen av tronföljdsfrågan under övervägande¹.

I ovannämnda skrivelse tillrådes drottningen visserligen i första hand att ingå äktenskap, varvid Carl Gustaf på ett tämligen genomskinligt sätt utpekades som lämplig kandidat, men författaren uppställer också den möjligheten att Christina vore ovillig att gifta sig eller att äktenskapet bleve barnlöst. I så fall borde drottningen »arföreningen renovera» och »dirigera successionen inn på wissa linier och familjer». Arvsrätten skulle således m. a. o. kunna överföras på den pfalziska familjen även utan att Christina toge Carl Gustaf till gemål. Beträffande den eventuella arvfurstens befogenheter avrådes drottningen från att tilldela honom hertigdöme², dock under framhållande av att han likväl kunde få en inflytelserik ställning, fäderneslandet till gagn. Härtill fogas en högst oförblommerad kritik av riksförmyndarnas styrelse.

Det är i denna skrivelse Gyllenhielm berättar om en episod i den preussiska staden Dirschau, där Gustaf Adolf i augusti år 1627 vårdades för en elakartad blessyr. Konungen skulle då yttrat, att han tänkte sig sin systerson Carl Gustaf som efterträdare.³ Gyllenhielm levde i den föreställningen, att det åsyftade yttrandet fälldes innan Christina ännu var född — i själva verket var hon vid ifrågavarande tidpunkt snart årsgammal.

Riksamiralens version av samtalet i Dirschau förblev ingen hemlighet. Av den ovan refererade skrivelsen finnes en kopia, attesterad av Christoffer Siggonis, som under riksdagen 1650 spelade en viss roll och därvid gav spridning åt riksamiralens åsikter⁴. Gyllenhielms

¹ SRP 1649, s. 357, 362; jfr ib. 359, 361, 367. Att skrivelsen, såsom Lövgren (a. a., s. 45) förmodar, författades redan 1645 är knappast troligt. G. skulle då, innan det blev för Carl Gustaf uppenbart, haft kännedom om Christinas motvilja mot äktenskapsförbindelsen. Riksamiralens ovan s. 32 f. refererade skrivelse t. Carl Gustaf (7/1 1646) borde i så fall fått en annan avfattning. Ännu i början av år 1646 hyste den senare de bästa förhoppningar rörande giftermålshandeln. Rosengren, a. a., s. 193 f. Beträffande den av Lövgren citerade anspelnings på G:s tidigare hänvändelser t. drottningen i ämnet se ovan s. 32. Orden »i första regimentzbegynnelsen» avse icke tidpunkten för skrivelsens avfattande utan ingå i en hänvisning till den omständigheten, att drottningen i början av sin regering icke hunnit avhjälpa de påtalade missförhållandena.

² Med fog hänvisar G. här till Gustaf Adolfs åsikt i frågan. Jfr Ahnlund, Gustav Adolf den store, s. 203.

³ Jfr Ahnlund, a. a., s. 101 ff.; d. n. s., Axel Oxenstierna, s. 442 ff.

⁴ Avskriften har till rubrik: »Copia aff itt breff H. K. Mt tillställt och i hemlighet om efterföljande punchter rådt och påmint». Den är sammanhäftad med tvenne andra aktstycken: »Copia aff itt s. Rijkssadmiralens förslag till cronans understödh och till soldateschans affbetalning» o. »Item een copia aff en schrifttelig fråga stält till Rijkzens Rådt, aff samme högwelb. herre». Enl. en av Christoffer Siggonis undertecknad och den 2/10 1650 daterad attest äro dessa tre skrivelser ordgranna kopior av riksamirals-

berättelse synes också ha gått igen i den unge Arnold Messenius' mot drottningen och aristokratien riktade pamflett, som i slutet av år 1651 tillsändes Carl Gustaf¹. Under den i december förda messeniska processen blev riksamiralens namn flera gånger inblandat, varvid allehanda rykten rörande hans förbindelser med de anklagade kommo i omlopp². Så mycket är tydligt av rättegångsprotokollen, att paskillens författare i sina angrepp mot aristokratien gjort undantag för bland andra Gyllenhielm, som tvärtom blivit omnämnd i berömmande ordalag³. Det framgick också under förhören, att han av sin fader, historieskrivaren Arnold Johan Messenius — med vilken Gyllenhielm stött i livlig förbindelse⁴ — jämte mycket annat fått kännedom om just konungens yttrande i Preussen, för vilket riksamiralen angavs såsom sagesman. Uttalandet synes t. o. m. ha tagits till intäkt för att Carl Gustaf skulle ha arvsrätt till kronan⁵, en uppfattning som påstods ha gjorts gällande av Johan Skytte, dennes son Bengt och riksamiralen. Så långt hade ju den sistnämnde emellertid icke gått i sin skrivelse till Christina, och drotsen Per Brahe skall också ha förklarat, att en dylik tolkning saknade grund⁶.

Vad Gyllenhielm icke givit uttryck åt i sina skrivelser kan han naturligtvis muntligen ha delgivit sina förtrogna. Han tycks verkligen ha förfäktat Carl Gustafs arvsrätt till riket — när drottningen inför rådet förklarade sig hysa den motsatta uppfattningen och härutinnan vara med rådsherrarna ense, undantog hon uttryckligen den vid sammanträdet närvarande riksamiralen⁷. Vilka skäl han i så fall skulle ha åberopat för denna uppfattning har ej kunnat fastställas⁸.

ralens egna original. Enl. en anteckning å häftet har detsamma blivit »componerat» vid något slags sammanträde i Stockholm år 1650 och överlämnat till drottningen. E. 398, UUB.

¹ V. Söderberg, Historieskrivaren Arnold Johan Messenius (1902), s. 36, 41.

² Johan Casimir t. Carl Gustaf ⁸/₈ 1652, StS, cit. Söderberg, a. a., s. 53 not 1; Carl Gustaf t. Johan Casimir ¹⁴/₂ 1652, StS, cit. Lövgren, a. a., s. 61.

³ SRP 1651, s. 226.

⁴ Se nedan s. 38.

⁵ SRP 1651, s. 214, 226, 233.

⁶ Referat av rättegångsförhandlingarna, avskrift fr. 1700-talet med rättelser av G. Benzelstierna, B: 1, 2, 11, blad 314 ff., Engeströmska saml., KB.

⁷ SRP 1649, s. 340, 350. Rosengren, a. a., s. 241, not 4.

⁸ Odhner (a. a., s. 12) och Rosengren (a. a., s. 193) anföra G. t. Johan Casimir ²⁰/₁₁ 1639, tr. PHT 1911, s. 23 ff., som bevis på hans hävdande av Carl Gustafs arvsrätt till kronan. I brevet talas emellertid blott om »la Royale maison et son droit haereditaire». Pfalzgreven och hans familj inbegripas ej i »la Royal maison». Jfr G:s uttrycksätt i andra brev t. Johan Casimir: »E. F. N:de medh heela thet *Furstl.* husets, »vostre Alltesse et toutte la famille *ayant la source* de la maison Royle de Suede». G. t. Johan Casimir ¹⁴/₆ 1644, ¹²/₆ 1645, StS. Carl Gustaf tituleras aldrig arvfurste av G.

Det var A. J. Messenius' historiska författarskap som förde honom samman med Gyllenhielm. Han hade nämligen bl. a. fått i uppdrag att författa en skildring av Sigismunds och Carl IX:s regerings-tid. Detta var naturligtvis något som i högsta grad intresserade riksamiralen, och denne sökte också på allt sätt, såväl genom frikostiga donationer som genom tillhandahållande av i hans ägo befintliga historiska aktstycken, befrämja Messenius' verk¹. Gyllenhielm hade ju själv spelat en aktiv roll i de händelser som Messenius skulle behandla, och man finner att han med ett visst välbehag dröjde vid tanken på att minnet av hans ungdoms hjältedater och hans för sin tro och sitt fädernesland utståndna lidanden skulle bevaras åt eftervärlden. Men framför allt låg det honom om hjärtat, att hans faders politiska gärning bleve hugfäst. Det skulle lända riket till gagn, om man toge lärdom och varning av hur ödesdigert det var att bryta mot samvetets bud, den rena evangeliska läran och Sveriges lag och godtagna sedvänja. Betecknande nog ansåg han, att också drottningen och pfalzgrevarna Carl Gustaf och Adolf Johan borde bistå och uppmuntra Messenius; dennes verk tjänade både rikets och kungafamiljens intressen².

Vilken aktualitet Carl IX:s tid med dess partimotsatser och politiska problem över huvud hade för Gyllenhielm, framgår även av hans i början av 1640-talet och tydligen just med tanke på Messenius' författarskap nedskrivna memoarer³. I dessa skildrar han hertig Carls kamp mot Sigismund och rådspartiet, striderna i Livland, sin egen tolvåriga fångenskap och slutliga befrielse. Då och då kryddas framställningen av korta kommentarer, i vilka hans politiska uppfattning lyser fram. Arvföreningen, Gustaf Vasas testamente, Upsala mötes beslut och Söderköpings riksdag inneburo för honom de stora avgörandena i Sveriges statsrättsliga utveckling. Då hertig Carl städse sökt värna dessa viktiga författningar, hade han därmed tjänat fäderneslandets intressen. Rådsaristokratiens tvetydiga hållning, såväl mot konung Sigismund som mot hertigen, kunde endast förklaras ur dess åstundan att komma dem bägge till livs: »Men här uthaf ähr klaart nogh, att the alltidh haffva hafft någedh till att beskylla och förachta på någon qvist, ther med att hela trädh en gång måtte huggas af roten». Blev Vasa-ätten störtad, stod kunga-valet för dörren och därav kunde följa allskonns olyckor: »Ty om . . .

¹ Söderberg, a. a., s. 19, 22 f., 61 f., 83 not 2.

² G:s testamentariska förordnande ¹⁰/₁₁ 1649, avskrift, X 210, UUB, delvis citerat av Söderberg (a. a., s. 83, not 3). Jfr C. Adlersparre, Historiska samlingar 2, s. 331, not. 1.

³ Tr. HH 20, s. 258 ff. Söderberg, a. a., s. 116 ff.

man ... moste ... vällia konungar, ther åthskilliga herrar kunde komma i vahl, då skall man få see partier innan landz, huru som den ena vill hijt, den andra dijt, och när som thee der, om icke kunna förlijkas, så komma the hvar andra i håredh, och bliffver så en kat-tedantz uthaff»¹.

Tronföljdsprojektet i Gyllenhielms förmodligen år 1646 avfattade skrivelse till Christina återkommer i likartad utformning i ett akt-stycke av närmast officiös karaktär, »Mästadels Ständernas och godhe patrioters betänkiande om Regimentz formen»². Såsom blivt påvisat har skriften uppenbarligen författats av Gyllenhielm med tanke på 1647 års riksdag³. Den har delvis karaktär av en vidräkning med det härskande systemet: en del punkter äro riktade mot rikskanslern och hans släkt, ökat ständerinflytande och en förbättring av allmogens ställning påyrkas.

Riksamiralens förslag till lösning av successionsfrågan synes Christina inom kort ha accepterat. Flera tecken tyda på att det varit drottningen som under riksdagen i början av år 1647 drivit saken så, att tronföljdsfrågan, för ständerna liktydig med giftermålsfrågan men så ej för Christina, kommit före bland dessa. Några av henne fällda yttranden inför ett utskott av de tre högre stånden kunna knappast förklaras på annat sätt än att hon haft ett tronföljarval i tankarna⁴.

Enligt vad drottningen påstod, då successionsfrågan två år senare debatterades i rådet, hade jämväl Carl Gustaf fått del av förslaget i början av 1647⁵. Det hade nog sin riktighet, ty bland riksdagshandlingarna från detta år finnes en promemoria med påskrift: »Thetta presenteras hans fustlige Nåde Hertigh Carl till att öffwer-

¹ HH 20, s. 300, 307, 309 ff.

² AP 3 (uppl. 1), s. 409 ff. Författaren återger in extenso RF § 65, som stipulerar att, om vid konungens frånfälle »inge barn eller ättlaggar å sidha (som till Rijket effter förb.te arfföreningar arfftagne äre) i lijffwet wore, eller i medlertijdh någon viss Successor till Cronan förklarar», de fem höga riksämbetsmännen enligt RF:s bestämmelser i övrigt skulle förestå rikets styrelse, till dess på allmän riksdag ny konung blivt vald. Författaren synes särskilt tagit fasta på den i paragrafen antydda eventualiteten av att tronföljare blivt utsedd före konungens frånfälle, ty han fortsätter omedelbart: »Altså är ... Ständernas ... högha åstundan, medan H.s M.tt än nu widh walmågo är och sin lijffztijd, på alla Menniskelighe fall ... någon viss Successor till Cronan ... med Rijkzens Rádz Rådhe och Ständernas samtyckian uthvália täcktes». Detta överensstämmer ju med den betydelsefullaste punkten i Gyllenhielms »in priuato» till drottningen inlämnade skrivelse; även betänkandet avstyrker från att tilldela arvfurstarna hertigdömen. Det framhålles också, att tronföljaren borde utväljas »aff näste Ättlegger å sidha» — en direkt hänseftning på Carl Gustaf. — Betänkandet går dock icke så långt att »pfalziska husets arfsrätt bestämdt påyrkas». Jfr Odhner, a. a., s. 127, o. Rosengren, a. a., s. 193 not 2.

³ Lövgren, a. a., s. 45 ff.

⁴ A. a. s. 47 ff.

⁵ SRP 1649, s. 343. Lövgren, a. a., s. 50.

see»¹. Betänkandet saknar underskrift och är skrivet med kanslistil — men försett med Gyllenhielms sigill; även språk och tankegång äro riksamiralens. Också här framhållas nödvändigheten av att, om drottningen allt framgent ville leva i celibat, »någon ättlegger å sidha» bleve vald till successor². Dessutom finnes bevarad en förmodligen från denna tid härrörande och enligt uppgift av riksamiralen författad »Schriftelig fråga stält till Rijkzens Råd» av samma innebörd som den ovannämnda promemorian³. Att döma av de från riksdagen bevarade handlingarna blev emellertid förslaget icke denna gång framfört; ett uttalande av Gyllenhielm två år senare pekar i samma riktning.⁴

Det har förmodats att genomförandet av riksamiralens projekt strandat på Carl Gustafs motstånd;⁵ säkert är att denne, ehuru han blev allt vissare om det hopplösa i sitt förehavande, ännu en tid framåt ivrigt strävade att beveka Christina till äktenskap. Man har ej kunnat finna, att han härvid räknat på något bistånd från riksamiralens sida⁶. Carl Gustafs linje var ej densamma som Gyllenhielms och Christinas. Riksamiralens relationer med pfalzarna äro för det sista skedet av hans levnad höljda i dunkel. Endast några få brev från denna period äro bevarade; de tyda emellertid på att det ömsesidiga förtroendet var orubbat⁷.

Däremot råder intet tvivel om att Gyllenhielm vid denna tid stod drottningen mycket nära; han lär därtill med Lennart Torsensson, riksdrotsen Per Brahe och den unge Magnus Gabriel De la Gardie ha bildat en henne närstående krets⁸. När Christina på våren 1648 trots rådets motstånd genomdrev Johan Adler Salvius' upphöjelse till riksråd — det var bl. a. genom dennes bedrivanden, som

¹ Tr. C. C. Gjörwell, Drottning Christinas arbeten och märkvärdigheter 2, s. 58 ff. Lövgren, a. a., s. 50.

² Orden falla något egendomligt: »någon ättlegger å sidha som till Rijket efter förberte arfföreningar arffter ähr, till successor måtte uthuällias». Efter ordalagen skulle alltså en redan arvsberättigad furste utväljas till tronföljare. Som ovan s. 37 påpekats gjorde G. aldrig i sina skrivelser gällande, att Carl Gustaf vore arvsberättigad till riket. Emellertid skulle han enligt Christinas vittnesbörd i själva verket ha hyst denna uppfattning. Måhända ha vi i detta förhållande att söka förklaringen till författarens uttryckssätt. Detta kan också bero på en ren distraktion — orden före »till successor måtte uthuällias» äro ordagrant citerade ur RF § 65 och kunna vid promemorian avfattande ha blivit felaktigt infogade.

³ E 398, UUB. Jfr ovan s. 36, not 4. Lövgren, a. a., s. 50.

⁴ SRP 1649, s. 356. Lövgren, a. a. 50, not 6.

⁵ Sist a. a., s. 50.

⁶ Rosengren, a. a., s. 201 ff.

⁷ G. t. Johan Casimir ¹⁸/₁ 1649; G. t. Carl Gustaf ²/₉ 1648, cit. Rosengren, a. a., s. 234 not 1; ¹⁰/₂, ³/₁₁ 1649, StS; Johan Casimir t. G. ²⁵/₇ 1649; Carl Gustaf t. G. ¹/₁₀ 1648, GS. Jfr Svante Sparre t. Carl Gustaf ⁷/₂ 1651, FF 10910, Sandbergska saml., KA.

⁸ Fryxell, a. a., 1, s. 86.

Oxenstiernorna föregående år drabbats av drottningens onåd¹ — var riksamiralen den ende som anslöt sig till drottningens förslag², som ju stod i bästa överensstämmelse med de råd han givit rörande utnämningsspolitiken och därjämte riktade sin udd mot aristokratien och framför allt den oxenstiernska familjen. Att han understödde drottningen i rådet synes ej heller ha förvånat hans samtida. Frankrikes sändebud Chanut, som i en depesch gett en relation av rådsdebatten, gör beträffande Gyllenhielms ståndpunktstagande ett förklarande tillägg: »M:r l'Admiral . . . est inséparable des interets de la Reine»³. Att så var fallet framgår även av vad man känner om successionsfrågans vidare utveckling. På riksdagen 1649 lyckades Christina få Carl Gustaf förklarad för tronföljare. Lösningen var emellertid av provisorisk karaktär och först på riksdagen hösten 1650 blev hans ställning som arvfurste reglerad. Det är av forskningen utrett, hur drottningen genom att utnyttja ståndsmotsättningen genomdrev sin vilja; under den förstnämnda riksdagen var Gyllenhielm henne behjälplig att bearbeta de ofrälse⁴, och under

¹ Odhner, Sveriges deltagande i westfaliska fredskongressen (1875), s. 129 f., 162, 197 f., 201 f., 218 f.

² SRP 1648, s. 304 ff.

³ Chanut t. Mazarin $\frac{1}{4}$ 1648, tr. Hist. bibl. 2, s. 363 ff.

⁴ Lövgren, a. a., s. 54 ff. G. t. bondeståndets sekreterare; »Enskildt anförande med afs. på Drottningens obenägenhet för giftermålet med Carl Gustaf», Riksdagsacta 1649. Referat hos Lövgren (a. a., s. 59 f., 63). Beträffande G:s uppträdande i rådet torde följande förtjäna påpekas. Den $\frac{2}{3}$ hade Christina delgivit de fyra ständens utskott sitt projekt och då förbjudit varje meddelande därom till rådet eller ständerna (AP IV, s. 197, 225). Följande dag framlade hon själv sitt förslag i rådsammaren (SRP 1649, s. 339). G:s inlägg i de därpå följande debatterna voro ingalunda ägnade att stödja drottningens sak. Än voro de mera neutralt hållna, av närmast interpellierande natur (SRP 1649, s. 348 f.), än inge de rent av den uppfattningen, att han ogillade hela projektet — så t. ex. intygade han riktigheten av Jacob De la Gardies påstående, att drottningen före Carl Gustafs utnämning till svenska arméns generalissimus uttryckligen lovat honom äktenskap (SRP 1649, s. 341, 349, 356). När emellertid drottningen $\frac{2}{3}$ anmodade rådsherrarna att votera, icke om förslaget accepterade eller förkastade utan om dess hänskjutande till ständerna, gav G. drottningen sitt stöd. Rådet var nu splittrat: majoriteten röstade mot varje hänvändelse till ständerna under den pågående riksdagen, medan en mindre grupp, däribland G., ansåg att frågan redan nu kunde komma till överläggning bland dem (SRP 1649, s. 353 ff.). Slutligen fann rådet i gemen, att det icke kunde motsätta sig detta (SRP 1649, s. 359). Rosengren (a. a., s. 238) för G. till majoritetsgruppen. G:s votum är onekligen ställt på skruvar. Efter att ha klandrat, att drottningen ej tidigare delgivit rådet sitt förslag, och framhållit, hur ödesdigert frågans avgörande var, fortsätter han: »Men effter det nu så vidt är kommet, at fast alle vetta deraf, så meente han, at det kan inthet annars wara (än) at der Fursten skall declareras till regni successorem, så moste ju Ständerne deraf veta; men heemställe K. Mit modum, på hvad sätt och huru vidt det skeep skall, men serdeles att remonstrera Ständernas utskått, att denne saken vill hafva tijdh at betänckas, förmana dem till at öfwerläggia saken om een successore på een vijss tijdh, at denne saken skulle dem vijdare blifva förestålt». Definitivt avgörande kunde ske, när Carl Gustaf kommit hem från Tyskland. (SRP 1649, s. 356. Jfr ib., s. 354).

den senare anknöt agitationen till riksamiralens skrivelser¹. Det definitiva avgörandet fick Gyllenhielm ej uppleva; den 7 mars 1650 hade han gått ur tiden².

Gyllenhielms utpräglat rojalistiska³ och antiaristokratiska inställning hade sin grund i hans rent personliga förhållanden. Själv en Vasa-ättling besatt han i rikt mått den inom kungahuset traditionella misstron mot högadeln. I ungdomsåren hade han fått uppleva striden mellan hertig Carl, hans fader, och rådsherrarna. Den förre var den monarkiska principens företrädare och fann stöd framför allt hos allmogen, de senare voro eller uppfattades som bärare av republikanska idéer och därmed fientligt stämde mot arvriket. Detta motsatsförhållande hade för Gyllenhielm under hela hans levnad full aktualitet. Hans dynastiska känsla fick ytterligare näring genom de personliga förbindelserna mellan honom och kungafamiliens skilda medlemmar. Den under förmyndartiden uppkomna situationen, då landet styrdes av det högaristokratiska riksrådet under ledning av Axel Oxenstierna och hans allt mäktigare familj, ingav honom djup oro. Efter Christinas regeringstillträde var tronföljdsfrågans lösning till tryggande av arvrikets bestånd, den oundgängliga förutsättningen för endräkten i landet, det allt överskuggande problemet. Trots hög ålder och en sedan länge vacklande hälsa⁴ strävade Gyllenhielm oförtrutet att bringa frågan till ett lyckosamt avgörande. Otvivelaktigt såg han sig just genom sin börd av Gud skickad att ingripa till fäderneslandets frälsning. I »Nosce te ipsum» heter det betecknande nog om en av Bibelns gestalter:

¹ Se ovan s. 36, not 4. Rörande tronföljdsfrågan i allmänhet se även C. Weibull, Drottning Christina (2:a uppl., 1934).

² Enligt gängse uppslagsverk dog G. 17/3 1650. Uppgiften möter tidigast hos A. A. v. Stiernman (Genealogiska tabeller till A. Girs, Konung Johan den III:s chronika, 1745, nr XV, o. dens., Swea och Götha höfdingaminne 1, 1745, s. 370). Enligt personalier som upplästes vid G:s begravning är dödsdagen 7/3 (två exemplar i Personalia, ser. 1, vol. 74, Skoklostersamlingen, RA; ett tredje i Meritförteckningar, Gyllenhielm, Zetterstens samlingar, A-serien, RA:s Östermalmsavdelning). 7/3 anges som dödsdag ännu i Stiernman, Bibliotheca Suiothica, II (1731), s. 641, noten, o. C. N. Bechstadius, Then adelige och lärde Swenske siö-man (1734), s. 93. Detta tidigare datum måste vara det rätta, då G:s maka Christina Ribbing kallar sig »en högstt bedröuffat encka» i brev t. Johan Casimir 14/3 1650, StS, och denne fått underrättelse om G:s fränfälle 11/3 enl. brev t. Christina Ribbing 12/3 1650, GS.

³ Christina ger i sin självbiografi G. följande vitsord: »Il avoit un zèle et une fidélité inviolable pour la Maison Royale. Arckenholtz, a. a., 3, s. 45.

⁴ G. t. Gustaf II Adolf 18/3 1628, Skrivelser till K. M:t; G. t. Johan Casimir 2/3 1639, 24/3 1641 StS; AOSB 2: 10, s. 120 f., 129 f., 132; Christinas omdöme: »Charles Carlson ... avoit ... une capacité suffisante, qui auroit été plus grande, si elle n'eût été accablée par les malheurs d'une rude & longue prison ... en Pologne». Arckenholtz, 3, s. 45.

»Jephtah (som jagh) en ringa man,
 Gileadijt och frillebarn:
 Honom sände Gudh sin anda,
 Sitt folck at frälsa aff wända.»

I överensstämmelse med sin politiska åskådning blev Gyllenhielm målsman för den under ett följande skede så betydelsefulla samverkan mellan konungamakten och de ofrälse. När det pfalziska huset, vars trogne anhängare han städse varit, kommit på Sveriges tron, skulle i mångt och mycket den monarkisk-demokratiska makt-konstellation, som kännetecknade situationen under Carl IX, ånyo bli verklighet¹. Som exponent för detta politiska system kan Gyllenhielm sägas förbinda de bägge epokerna.

¹ Jfr F. Lagerroth, Frihetstidens författning (1915), s. 79 ff., 121 ff.

Johan Gabriel Werwing.

Bidrag till en svensk 1700-talsdiplomats biografi.

Av Sten Landahl.

Det är framför allt såsom skald Johan Gabriel Werwing blivit känd av eftervärlden. Inställningen till hans diktning har dock skiftat starkt, från Lorenzo Hammarskölds kritiska påstående, att han icke »betraktat poesien ur en högre synpunkt än som ett vehikel för att artigt kunna framsäga åtskilliga piquanta infall och språkvändningar» till Martin Lamms — med instämmande av Henrik Schück — att han var »vår första fullblodiga uppenbarelse av den elegante salongsskalden, vår första utpräglade representant för den lätta poesi, som, född i de preciösa salongerna, under hela sjuttonhundratalet fortfar att förtrolla de högre kretsarna inom alla land med sin esprit och sin grace».¹

Till yrket var Werwing diplomat. Hans levnad liksom hans diktning har, förnämligast på grundval av hans i Bergshammarsamlingen bevarade skriftliga kvarlåtenskap, ingående skildrats av Eugène Lewenhaupt.² Som emellertid en del torde vara att tillägga till framställningen av Werwings liv som kanslitjänsteman och diplomat, har det icke ansetts omotiverat att framlägga dessa kompletteringar i tryck.

Johan Gabriel Werwing var son till assessorn i antikvitetskollegiet Jonas Werwing och Sara Brodina, biskopsdotter från Västerås. Tidpunkten för hans födelse är icke känd men torde, som Lewenhaupt³ förmodat, kunna förläggas till slutet av 1670-talet. Om hans skolgång är icke heller något känt. En av hans närmaste vänner under mannaåren, den lärde landshövdingen friherre Nils Esbjörns-

¹ L. H a m m a r s k ö l d, Svenska vitterheten (1818—19), s. 166 f.; M. L a m m, Olof Dalin (1908), s. 70 ff.; H. S c h ü c k & K. W a r b u r g, Illustrerad svensk litteraturhistoria, 2 (1927), s. 387 ff. Werwings diktning har dessutom behandlats av bl. a. E. W r a n g e l, Det carolinska tidehvarvets komiska diktning (1888), s. 208 ff., och d e n s. Frihetstidens odlingshistoria (1895), s. 218 f., 319 f.

² Johan Gabriel Werwing (Samlaren 1880).

³ A. a., s. 9.

son Reuterholm,¹ har i sin Journal,² där han tecknat Werwings porträtt, framhävt faderns intresse för sonens studier. Han hade, skrev Reuterholm, »så mycket hans knappa villkor velat tillåta, kostat på denne sin välartade son och själv lagt hos honom grunden till någon kunskap i dem man kallar lärda vetenskaper, däri sönen, vad i synnerhet språken angår, sig själv så förkovrade, att han icke allenast färdigt utan ock efter vart och ett språks egen art skrev fullkomligen väl, jämte sitt modersmål, latin, tyska, fransöska, holländska, engelska, spanska och italienska».³ Jonas Werwing fostrade tydligen sin son för den bana, som jämte krigarens i dåtidens Sverige ansågs mest lämplig för sönerna till en nyadlad tjänsteman, nämligen den civila ämbetsmannabanan. Det ämbetsverk, som därvid framför andra kom i åtanke, var det kungliga kansliet, där möjlighet bjöds en framåtsträvande och språkkunnig ung man att även inom diplomaten skapa sig en framtid.

Det äldsta kända vittnesbördet om Jonas Werwings avsikt att bereda sonen för inträde i Kanslikollegiet härrör från början av år 1695. I en genom dåvarande kanslirådet Carl Piper till konungen ingiven supplik anhöll han nämligen, att denne ville tilldela hans son den pension på 300 daler silvermynt, som blivit ledig genom den tidigare innehavarens, Johan Johansson Hadorphs, död.⁴ I en samtidig supplik till Kanslikollegiet, till vilken han fogade prov på Johan Gabriels färdighet i latin, franska, italienska, spanska och engelska, »förbigående det tyska, som han tillförende i några månaders tid och nu dagligen sig ombeflitar att kunna bliva mäktig», utbad han sig kollegiets rekommendation för den hos konungen gjorda framställningen, vilken, om den bifölles, avsåge att göra ynglingen lämplig för kanslibanan.⁵ Då ifrågavarande pension emellertid icke finnes

¹ Om Reuterholm se: B. Hildebrand, Kungl. svenska vetenskapsakademien (1939), s. 392, 394 och 472 f.; H. Olsson, Reuterholmska manuskriptsamlingarnas öden (Meddel. fr. sv. riksarkivet 1926), s. 131 ff.

² I det Reuterholmska släktarkivet, vars ägare, kanslisekreterare Nils Ädelgren, Stockholm, välvilligt låtit mig utnyttja Journalen, för vilket jag stannar i den största tacksamhetskund till honom. Journalen har, som Olsson, a. a., s. 133, påpekat, omtalats av C. C. Gjörrwell, Anteckningar om sig själv, samtida personer och händelser (tr. Samlingar utgifne för De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening af M. Weibull, 3, 1874), s. 133.

³ Reuterholms Journal, s. 135. Citaten här och nedan äro moderniserade till stavning och interpunktion.

⁴ Detta anslag utgick enligt kungl. brev 13 juli 1693. H. Schück, Kgl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Dess förhistoria och historia, 4 (1935), s. 5 f. Johan Johansson Hadorph, son till den kände fornforskaren och sekreteraren i Antikvitetsarkivet Johan Hadorph, avled i januari 1695 enligt anteckning i 1695 års kanslistat, F. IX: 2, Kanslikollegii arkiv, RA, icke år 1693, som felaktigt uppgives i Biographiskt lexicon, 6, s. 12.

⁵ Supplikten till Kungl. Maj:t synes icke vara bevarad men refereras i den till Kanslikollegiet. Denna, som är odaterad, har tidsbestämts med ledning av uppgiften om den efter Hadorphs död lediga pensionen. E. IV: 50, Kanslikollegii arkiv.

upptagen i 1696 års kanslistat, torde Jonas Werwings ansökan icke hava bifallits.¹

Jonas Werwings strävan att placera sonen i Kanslikollegiet kröntes däremot med framgång, då denne den 6 september 1695 antogs till extra ordinarie kanslist.² Kort därpå var fadern redo med en ny supplik, vari han anhöll, att Johan Gabriel skulle förordnas till kopist i finsk-livländska expeditionen efter Joachim Düben, som den 24 oktober 1695 utnämns till kanslist vid inrikes civilexpeditionen.³ Den lediga tjänsten gavs emellertid åt Samuel Hyltén.⁴ Jonas Werwings försök att med det inflytande han möjligen ägt, söka påskynda sonens befordran, har skett i riktigt inseende av den betydelse, relationer spelade vid dåtida avancemang i ämbetsverken.⁵

I kansliet tjänstgjorde Johan Gabriel i finska expeditionen, som då förestods av referendariesekreteraren Johan Schmedeman. Han sysselsattes där med registraturskrivningen och nämnes av sin förman vid ett par tillfällen bland dem, »vilka väl skriva, äre skickelige» och på vilka man kunde lita, »då något accurate och med zirater skall avskrivas». ⁶ Vid ett annat tillfälle erhöi han av sekreteraren Samuel Åkerhielm det vitsordet, att han »skriver en tämmelig ren hand, han förstår och åtskillige slags språk; han torde kunna brukas vid någon ambassade, som utskickas». ⁷

Tillfälle härtill gavs, då Carl XI mot slutet av sin regering efter långvariga underhandlingar åtog sig att medla vid fredsunderhandlingarna mellan å ena sidan Frankrike, å den andra Holland, England, kejsaren, Spanien och Savoyen, vilka sedan 1688 bekämpat varandra i det s. k. pfalziska arvföljdskriget.⁸ Till plats för medlingsverket hade slottet Rijswijk utanför Haag utsetts och Sveriges representant där var ambassadören Nils Lillieroot.

Den 4 maj 1697 anmäldes i Kanslikollegiet dennes behov av tvenne kanslister vid fredsverket, och sedan kollegiet till den ena av dessa tjänster föreslagit Werwing, följde den 14 maj Kungl. Maj:ts

¹ F. IX: 2, Kanslikollegii arkiv.

² Kanslitjänstemäns eder, F. VI: 3, Kanslikollegii arkiv.

³ Odaterad supplik, E. IV: 50, Kanslikollegii arkiv.

⁴ F. IX: 2, Kanslikollegii arkiv.

⁵ Ett, ehuru något senare exempel härför är Daniel Niclas von Höpkens anställning år 1696 som *ordinarie* kanslist i tyska expeditionen utan att han dessförinnan varit i konungens tjänst. Men Höpken protegerades av kungl. rådet greve Nils Gyldenstolpe. A. Helander, Daniel Niklas von Höpken (1927), s. 12; A. Lewenhaupt, Karolinen Edvard Gyldenstolpe (1941), s. 24.

⁶ Kanslikollegii prot. 1696, fol. 53, 1697, fol. 86.

⁷ Kanslikollegii prot. 1697, fol. 239.

⁸ Dessa underhandlingar ha skildrats av bl. a. F. F. Carlsson, Sveriges historia under konungarne af pfalziska huset, 5 (1879), kap. 9.

utnämning.¹ Ehuru kommissionssekreteraren vid den svenska beskickningen i Holland, Carl Gustaf von Friesendorff, som för tillfället befann sig i Sverige, ivrigt drev på att Werwing skulle göra honom sällskap på hans nära förestående avresa till beskickningsorten,² kom det dock av nu okänd anledning att dröja med hans avfärdande. Dröjsmålet hade dock för Werwings personliga del den följden, att han befann sig i Sverige, då hans fader den 25 maj avled.³

Några dagar efter Werwings kansliutnämning utsåg förmyndarstyrelsen till förste ambassadör vid fredsverket kungl. rådet greve Carl Bonde. Valet av denne hade föregåtts av meningsskiljaktigheter inom regeringen, varvid först en annan person utsetts men måst träda tillbaka såsom misshaglig för konungen av England.⁴ Då Werwing icke kommit att göra resällskap med Friesendorff, torde meningen hava varit, att han skulle ingå i Bondes svit. Dennes avresa kom emellertid av anledningar, varåt olika tolkningar givits,⁵ att dröja ända till den 17 augusti. Vid förhandlingsorten var dock behovet av en kanslist stort, varför Friesendorff i juli såg sig nödsakad att hos Bonde göra en förfrågan, huruvida icke Werwing skulle kunna avfärdas i förväg.⁶ Bondes svar härpå är icke känt, men då tiden mellan ankomsten av denna begäran och ambassadörens avresa endast utgjorde tio dagar, är det tvivelaktigt, om Friesendorffs önskan bifölls. Felaktig är i varje fall Lewenhaupts⁷ förmodan, att Werwings överresa skett på ett betydligt senare stadium, men Lewenhaupt har över huvud taget icke ägt kännedom om Werwings utnämning till kanslist vid Rijswijksförhandlingarna.

Bondes ambassad har efter en i Rålambska samlingen (Kungl. bibl.) förvarad dagbok, förd av en av deltagarna, friherre Gustaf Rålamb,⁸ detaljerat skildrats av Carl Trolle-Bonde i »Anteckningar om Bondesläkten».

¹ Kanslikollegii prot., Rådsprot. (Schantz' prot.), RA.

² P. m. av Friesendorff 13 maj 1697, Kungl. koncept, Utkast och förarbeten, RA.

³ I detta sammanhang förtjänar nämnas, att Werwings moder avled i slutet av år 1706 enligt brev från Johan Stiernhöök till denne av 19 dec. 1706, Bergshammarsaml., RA. Elgenstierna, Åttartavlor, känner icke tidpunkten för dödsfallet.

⁴ F. F. Carlsson, a. a., 6 (1881), s. 18; G. Wittrock, art. Carl Bonde i SBL, 5 (1925), s. 358.

⁵ Utöver av F. F. Carlsson, a. a., 6, s. 19, not 2, och G. Wittrock i SBL, 5, s. 359, anförda kan nämnas, att Reuterholm i sin Journal, s. 220, som förmodad anledning anger några ambassadeuren Lillierots hemlige vändningar, som gierna wille ensam hafwa then hedren och förmonen att sluta medlingswerkets.

⁶ Friesendorff till Bonde 13/23 juli 1697 (tr. C. Trolle-Bonde, Anteckningar om Bondesläkten. Kungliga rådet och ambassadören grefwe Carl Bonde, 3 (1912), s. 299).

⁷ A. a., s. 11.

⁸ Gustaf Rålamb karakteriseras av Reuterholm i dennes Journal, s. 229, som »en fromm, redelig och för thet allmänna bästa wälsinnad man utan snikenhet och egenlyttighet», ehuru han enligt Reuterholm nådde presidentskapet i Bergskollegiet icke för sitt förstånd och skickelighets skull, som bägge honom fattas, utan framdragen genom sin släkt och wänner». Rålamb är för eftervärlden mest känd som samlare.

Emellertid finnes ytterligare en samtida skildring av ambassaden. Den härrör från den förut nämnde Nils Reuterholm och återfinnes i dennes i Journalen ingående, tidigare omtalade självbiografi. Han berättar där, hur han år 1697, då han kommit till Stockholm för att söka slå sig fram, sällade sig till den enligt hans egen utsago betydande skara, som sökte Bondes tillstånd att få medfölja på ambassaden. Härvid stiftade han bekantskap med Werwing, som sökte hjälpa honom, och genom förmedling av kungl. rådet och presidenten greve Carl Gyllenstierna nådde han även till slut sitt mål. Anledning finnes icke att här ingå på den skildring av ambassaden och sina upplevelser därunder, som Reuterholm lämnat. Här skall endast framhållas, att denna redogörelse, bortsett från bidrag till en teckning av Reuterholms egen levnad, även innehåller karakteristiker av i ambassaden deltagande personer¹, framför allt av Werwing. I karakteristiken av denne, som är den utförligaste och mest levande, heter det bl. a.:

»Han ägde alla de förmåner, som en kan önska sig och som fordras till att bliva en stor och nyttig man i riket. Johan Gabriel Werwing var ansenlig till växten, hade ett behageligt, förnämt och blött ansikte, blygsam, sedig och av ett stilla wäsende. Men hans sinne var ännu ädlare, en redelig och trogen vän emot sina vänner, vars ljuvliga och behageliga sällskap vi ännu sakna. Han var lustig och skämtsam men med förstånd och sedighet, artige och kvicke infall fattades honom intet . . . Han var ej mindre fallen till poesien, hälst uti det, som gick ut på lust och rolighet, varav jag också haver åtskilliga vedermålen i händerna, både på det ena språket och det andra, men mest på svenska och fransöska. Han hade så gott och lätt före att skriva, att det flög ur händerna på honom, vad han tog sig före. Var

¹ Som sekreterare hos Bonde tjänstgjorde den sedermera som holsteinskt geheimeråd kände Johan Christian Fritz. Han stod i sold hos den franske ministern i Stockholm, greve d'Avaux, som hoppades att genom Fritz kunna påverka ambassadören i för hans herre förmånlig riktning. C. Trolle-Bonde, a. a., 3, s. 15, kallar honom även, efter anförande av nämnda uppgift (s. 5), »spionen Fritz». Reuterholm uppger om honom (Journalen, s. 219), att han tidigare var anställd i greve Abraham Brahes tjänst, vars hustru, Eva Bielke, dotter till fältmarskalken greve Nils Bielke, påstods hava haft »mera gunst för honom än som sig höfdes, fastän han i mitt tycke ej hade behag nog att kunna öfwerwinna een bondepiga». Den omständigheten, att Bondes första hustru var syster till Abraham Brahe, skulle enligt Reuterholm hava banat vägen för Fritz till sekretariatet. Om Fritz under en senare period av hans liv se H. Almqvist, Holstein-Gottorp, Sverige och den nordiska ligan i den politiska krisen 1713—1714 (1918), passim. — Om Peter Svanehielm, liksom Werwing kanslist vid ambassaden, faller Reuterholm följande omilda omdöme: »En stackare till förstånd eller rättare sagt en narr i allt sitt wäsende, ty efter han war wäl skapad till kropp och ansikte och hade en skön härwäxt, war han så full af högfärd och inbillningar, att han therned gjorde sig till hvars man spee och åtlöje. Men Werwingen wiste skiöta honom som han war siuk till och när han kollrade alltför mycket, rättade honom med feta örfilar.» Journalen, s. 231.

ock arbetsam och trägen vid sina sysslor, när det så omträngde. Men när han hade tid, gjorde han sig gärna glad med sina vänner, och hos fruentimmer, som han intet hatade, ehuru väl han i deras sällskap alltid viste sig sedig, hövlig och försynt, utan otidighet eller djärvhet i tal eller åthävor. Därföre de ogement gärna hade hans umgänge, och har jag känt dem, som varit av honom så intagne, att han lätteligen kunnat missbruka deras gunst, om hans dygdiga sinne ej honom därifrån avhållit. Han hade ett förträffeligt minne och det som mäktat sällsynt är, ej mindre förstånd och skarpsinnighet, så att jämte det han hade ett oppriktigt och gott hjärta, rent ifrån all snålhet och egennyttighet, så torftig som han eljes i all sin tid var, jag ej vet någon natursens gåva, som honom fattades. Skadan är alltså för riket desto större, att denne mannen i sin bästa ålder bortdödde.»¹

Bondes resa, vilken som nämnts anträdde den 17 augusti, gick icke fort.² Vid hans ankomst till Haag den 30 september hade förhandlingarna redan fortskridit så långt, att endast freden mellan Frankrike och kejsaren återstod. Den slöts den 20 oktober, ehuru ratifikationerna icke utväxlades förrän den 13 december.³ Redan dessförinnan hade Bonde emellertid beordrats hålla sig beredd att avresa till England för att återlämna den avlidne Carl XI:s strumpebandsordensinsignier. Sedan han i januari 1698 erhållit sin instruktion, anlände han med sin svit till England den 2 mars.⁴ Werwing följde alltjämt såsom kanslist och har skildrat överfarten i ett på flera ställen avtryckt poem. Vistelsen i England varade till den 21 juli och i september 1698 var man åter i Sverige.⁵ Vid avfärden från England skilde sig Reuterholm från de andra för att se sig om i Europa. Werwing hade gärna velat följa sin väns exempel men hindrades av medellöshet och måste därför följa Bonde tillbaka till Sverige.⁶

Werwings verksamhet tiden närmast efter återkomsten synes huvudsakligen hava varit av litterär art.⁷ I Kanslikollegiet hade han icke någon beställning men anhöll år 1699 i en på italienska avfattad, till kungl. rådet greve Nils Gyldenstolpe ställd supplik om återin-

¹ Reuterholms Journal, s. 135 ff.

² Då ambassadören åtnjöt ett dagligt traktamente av 100 rdr (C. Trolle-Bonde, a. a., 3, s. 87), gick resan, skriver Reuterholm (s. 224), »något långsamt och säkert långsammare än om konung Carl then XI hade lefwats».

³ Ankomstdagen enligt intyg av Werwing i Likvidationer 24:7, s. 148, KA. Härmed överensstämmer Rålamb's dagbok, KB. C. Trolle-Bonde, a. a., 3, s. 16, uppger den 28 sept.; F. F. Carlsson, a. a., 6, s. 6, 50 ff.; G. Wittrock i SBL, 5, s. 359.

⁴ C. Trolle-Bonde, a. a., 3, s. 32, 37.

⁵ Likvidationer 24:7, s. 150, 152.

⁶ Reuterholms Journal, s. 138.

⁷ E. Lewenhaupt, a. a., s. 16.

träde där. Han framhöll därvid, att han i fyra år utan lön övat sig i kansligöromål under Schmedeman.¹ Kort efter den 29 maj 1699 vände han sig även direkt till kollegiet med en supplik, däri han angav sig vara »utan lägenhet samt i ett beträngt tillstånd och mycket slätta villkor». Han anhöll därför att bliva ihågkommen, om någon förändring i tjänsterna i kollegiet inträdde med anledning av ett där inträffat dödsfall.² Hans ansökningar synas emellertid icke omedelbart hava lett till något resultat. I slutet av samma år drabbades han av ännu en motgång, i det Carl Bonde, på vars hjälp han säkerligen räknat för framtiden och med vars söner han alltjämt umgicks,³ den 16 december avled.

I juli 1700 placerades Werwing ånyo i kansliet, nu som extraordinarie i tyska expeditionen.⁴ Vid denna tid hade emellertid det stora nordiska kriget utbrutit. För Werwings del hade detta till följd, att han »i samma dagar» av Kungl. Maj:t utnämndes till sekreterare »vid armén, som kommer att agera på Västgötagränsen».⁵ Givetvis omintetgjorde denna utnämning för tillfället möjligheten för honom att begagna sig av förordnandet i kansliet.

Till befälhavare för nämnda armé hade generallöjtnanten Reinhold Rehbinder utsetts. I mitten av juli anlände denne till Vänersborg, där han tydligen hade sitt högkvarter och dit han kallat »alla till generalstaben hörande betjante, som sig och verkligen hava infunnit».⁶ Från denna tid finner man också Werwings handstil på från generalen utgående skrivelser.

Några militära rörelser av vikt för utgången av kriget mot Danmark kom emellertid aldrig att utföras av Västgötaarmén, som bl. a. hindrades av brist på penningar. Kriget med Danmark avgjordes på Själland och sex dagar efter freden i Traventhal, den 8 augusti, utfärdades order till Rehbinder att upplösa sin armé. Den 3 september kunde han meddela konungen, att befallningen verkställdes och att han »dimitterat alla vid denna armé brukade stabsbetjänterna».⁷

Ånyo stod Werwing således utan befattning. I en år 1701 till Kanslikollegiet ingiven supplik beklagade han sig över att han råkat i sitt »förriga tillstånd» och att han efter arméns upplösning »ej varit

¹ N. 464, UUB.

² Odaterad supplik, E. IV: 50, Kanslikollegii arkiv. Dateringen har verkställts med ledning av sekreteraren Johan von Öllers där omnämnda frånfälle den 29 maj 1699.

³ C. Trolle-Bonde, a. a., 3, s. 408.

⁴ Odaterad supplik, E. IV: 50, Kanslikollegii arkiv. Jfr s. 51, not 1.

⁵ Riksregistr. 25 juni 1700, RA. Dateringsort: Malmö.

⁶ Rehbinder till Kungl. Maj:t 18 juli 1700, Skrivelser till Kungl. Maj:t, RA.

⁷ Riksregistr.; Skrivelser till Kungl. Maj:t. Rustningarna vid gränsen mot Norge hava omnämnts av F. F. Carlsson, a. a., 6, s. 322, och i Bidrag till den store nordiske Krigs Historie, 1 (1899), s. 497 f.

så lyckelig att till något visst bliva förhulpen». I sin nöd anhöll han därför att få komma i åtnjutande av kollegiets förut nämnda resolution från juli 1700 och att nu få någon befattning vid utrikesexpeditionen.¹

Ehuru Kanslikollegii protokoll för år 1701 i bevarade delar icke innehåller någon resolution på denna Werwings supplik, ger dock annan källa vid handen, att han efter upplösningen av Rehbinders armé »ånyo . . . uppvaktat» vid kansliet och utrikesexpeditionen.² Härav torde den slutsatsen kunna dragas, att hans anhållan i någon form bifallits.

Werwing synes vid denna tid även hava umgåtts med tanken att kunna vinna någon anställning vid armén, sannolikt då vid fältkansliet. Hans försök torde emellertid icke hava krönts med framgång. Bevarat källmaterial är dock på denna punkt för ensidigt och sprött för några bestämda slutsatser.³

För tjänstgöring i utrikesexpeditionen hava Werwings stora språkkunskaper och hans under Bondes ambassad samlade erfarenhet givetvis gjort honom mycket lämpad. Visst är också, att han inom kort vann den dåvarande registratorns i nämnda expedition, Samuel Barcks, synnerliga bevägenhet. Då Kanslikollegiet den 19 september 1702 till den i Holland lediga kommissionssekreteraretjänsten rekommenderade kanslisten i utrikesexpeditionen Johan Adlerberg, gav nämligen Barck i brev till sin vän, sekreteraren i fältkansliet Olof Hermelin, uttryck åt sina dubier om den föreslagnes lämplighet. I stället ansåg Barck, att, om någon skulle tagas »hemma ifrån», Werwing vore »i alla måtten» bättre. Denne fick vitsordet att vara »i allt mannelig och hurtig och skulle med tiden avgiva en brav ministre». Barck förklarade sig icke vilja tillfoga Adlerberg någon skada utan »hemma» unna honom det, som vore »3 gånger bättre», men, fortsatte han, »med desse tjänsterna utomlands är det delatere verk för H:s M:s tjänst skull».⁴

¹ Odaterad supplik, E. IV: 50, Kanslikollegii arkiv. Denna supplik är densamma som den s. 50, not 4, återopade.

² Kanslikollegium till Kungl. Maj:t 12 dec. 1703, Kanslikollegii registratur, RA.

³ I brev till Werwing 24 febr. 1702, Bergshammarsaml., lyckönskar Reuterholm denne till hans »employe à l'armée». Det brev, varå det anförda utgör svar, är icke bevarat. I brev 9/19 aug. 1702, *ibid.*, skriver Reuterholm: »Je ne vous ai point crû au pais des morts, Monsieur, mais bien là, où vous vouliez que je vous crusse depuis que vous m'aviez mandé vostre dessein d'aller à l'armée». Han hade emellertid utan resultat hört sig för efter honom i Kurland och Polen och fortsätter: »Je suis bien faché que vous ayez assez de loisir pour demeurer quatre mois à la campagne. Quand sera se que l'on vous rendra justice? et que cette indigne fortune, qui se plaît à persecuter les gens d'un veritable mérite, vous sera un peu plus favorable? Je vous assure que je suis au desespoir de vous en voir si mal honnetement traité.»

⁴ Barck till Hermelin 27 sept. 1702 (Bref från Samuel Barck till Olof Hermelin 1707—1708 utg. af C. v. Rosen, I, 1914, s. 20).

Åberopande Barcks uttalande gjorde Werwing själv en framställning i saken hos Hermelin. Brevet ger en föreställning om hans nödställda belägenhet. Efter mångårig tålmodig väntan befunne han sig alltjämt utan någon avlönad tjänst, »exposé à de certaines influences qui ne sont pas toujours des meilleures».¹

Barck var icke den ende av hans vänner, som arbetade på att skaffa honom den lediga tjänsten. En Johan Palmfelt, sannolikt frände till den från Paris till Haag förflyttade, nyutnämnde envoyéen Johan Palmqvist, har synbarligen sökt förmå denne att medverka till Werwings utnämning. Palmqvist förklarade sig visserligen tilltalad av de omdömen Palmfelt givit om Werwing, men ansåg sig icke kunna giva något svar, förrän han kommit till Haag.² Vid sin ankomst dit fann han dock, att konungen den 8 februari 1703 utnämnt hans kanslist vid beskickningen i Paris Joachim Preis till kommissionssekreterare.³

Barck tröttnade emellertid för sin del icke i sin strävan att hjälpa Werwing. Då Hermelin ungefär samtidigt givit uttryck åt sin önskan om en medhjälpare, förde Barck på nytt fram Werwings namn.⁴ Förslaget ledde dock tydligen icke till något resultat.

Utnämningen av Barck, den 25 juni 1703, till kommissionssekreterare i Kanslikollegiet och av Daniel Niclas von Höpken till presidentsekreterare gåvo emellertid Werwing förhoppning att erhålla någon i succession efter dem ledig tjänst. I brev till Gyldenstolpe gjorde han även ansökan härom och framhöll därvid bl. a., hur han alltjämt såsom tjänstgörande utan lön måste ligga sin åldrande moder till last.⁵ Han saknade dock icke medsökande. Kanslisten i tyska expeditionen Johan Flachseen gjorde sig även påmind hos Gyldenstolpe och en annan medtävlare var kopisten i livländska kontoret Johan Kröger.⁶

Barck gav även denna gång i brev till Hermelin uttryck åt sina synpunkter på de aktuella befordringsfrågorna. Som sin efterträdare väntade han sig den förut omtalade Adlerberg. Dennes kanslistbe-

¹ Werwing till Hermelin 8 okt. 1702, Kanslitjänstemäns koncept och mottagna skrivelser, vol. 80, RA.

² Palmqvist till Palmfelt 5/15 mars 1703, konc., Gallica, RA. Palmfelt är sannolikt identisk med sedermera landshövdingen i Alvsborgs län Johan Palmfelt.

³ Palmqvist till Palmfelt 11/21 april 1703, konc., Hollandica, RA. Om utnämningen av Preis skrev Reuterholm till Werwing 5 maj 1703, Bergshammarsaml.: J'apprend l'avancement de M:r Preys au secretariat à la Haye. A parler franchement: j'auerois mieux aimé vous voir remplir cette place, cependant je ne porte pas envie à celui, qui vient de la recevoir. Car il est homme de bien et de merite.»

⁴ Barck till Hermelin 28 febr. 1703 (Bref från S muel Barck, I, s. 45).

⁵ Werwing till Gyldenstolpe 21 juli 1703, N. 464, UUB.

⁶ Flachseen till Gyldenstolpe 24 juli 1703, N. 449, UUB.

fattning borde i sådant fall Werwing erhålla framför en annan. Barck ansåg emellertid fortfarande, att Werwing helst borde utnyttjas inom utrikesrepresentationen. I väntan härpå vore det dock väl, om han komme på en viss fot.¹ Även Hermelin betygade sin önskan, att Werwing vid de väntade befordringarna inom kansliet skulle bliva ihågkommen.²

Barcks befordran kom dock icke att medföra någon förbättring för dem, som tjänstgjorde i hans expedition. Den 25 september 1703 transporterades nämligen registratorn i livländska expeditionen Josias Cederhielm till motsvarande befattning i utrikesexpeditionen. Samtidigt utnämndes den med Sueciaverket sysselsatte Bengt Högvall till Cederhielms efterträdare och på den efter Höpken lediga tjänsten placerades den förut nämnde Kröger.³

Under sensommaren 1703 syntes emellertid en möjlighet yppa sig för Werwings placering i utrikesrepresentationen. Då pågick nämligen i Kanslikollegiet i följd av ett kungligt brev av den 26 juni en diskussion om återbesättande av agent- och sekreterarebeställningarna i Wien, och vid frågans förberedande behandling den 4 augusti nämndes Werwing som en av kandidaterna till sekreteraretjänsten.⁴ Då Barck meddelade Hermelin detta, rekommenderade han som vanligt Werwing framför hans medtävlare.⁵ Hermelin gav i sitt svarsbrev uttryck åt sin tillfredsställelse med det väntade förordet för Werwing samt försäkrade, att »dét skall med honom ingen nöd vara, när förslaget inkommer».⁶

Emellertid kom frågan om sekretariatet i Wien att tagas upp i ett större sammanhang. Genom brev av den 20 oktober 1703 hade nämligen konung Carl infordrat kollegiets betänkande över utrikesstaten, eftersom vid de utländska hoven erfordrades skickliga ministrar »och tillika andre uti deras skole, som därtill efter hand kunne göras capable och värdige». Såsom Munthe⁷ påpekat, var denna reorganisation av den svenska utrikesrepresentationen föranledd av Sveriges genom det framgångsrika kriget förändrade ställning i den europeiska politiken.

Redan innan detta kungliga brev uppsattes, uttryckte Barck,

¹ Barck till Hermelin 22 och 25 juli 1703 (Bref från Samuel Barck, 1, s. 86 f.).

² Hermelin till Barck 1 juli 1703 (Bref från Olof Hermelin till Samuel Barck 1702—1709 utg. af C. v. Rosen, 1913, s. 44).

³ Kanslikollegii prot. 1703, fol. 194 v. S. E. Bring, Sueciaverket och dess text (Lychnos 1937), s. 44 f.

⁴ Kanslikollegii prot. 1703, fol. 169.

⁵ Barck till Hermelin 12 aug. 1703 (Bref från Samuel Barck, 1, s. 94).

⁶ Hermelin till Barck 30 aug. 1703 (Bref från Olof Hermelin, s. 58).

⁷ A. M u n t h e, Utrikesförvaltningen 1648—1720 (Den svenska utrikesförvaltningens historia, 1935), s. 202.

som synbarligen ägde kännedom om vad som vore att vänta, för Hermelin sin förhoppning, att Werwing skulle komma i åtanke, om sekreteraretjänsterna i Wien, Paris och London skulle tillsättas. Werwing önskade, om han hade valfrihet, helst komma till Paris.¹ Hermelin förklarade också, sedan det kungliga brevet expedierats, att han nu trodde, att Werwing skulle bli hjälpt, och att han själv ville bidra därtill så mycket som möjligt. »Man bör», tillade han, »ej hava annat avseende än att skaffa brav folk uti Kongl. M:ts tjänst.»²

Den 12 december var kollegiet färdigt med det begärda betänkandet. Principiellt förklarade det sig däri hava funnit angeläget att till de lediga kommissionssekreterarebefattningarna föreslå personer, »som igenom studier och resor förvärvat sig skicklighet och kapacitet jämväl ock de språk förstå och innehava, vilka vid de hov, därest de kunna employerade bli, mest är i bruk, samt att de om hovens beskaffenhet och egenskap god kunskap hava». Bland dem, som ansågs äga dessa kvalifikationer, befann sig även Werwing. Han föreslogs emellertid varken till Wien eller Paris utan till London. Bland hans meriter nämndes deltagandet i Bondes ambassad, varunder han förskaffat sig såväl goda kunskaper i engelska språket som god kännedom om det engelska hovet. För sin fortsatta tjänstgöring i kansliet efter den Rehbinderska arméns upplösning erhöi han ävenledes goda vitsord.³

Det är icke känt, huruvida Werwing efter kollegiets förord och med Hermelin som förespråkare i fältkansliet väntat sig annat än att sent omsider erhålla en länge åtrådd förbättring av sina villkor eller huruvida han delat de tvivelsmål, hans vän Reuterholm, vilken samtidigt i första rummet förordats till motsvarande befattning i Berlin, hyste beträffande framgången för andra delar av kollegiets förslag.⁴ I varje fall torde det hava varit för honom mycket nedslå-

¹ Barck till Hermelin 12 sept. 1703 (Bref från Samuel Barck, 1, s. 105).

² Hermelin till Barck 22 okt. 1703 (Bref från Olof Hermelin, s. 73).

³ Kanslikollegii registratur. Som detta kollegiets utlåtande innehåller en oftast på specificerade tjänstemeriter grundad värdesättning av åtskilliga i den senkarolinska tidens diplomathistoria kända personer, är det av ett betydande personhistoriskt intresse.

⁴ »Avec toutes les graces que la Chancellerie vient de me faire, dont vous estes l'agreable messenger, et dont je vous ai aussi de l'obligation, je ne laisse pas de douter furieusement de l'heureux succes de cette affaire. Si vous estes de mes concurrens, je vous cede la preference de tout mon coeur, et voilà la difference que je ferai entre vous et les autres, quoique cela leur importe guere. Si M:r le Comte de Gyld. l'ainé brigue la place à Vienne, comme on m'assure, nous ne pouvons pas faire plus de reflexion là dessus, que sur celle à Berlin, que l'on sçait deja estre donnée.» Reuterholm till Werwing 26 dec. 1703, Bergshammarsaml. I andra rummet till tjänsten i Berlin hade kollegiet placerat Nils Brunell (adl. Örncrona). Den 18 jan. 1704 utnämndes denne till befattningen.

ende, då underrättelsen nådde Stockholm, att konungen redan innan Kanslikollegiets förslag avgivits tillsatt den tjänst, till vilken han föreslagits. Den 23 november hade nämligen till kommissionssekreterare i London utnämnts Carl Gyllenborg.

»Huru går det nu med vår ärlige Werwing? Jag vet nu nästan intet förslag mer», skriver Barck till Hermelin,¹ säkerligen vid underrättelsen om denna utnämning.

Efter denna motgång återstod för Werwing intet annat än att under fortsatt tjänstgöring i kansliet bida sin tid. I kollegiets protokoll möter man därefter hans namn först i mars 1705, då han erhåller uppdraget att verkställa extrakterna av ministrarnas brev från och med år 1700, och senare i september, då där omtalas, att han under Adlerbergs uppehåll vid armén anmodats att interimsvis uppehålla dennes kanslisttjänst.²

Tidigare än Werwing måhända annat skapades likväl för honom en ny möjlighet att bliva placerad i diplomattjänst. Nils Reuterholm, som alltsedan april 1700 varit anställd såsom privat avlönad sekreterare hos Sveriges minister i Hannover, den förut omtalade Friesendorff, hade nämligen i februari 1704 lämnat sin post för en tjänst vid fältkansliet i Polen, och Sveriges ombud i den kurfurstliga staden stod följaktligen utan biträde,³ varöver han vid upprepade tillfällen synes hava beklagat sig inför kanslipresidenten Gyldenstolpe. Sedan Friesendorff hos konung Carl gjort framställning om förbättrade villkor och detta genom kungligt brev av den 18 april 1705 bifallits, var han i lönehänseende likställd med Sveriges representanter i Wien, London, Paris och Haag. I följd härav föreslog Kanslikollegiet den 6 maj, att han skulle förses med en kommissionssekreterare. Såsom ytterligare skäl härför betonades, att han representerade Sverige vid två hov, i Hannover och i Celle, och därför behövde en ställföreträdare vid det, där han för ögonblicket icke befunno sig. Till den nya tjänsten förordade Kanslikollegiet Werwing.⁴

Medtävlare saknades emellertid icke heller nu. Reuterholm, som ungefär samtidigt med att kollegiets skrivelse avgick fått kännedom om dess innehåll, uppmanade således Werwing att, om han verkligen vore intresserad av den nya tjänsten, vidtaga sina mått och steg,

¹ Barck till Hermelin 19 dec. 1703 (Bref från Samuel Barck, 1, s. 136).

² Kanslikollegii prot. 7 mars och 5 sept. 1705. Barck till Hermelin 29 april 1705 (Bref från Samuel Barck, 2, 1915, s. 48).

³ Reuterholms Journal, s. 276, 288. Friesendorff till Palmqvist 1 juli 1704, *Hollandica*. *Fil. mag.* Sven Olsson, Lund, har vänskapsfullt fäst min uppmärksamhet på detta brev.

⁴ Kanslikollegii registratur. A. Munt he, a. a., s. 203 f.

emedan »le jeune Funck»¹ strävade efter densamma. Funck saknade enligt Reuterholm icke heller beskyddare, men Werwing borde genom sina många vänner i fältkansliet lätt kunna vinna, vad han önskade. Reuterholm, som själv icke ville återvända till Hannover, skulle för sin del göra allt för att hjälpa honom.²

Barck hade även denna gång för Werwings räkning bett om Hermelins hjälp.³ Denne förde också kraftigt Werwings talan inför greve Piper. Lyckligtvis, fortsätter Reuterholm, som här är sagesmannen, var vid detta tillfälle Pipers maka, Christina Törnflycht, närvarande. Då hon berömt Werwing »tant par vostre merite que par vostre exterieur, ajoutant que vous estiez de ce bois, dont se faisoient les bons negociateurs», hade detta gjort ett starkt intryck på hennes make, varför anledning funnes till de bästa förhoppningar. Äntligen var, utbrast Reuterholm, förtrollningen bruten och Werwing skulle säkerligen icke behöva pinas länge, ty även om han icke erhöle tjänsten i fråga, komme man att finna en sysselsättning för honom, som anstode honom mera.⁴

Tvärt emot Reuterholms spådom dröjde det, innan frågan om den nya befattningen avgjordes. Werwing »lever nu på hopp», skrev Barck, »och ser jag av Friesendorffs brev till honom, att han tyckes hellre önska sig honom än någon annan. Om det är alvare, som jag tror, så är det väl. Men det kan vara lika mycket, det kan ändå skemalgré luy».⁵ Innan avgörandet kom, kunde Werwing emellertid äntligen notera en annan framgång. Den 19 oktober utnämndes han nämligen, utan att förslag därtill avgivits av Kanslikollegiet, till kanslist i inrikes civilexpeditionen efter den förut omtalade Samuel Hyltén. Sannolikt är väl, att det varit de av Reuterholm relaterade omdömena, som påverkat Piper. I den skrivelse, vari denne meddelade Kanslikollegiet Werwings utnämning, framhölls också uttryckligen, att denna gällde, »till dess han med något bättre kan accomoderas».⁶ Under förhandenvarande omständigheter torde detta hava varit mera än en fras.

¹ Härmed åsyftas givetvis sedermera hovmarskalken Isac Funck, som i Kanslikollegii skrivelse 12 dec. 1703 uppförts i femte rummet till kommissionssekreterarebefattningen i Paris. Om Funck se A. Forssell, Kageholm. Bilder ur ett herresätets historia (1939), s. 153 ff.

² Reuterholm till Werwing, odat. brev i Bergshammarsaml. Som Arvid Horns bröllop med Inga Törnflycht den 30 april 1705 omtalas, torde brevet kunna dateras till maj 1705.

³ Barck till Hermelin 6 maj 1705 (Bref från Samuel Barck 2, s. 51).

⁴ Reuterholm till Werwing 21 juni 1705, Bergshammarsaml. Christina Törnflychts inflytande vid befordringsärenden har påpekats av Lydia Wahlström, Nils Reuterholm till Jakob Cronstedt 1706—1707 (PHT 1908), s. 129.

⁵ Barck till Hermelin 22 juli 1705 (Bref från Samuel Barck, 2, s. 76).

⁶ Handlingar ang. befordringar och avsked, F. V: 1, Kanslikollegii arkiv.

Innan Pipers meddelande nådde Stockholm,¹ hade dock Gyldenstolpe funnit sig föranlåten att på förnyad framställning av Friesendorff taga upp frågan om en kommissionssekreterare i Hannover till ny diskussion.² Resultatet härav blev, att Kanslikollegiet i en ny skrivelse av den 28 oktober 1705 på nytt föreslog inrättandet av en kommissionssekreteraretjänst i Hannover. Till förut anförda skäl lådes nu även det, att Friesendorff skulle representera Sverige vid ännu ett hov, nämligen det wolffenbüttelska. Till tjänstens innehavare föreslogs som förra gången Werwing.³ Om kollegiets aktion underrättades samtidigt Friesendorff³, vilken skyndade att uttala sin tillfredsställelse icke blott över att hans behov av sekreterare beaktats utan även över förslaget av Werwing, då han sedan förhandlingarna i Rijswijk väl kände dennes »skicklighet och redliga förhållande».⁴

Denna gång kröntes försöket att placera Werwing i diplomat-tjänst med framgång. Den 14 december 1705 ägde hans utnämning rum.⁵ Barck betygade Hermelin sin tillfredsställelse över att Werwing blivit hjälpt. »Alla här hemma välsigna h:r kanslirådet därför».⁶

Werwings levnadstecknare, Eugène Lewenhaupt, har med hänsyftning på de båda här omtalade utnämningarna talat om »hans hastigt på varandra följande befordringar».⁷ Den tunga väg, Werwing haft att gå, innan han sent omsider nådde den lägsta tjänsten vid en svensk beskickning i utlandet, voro emellertid obekanta för Lewenhaupt.

Den exakta tidpunkten för Werwings ankomst till Hannover är icke känd. Ännu i slutet av mars 1706 befann han sig i Stockholm⁸ och först i början av juni påträffas hans handstil på från det svenska beskickningskansliet avgångna skrivelser.⁹

Friesendorff, som nu blivit och under flera år skulle förbliva Werwings närmaste förman, var som nämnts ingen främling för honom. Nils Reuterholm, som under sin fleråriga sekreteraretid hos Friesendorff lärt känna denne väl, hade i ett av sina förut anförda brev till Werwing sagt sig vilja lämna vissa för honom nyttiga upplysningar, om han komme till Hannover.¹⁰ I Reuterholms bevarade brev påträffas visserligen inga så beskaffade uppgifter men i sin

¹ Den 12 nov. 1705, Kanslikollegii prot.

² Kanslikollegii prot. 24 okt. 1705.

³ Kanslikollegii registratur.

⁴ Friesendorff till Kanslikollegium 11 nov. 1705, Germanica D. VI, RA.

⁵ Kungl. brev. E. I, Kanslikollegii arkiv.

⁶ Barck till Hermelin 3 jan. 1706 (Bref från Samuel Barck, 2, s. 105).

⁷ E. Lewenhaupt, a. a., s. 21.

⁸ Werwings koncept 20 mars 1706, Bergshammarsaml.

⁹ Germanica D. VI.

¹⁰ Reuterholm till Werwing maj 1705, Bergshammarsaml.

Journal¹ har han jämväl av denne sin förre chef givit en karaktistik, som i detta sammanhang är av intresse.

Friesendorff var, skriver Reuterholm, »stor och reslig till växten, allvarsam och torr till anseendet men belevad och behagelig i sällskap. Mycket måttel. var han beläsen, dock likväl intet alldeles olärd. Av de skarpsinnigaste och slugaste var han väl intet, dock hade han ett gott naturligt förstånd, oppbrukat därigenom att han alltid varit ibland den stora världen. Han förde en tämmel. god penna och hade lätt ved att skriva både på svenska, tyska och fransöska, ändock han efter mitt tycke var starkast i tyskan, så att jämväl hans svenska hade något smak därav». Han var gift med Anna Christina Rehn-skiöld, brorsdotter till Carl XII:s berömde fältmarskalk. Reuterholms omdöme om henne är föga smickrande. »Hon var en arg och giftig människa, oförnuftig och obeskedelig i högsta måttan, när sinnet kom på henne. Därmed retade hon honom [Friesendorff], ofta till hans svaga hälsas största skada och under tiden hans tjänstefolk till käppslängar. Hon kunde intet gärna leva i fred med någon . . . Han var eljes en ärlig man, stilla och from till sinnes, när han intet blev retad av sin hustru. Bemötte var och en med hövlighet och beskedelighet. Nykter och arbetsam, intet snål eller girig, fastän hans knappa villkor tvingade honom att vara något sparsam och husaktig».

En kommissionssekreterare skulle enligt bestämmelserna i 1688 års instruktion erhålla kost och logi hos sin förman och hade därför betraktats såsom hörande till dennes domestiker.² Även om, såsom Munthe³ framhållit, på sina håll en viss reaktion förekommit häremot, då sekreterarna dock voro försedda med kungliga fullmakter, torde det likväl icke råda någon tvekan om att nämnda betraktelsesätt alltjämt anlades på innehavarna av dessa lägre diplomattjänster. Bevarade brev från Friesendorff och dennes maka till Werwing giva även otvetydigt vid handen, att de under vistelse på andra orter än Hannover i hög grad utnyttjade denne för fullgörande av uppdrag rörande deras privata angelägenheter.

Instruktionsenligt ålåg det en kommissionssekreterare att uppsätta ministerns relationer, vilka i regel utskrevos i flera exemplar, att föra kopieböcker och registratur samt att vårda legationsarkivet.⁴ På det ofta rutinmässiga arbetet i ett kansli hade emellertid Werwing enligt eget uttalande tröttnat tidigt.⁵ En oskäligt lång tid i en mycket

¹ S. 6 ff.

² Munthe, a. a., s. 172.

³ A. a., s. 204 f.

⁴ Munthe, a. a., s. 173 f.

⁵ E. Lewenhaupt, a. a., s. 24.

underordnad befattning med föga omväxlande sysslor har säkerligen i förening med utpräglade vittra intressen bidragit till att skapa denna känsla, som dock torde hava neutraliserats av hans av Reuterholm omvittnade plikttrohet. Under sin vistelse i Hannover sökte han sin förströelse såväl i en omfattande korrespondens med vänner och bekanta inom och utom Sverige, av båda könen, som i det glada umgängesliv, varom hans bevarade brevväxling bär vittnesbörd.

Med talrika citat ur denna och ur hans diktning har såväl hans personliga förhållanden under de år han tillbragte i Hannover, som hans syn på härunder inträffade händelser belysts av hans föregående levnadstecknare. Denne har även omtalat den böjelse, han under denna tid hyste för en överstelöjtnantsänka, »ung, förständig, vacker, rik och barnlös, egenskaper som alla mäktade väl passade sig för en avanturier av mina tarvor», med vilka ord han flera år senare i brev till sin ungdomsvän Greta Spegel, sedermera gift med Joachim von Düben, skildrade föremålet för sina känslor.¹ Den tillbeddas namn var Madelone Busch. Det är icke osannolikt, att hon var identisk med den »mad:elle Busch», som år 1703 omtalas som kurfurstinnans hovdam.² Det är i varje fall säkert, att hon tillhört hovet närstående kretsar. Ett stort antal bevarade, delvis med chiffer skrivna brev från henne till Werwing liksom några svarskoncept göra det möjligt att närmare följa utvecklingen av deras förbindelse. Enligt Werwings egen utsago bröts den omkring år 1712, emedan hennes fader på grund av det föga förhoppningsfulla ekonomiska tillstånd, vari svenska ämbetsmän efter slaget vid Poltava befunno sig, vägrat att samtycka till äktenskap.³ Korrespondensen mellan de båda kontrahenterna synes dock icke giva fog för Lewenhaupts påstående, att det mera var »en huvudets än en hjärtats affär».⁴

Sedan Werwing vistats fyra år i Hannover, inträdde en förändring i hans ställning. Den 21 mars 1710 ägde nämligen ett flertal utnämningar inom Kanslikollegiet rum och bland de befordrade befann sig Friesendorff, som utsågs till kansliråd med order att strax begiva sig till Stockholm.⁵ Den härigenom för Werwing aktuella frågan, om han skulle erhålla den lediga tjänsten, belyses i ett samtidigt avlätet

¹ Werwing till Greta Spegel 22 maj 1713, konc., Bergshammarsaml. E. L e w e n h a u p t, a. a., s. 30.

² Reuterholm till Kanslikollegium 17 jan. 1703, Germanica D. VI.

³ Werwings ovannämnda brev till Greta Spegel.

⁴ I brev till Nils Reuterholms hustru, Hedvig Sofia von Leopold, av den 25 juni 1712, Bergshammarsaml., förklarar han, efter att hava skildrat brytningen med Madelone Busch, att »die vormahlige tendresse und hiertniupenhet in letzten zügen lieget und bald wie ein licht ausgehen dürffte».

⁵ Registratur i utrikes ärender, RA. M u n t h e, a. a., s. 186.

brev till Friesendorff från statssekreteraren von Müllern. Denne förklarade sig icke hava tillräcklig kännedom om Werwings meriter för att kunna föreslå honom till avancemang och bad därför att bliva underrättad om Friesendorffs åsikt. I avvaktan på frågans slutgiltiga ordnande borde emellertid Werwing få nödig information för att kunna bevara det goda förhållandet till Hannover samt instrueras att flitigt brevväxla med Friesendorff i alla av de ömtåliga konjunkturna betingade angelägenheter.¹ I sitt svar förklarade Friesendorff, att Werwing vore känd som en habil man, väl i stånd att sköta göromålen. Då det hannoveranska hovet emellertid icke höll någon envoyé i Sverige, ansåg Friesendorff, att konung Carl icke genast behövde utnämna en sådan i Hannover, utan att Werwing tills vidare kunde uppehålla tjänsten med den rang han innehade. Ståndpunkten motiverades även av sparsamhetsskäl. Friesendorff ansåg sig dock böra framhålla de torftiga villkor, varunder Werwing länge levat, och underströk, att han vore väl förtjänt av något nådevedermåle.²

Kanslikollegiet, som saknade kännedom om den här relaterade brevväxlingen, hade emellertid vid underrättelsen om Friesendorffs utnämning funnit nödigt att vidtaga åtgärder för återbesättandet av den i Hannover lediga tjänsten. Som det rårde brist på härför lämpliga kandidater i Stockholm och som en av avsikterna med kommissionssekreterarebefattningarna varit, att innehavarna av dem skulle fostras till envoyéer, ansåg sig kollegiet böra föreslå Werwing till Friesendorffs efterträdare. Tills vidare kunde man nöja sig med att förordna honom till resident, varigenom även någon besparing på staten skulle ernås.³

Bland Werwings vänner i kansliet väckte det givna förslaget odelad glädje.⁴ Själv hade han, innan han erhöll kännedom därom, levat i stor oro.⁵ Hans tillfredsställelse över förordet var därför stor. Vid denna tid, i juli 1710, hade emellertid Hannover slutit ett försvarsförbund med Danmark och en vänskapstraktat med Ryssland, och Werwing ansåg sig därför hava skäl att frukta, att denna Hannovers politik skulle medföra ett avbrott i dess diplomatiska förbindelser med Sverige. I brev till Barck gav han därför uttryck åt sin

¹ Müllern till Friesendorff 21 mars 1710, Kanslitjänstemäns koncept och mottagna skrivelser, vol. 84.

² Friesendorff till Müllern 11/21 juni 1710, Germanica D. VI.

³ Kanslikollegium till Kungl. Maj:t 8 juni 1710.

⁴ Barck till Werwing 2 juli 1710 och Adlerberg till dens. 22 juni 1710, Bergshammarsaml.

⁵ Werwing till Adlerberg (?) 9 aug. 1710, konc., Bergshammarsaml. E. L e w e n h a u p t, a. a., s. 28 f., har icke ägt kännedom om innebörden av »en meddelad god underrättelse rörande honom själv», som föranledde detta brev.

oro över att han därigenom icke blott skulle berövas frukten av sina förmäns ynnest utan även »råka uti mina förre beklagelige villkor, nämligen att gå där hemma och slå dank». Han bad Barck att på allt sätt söka förebygga en sådan för honom olycklig lott.¹

Werwings ängslan i detta avseende torde emellertid hava varit obefogad. Att en tjänsteman av hans kapacitet icke skulle lämnats outnyttjad i Sverige, framgår nämligen tydligt av ett annat yttrande om honom av Friesendorff i brev till von Müllern. »C'est un homme de service et de merite, mais il est tel, que nous en aurions besoin en Suede».²

De av Werwing befarade konsekvenserna av den hannoveranska politiken uteblevo också ännu några år. Men det är sannolikt, att kurfurstens tvetydiga hållning influerade på det beslut, som konung Carl i december 1710 fattade med anledning av Kanslikollegiets förslag beträffande ministerposten i Hannover. »För vissa orsakers skull» förklarade han sig nämligen icke kunna giva sitt bifall därtill men »i sinom tid» vilja ihågkomma Werwing med befordran.³ Dennes förhoppningar om ett synbarligen välförtjänt avancemang hade således ännu en gång grusats. Konungens beslut innebar dock, att Werwing såsom kommissionssekreterare skulle representera Sverige i Hannover. Sätillvida medförde således Friesendorffs befordran en förändring i Werwings ställning.

På grund av vissa diplomatiska frågor beordrades emellertid Friesendorff att dröja kvar i Hannover till våren 1711.⁴ Hans förestående flyttning nödgade dock Werwing att redan i september 1710 skaffa sig en egen lägenhet, bestående av en möblerad sal, en stuga, en kammare och ett litet kabinett jämte en bädd för sig och sin tjänare till ett årligt pris av 40 riksdaler.⁵ Då han nu icke längre åtnjöt kost och logi hos Friesendorff, ansåg han sig i enlighet med en kunglig förordning berättigad till dubbelt traktamente. På en förfrågan härom av Statskontoret hos Kanslikollegiet förklarade dock detta, att Friesendorff, som icke lämnat Hannover förrän den 18 april 1711, hade bort underhålla sin kommissionssekreterare intill nämnda tid.

¹ Werwing till Barck 9 aug. 1710, konc., Bergshammarsaml. E. Lewenhaupt, a. a., s. 29, har citerat brevet utan kunskap om adressaten. S. Schartau, Förhållandet mellan Sverige och Hannover 1709—1715 (1905), s. 32 ff.

² Friesendorff till Müllern 27 okt. 1710, Germanica D. VI. Även von Müllern förklarade sig något senare i brev till Werwing, den 15 dec. 1710, Bergshammarsaml., äga så god kunskap om dennes meriter, »que je croirois manquer au service du Roi, si j'oblois de vous rendre justice».

³ Kungl. Maj:t till Kanslikollegium, Kanslikollegii arkiv.

⁴ Kungl. Maj:t till Friesendorff 10 december 1710, Germanica D. VI.

⁵ Werwings räkenskaper, Bergshammarsaml. Werwing till Statskontoret 14/24 juli 1711, konc., ibid.

Först därefter finge Werwing således åtnjuta dubbelt traktamente men för de sex månader, han under Friesendorffs vistelse i Hannover själv svarat för sitt uppehälle, ägde han tillgodogöra sig av dennes lön.¹

Werwings bana inträder med Friesendorffs avresa i sitt betydelsefullaste skede. Det sammanfaller med de i Sveriges historia ödesdigra år, då dess nordtyska grannar fullbordade den diplomatiska uppmarsch, som efter omsider inträtt krigstillstånd skulle leda till att Sveriges stormaktsställning krossades. Att skildra Werwings diplomatiska verksamhet vid det hov, som härvid spelade den ingalunda betydelselösaste rollen, skulle emellertid innebära en i detta sammanhang onödigt upprepning av skildringar, som redan lämnats av andra.²

Det bör emellertid framhållas, att Werwing genom sina under årens lopp förvärvade goda förbindelser vid ett hov, där man alltid hade »en vidlöftig och säker correspondence», ofta var i stånd att giva sina överordnade värdefulla upplysningar. Den dåvarande kanslipresidenten Arvid Horn har sålunda vitsordat, att han hade »en särdeles god adresse att göra sig om allt underrättad». Horn hade därför haft tillfälle att av hans brev inhämta icke allenast »många angelägne utan ock åtskillige rolige och curieuse efterrättelser».³

Werwing kom dock att blott under ett fåtal år fungera som Sveriges diplomatiska representant i Hannover. I augusti 1714 ärvde nämligen den hannoveranske kurfursten Georg Ludvig Englands krona. Vid sin avresa till sitt nya rike ärnade denne taga med sig sina främsta ministrar och härigenom skulle hela hovhållningen i Hannover upphöra. Häröver beklagade sig befolkningen mycket, »ja, ibland fruntimret utgjutes», skrev Werwing, »allaredan heta tårar, dont la source fait une partie des anecdotes ou de l'histoire secrete de la cour de Hannovre».⁴ Genom att kansliet på detta sätt flyttades till London, fann han sig överflödig i Hannover och vände sig därför såväl till konungen och Kanslikollegiet som till kungl. rådet Mauritz Vellingk, vilken då fungerade som en slags svensk utrikesminister i Tyskland,⁵ med förfrågningar, vart han under förhandenvarande om-

¹ Werwing till Horn 23 juni 1711, Germanica D. VI. Kanslikollegium till Statskontoret 16 september 1711, Kanslikollegii registratur.

² E. Lewenhaupt, a. a., s. 36 ff., har med talrika citat ur Werwings depescher och brev belyst hans verksamhet under dessa år. Om Sveriges förhållande till sina nordtyska grannar se Schartau, a. a., B. Lundberg, De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och Preussen från Poltvaslaget 1709 till fredsbrottet 1715, (1893), H. Almqvist, a. a.

³ Horn till Werwing 24 okt. 1711 och 12 nov. 1712, Bergshammarsaml.

⁴ Werwing till Gustaf Cronhielm 14 aug. 1714, konc., Bergshammarsaml.

⁵ Munthe, a. a., s. 188 f.

ständigheter skulle begiva sig.¹ Kanslikollegiet fann väl till en början nödigt, att han ännu en tid dröjde kvar i Hannover, men på en ny förfrågan resolverades, att han i avvaktan på konungens order borde begiva sig till Wolffenbüttel, där han liksom sin företrädare Friesendorff också var ackrediterad. På hans begäran att få veta, vart han skulle föra beskickningsarkivet, gavs det beskedet, att han kunde låta transportera det till Hamburg, där det »Brehmska arkivet», d. v. s. guvernementsarkivet, förut befunno sig.² I Kanslikollegii protokoll är vid samma tillfälle antecknat, att konungen skulle underrättas om beslutet rörande Werwing, varvid man även skulle bifoga »det vackra attestatum», som den engelske konungen givit denne om hans goda uppförande.³ Huruvida denna avsikt förverkligats, har emellertid icke kunnat fastställas, ty varken i kollegiets registratur eller bland dess originalskrivelser till konung Carl finnes något meddelande av antydd art.

Redan innan kollegiets nämnda beslut fattats, hade Werwing fått svar på sin till Vellingk riktade förfrågan. Denne ansåg liksom kollegiet, att han borde begiva sig till det wolffenbüttelska hovet. Att hans uppehåll där dock icke skulle bliva långvarigt, synes Vellingk hava tagit för givet. Sin förmodan klädde han i orden, att konungen »lärer för det övriga finna flere än en skälig orsak att betjäna sig av hr kommissionssekreterarens person på angelägnare ställen».⁴ Att Vellingk med detta uttalande givit uttryck åt en icke ringa uppskattning av Werwing är obestriddigt.

Frågan om Werwings vistelseort intresserade emellertid även Sveriges dåvarande resident i London, den förut omtalade Carl Gyllenberg, som förde en förtrolig och ur skilda synpunkter intresseväckande brevväxling med honom.⁵ Inför det hannoveranska hovets omtalade flyttning ansåg nämligen Gyllenberg, att Werwing med sin intima kännedom om detsamma och om dess politik skulle kunna

¹ Werwing till Kungl. Maj:t 7 aug., Germanica D. VI, till Vellingk 21 aug. 1714, Vellingska saml., vol. 39; Kanslikollegii prot. 24 aug. 1714.

² Kanslikollegii prot. 24 aug. och 2 okt. 1714. Werwing till Kanslikollegium 31 aug. 1714, Germanica D. VI. Kanslikollegium till Werwing 2 okt. 1714, Bergshammarsaml.

³ Kanslikollegii prot. 2 okt. 1714. Konung Georgs omtalade attestatum, som tjänade som Werwings avskedspass från Hannover, finnes i avskrift bilagt hans brev till Horn 24 aug. 1714, Germanica, D. VI. Konungen rekommenderade honom hos senaten som »einen geschickten und verständigigen Mann».

⁴ Vellingk till Werwing 25 aug. 1714, Bergshammarsaml.

⁵ Gyllenborgs kända litterära intressen belysas av ett uttalande i brev till Werwing 10 nov. 1710, Bergshammarsaml. »Huru går dhet medh Er poesie, min her Werwing, hafwe dhese bedröflige⁶ tidher tillåtet Er att tänka uppå henne. Jag började i fiohl wihter en tragedie, såsom mest öfwerenskommande både medh mine willkohr och sinne. Början och ändan fehlar, dhe 3 acterne mellan dhem bägge äro fullkomnade. Habor och hans Signil är sujeten. Jag hafwer imiteradt dhen engelske poesien och således något litet gådt ifrån wårt wahnlige poetrie.»

giva honom för tjänsten betydelsefulla upplysningar, om han komme till London över vintern. Werwings eget diplomatiska uppdrag borde också bäst kunna fullgöras där. Gyllenborg inviterade därför Werwing till sig och hemställde i brev till Vellingk om bifall därtill. Han tillade, att som de voro gamla vänner och kamrater, vore han övertygad om att Werwing skulle antaga hans inbjudan att äta och bo hos honom, varigenom utgiften skulle bliva ringa.¹

Även Werwing hade hänskjutit Gyllenborgs förslag till Vellingk, som dock icke ville utlåta sig däröver. Han hade ju vid denna tidpunkt redan givit Werwing rådet att resa till det wolffenbüttelska hovet, som då uppehöll sig i Braunschweig. Under dessa omständigheter återstod för Werwing, som dessutom på grund av konung Carls väntade ankomst från Turkiet var obenägen att lämna Tyskland, intet annat än att avböja invitationen. »Stode valet mig fritt», tillade han, »nog visste jag varest jag hellre ville passera vintern, uti London eller i Brunsvik».² Gyllenborg måste således avstå från Werwings sällskap, ehuru han beklagade, att han icke fick »sitta och snacka» med honom över vintern.³

Lewenhaupt⁴ har ansett sig kunna konstatera, att Werwing var en dålig hushållare. Detta i förening med en av Sveriges statsfinansiella läge föranledd trög utbetalning av ämbetsmännens löner vårlåde honom alltid stora svårigheter. Många exempel på hans klagomål häröver hava anförts av Lewenhaupt och flera skulle kunna framdragas.⁵ Inför sitt förestående avsked från Hannover utbad han sig i bevekande ordalag att utfå inestående traktamenten, då han annars befarade att bliva »i tvång och vedervärdighet kvarhållen».⁶ En synbarligen oväntad avskedspresent av konung Georg på 500 riksdaler gav honom dock »medel att reda sig från denne orten».⁷ Beskickningsarkivet lämnade han före sin avresa inpackat i en kista till förvaring hos en i Hannover bofast svensk, medaljören Hannibal.⁸

Den 16 september lämnade Werwing Hannover och begav sig till Braunschweig, där han rönte ett vänligt mottagande hos den mot

¹ Gyllenborg till Werwing 24 aug. 1714 (som extrakt bifogat Werwings brev, i konc., till Horn och Vellingk 10 sept.), Bergshammarsaml. (även i Germanica, D. VI.). Gyllenborg till Vellingk 5 sept. 1714, Vellingkska saml., vol. 25.

² Werwing till Gyllenborg 4 okt. 1714 n. st., Anglica, RA.

³ Gyllenborg till Werwing 12/23 okt. 1714, Bergshammarsaml.

⁴ A. a., s. 45 ff.

⁵ E. Lewenhaupt, a. a., s. 45 f. Werwing till Statskontoret 14/24 juli 1711, konc., Bergshammarsaml., till Vellingk 1 dec. 1713, Vellingkska saml., vol. 39.

⁶ Werwing till rådet 14 aug. 1714, konc., Bergshammarsaml.

⁷ Werwing till Vellingk 25 sept. 1714 [n. st.], Vellingkska saml., vol. 39. E. Lewenhaupt, a. a., s. 45.

⁸ Werwing till Gustaf Cronhielm 20 okt. 1714, konc., Bergshammarsaml.

Sverige välvilligt stämde hertig August Wilhelm.¹ Han hade emellertid icke vistats där länge, förrän han av Vellingk erhöi ett uppdrag, som ägde samband med den där sedan i mars 1714 på kejsarens initiativ samlade kongressen. Till denna, vars syfte var dels att söka medla i det nordiska kriget, dels att söka bilägga stridigheterna inom tyska riket, hade konung Carl vägrat sända någon representant. Efter ett i juni inträtt avbrott i dess förhandlingar väntades dessa emellertid åter taga sin begynnelse i oktober.² Utan att vara instruerad därom fann Vellingk under dessa omständigheter lämpligt att i bremiska regeringens namn befullmäktiga Werwing att hos kejsarens sändebud vid kongressen bevaka den svenske konungens intressen vid försöken att återställa lugnet i riket. Werwings uppdrag innebar med andra ord att tillvarataga Bremens och Verdens intressen, ett förhållande, som även framhölls i Kanslikollegiet vid föredragningen av den av Vellingk utfärdade fullmakten.³ Med stöd av denna sökte Werwing också att föra sin konungs talan inför de båda kejsarliga representanterna, grevarna Schönborn och Metsch, vilka vid upprepade tillfällen framhöll nödvändigheten av att konung Carl skickade ett sändebud till kongressen.⁴

Vellingks förut omtalade förmodan, att Carl XII snart skulle finna lämpligt att använda Werwing »på angelägnare ställen» besannades emellertid så småningom. Visserligen hade konungen först sent bifallit Kanslikollegiets mening i fråga om Werwings vistelseort,⁵ men samtidigt riktade von Müllern den frågan till hans förre chef, Friesendorff, huruvida han behärskade tyska språket så perfekt, att han kunde användas i kansliets tyska expedition.⁶

Detta von Müllerns spörsmål var obekant för Werwing, då han av den kände holsteinske statsmannen baron von Görtz under dennes resa genom Braunschweig till Stralsund i november 1714⁷ fick ett anbud att efterträda Daniel Niclas von Höpken som sekreterare hos Arvid Horn i dennes egenskap av guvernör för den unge hertig Carl Fredrik av Holstein.⁸ Höpken väntades nämligen erhålla en annan

¹ E. Lewenhaupt, a. a., s. 48.

² Almqvist, a. a., ss. 290—320, 365.

³ Fullmakten för Werwing 15 okt. 1714 [n. st.] bilagd Werwing till Kanslikollegium 12 okt. 1714, Germanica D. VI. Vellingk till Werwing 17 okt. 1714 [n. st.], Bergshammarsaml.; Kanslikollegii prot. 2 nov. 1714.

⁴ Werwing till Vellingk 20 okt. 1714, Vellingkska saml., vol. 39, och till Müllern 5 nov. 1714, Germanica D. VI.

⁵ Müllern till Werwing 11/22 nov. 1714, Bergshammarsaml.

⁶ Müllern till Friesendorff 11/22 nov. 1714, Kanslitjänstemäns koncept och mottagna skrivelser, vol. 85.

⁷ Almqvist, a. a., s. 383.

⁸ Helander, Daniel Niklas von Höpken, s. 32 f.

befattning. Anbudet syntes Werwing fördelaktigt, men han ansåg sig icke böra antaga det, förrän han inhämtat Vellingks mening därom. Han vore väl, förklarade han, tacksam för Görtz' för honom »fattade gunst och godhet» men önskade dock framför allt stanna i konung Carls tjänst.¹

Om anbudet underrättade Werwing även Friesendorff. Dem emellan fördes nämligen, som förut antytts, en livlig korrespondens, ehuru blott den senares brev äro bevarade. Detta är så mycket mera att beklaga, som det av dem framgår, att Werwing i sina skrivelser lämnat många upplysningar om sina personliga förhållanden. Friesendorff fann nu för gott att giva honom del av von Müllerns ovan nämnda förfrågan, på vilken han svarat, att »ingen svårighet är med tungomålet». Han önskade dock få kunskap om Werwings ställning till förslaget. Om Görtz' anbud yttrade han, att det icke vore »så galit», men han ansåg, att von Müllerns vore att föredraga. Det holsteinska uppdraget kunde då »komma därtill som en appendix».²

Båda förslagen vittna om att vid denna tid på skilda håll en betydande värdesättning av Werwings personliga egenskaper förefanns. Intetdera kom emellertid att realiseras. En händelse hade nämligen inträffat, som kom att på annat sätt länka Werwings öde. Den åsyftade händelsen utgjordes av konung Carls ankomst från Turkiet till Stralsund natten mellan den 10 och 11 november. Stora förhoppningar knötos härvid, och av Werwing hälsades underrättelsen som »la meilleure et la plus consolante, que j'aye reçue de ma vie».³

Werwings beskyddare Vellingk hade genast vid ryktet om Carl XII:s väntade ankomst skyndat till Stralsund, där han vann dennes öra och i von Müllerns frånvaro kom att göra tjänst som utrikesminister.⁴ Redan efter två dagar fann han tillfälle att hos konungen rekommendera sin skyddsling, vilket general Carl Gustaf Dücker, synbarligen också hans gynnare, skyndade sig att meddela.⁵ Werwing torde således hava haft all anledning att snart vänta sig en förändring i sina levnadsförhållanden. Det dröjde icke heller länge, innan en sådan inträffade.

I december beslöt sig konung Carl för att avfärda en ambassadör till Frankrike för att med denna makt avsluta ett försvarsförbund.⁶ Uppdraget anförtroddes generallöjtnanten friherre Erik Sparre, som

¹ Werwing till Vellingk 27 nov. 1714, Vellingkska saml., vol. 39.

² Friesendorff till Werwing 11 dec. 1714, Bergshammarsaml.

³ Werwing till Vellingk 1 dec. 1714 [n. st.], Vellingkska saml., vol. 39.

⁴ Almqvist, a. a., s. 385.

⁵ Dücker till Werwing 24 nov. 1714 [n. st.], Bergshammarsaml.

⁶ P. Sörensson, Sverige och Frankrike 1715—1718, I (1909), s. 10 f.

under en mångårig tjänstgöring i den franska armén ansågs i hög grad hava vunnit Ludvig XIV:s gunst.¹ På Vellingks rekommendation utsågs Werwing den 19 december till sekreterare vid ambassaden.²

Några dagar senare anmodade Sparre Werwing att den 24 möta honom i Hannover. Därvid erhöll Werwing kännedom om konungens beslut och Vellingks medverkan beträffande honom själv. Sparre, som redan var på väg till Paris, uttalade även önskvärdheten av att han så snart som möjligt kom efter.³

»Till slut av det gamla året hade mig aldrig något hugneligare kunnat vederfaras», skrev Werwing efter återkomsten från Hannover tacksamt till Vellingk. Vid besöket där synes han även hava medfört det som förut nämnts deponerade beskickningsarkivet, som han sedan översände till kommissarie Huswedel i Hamburg.⁴

Med Werwings avresa från Braunschweig kom det emellertid att dröja längre än han säkerligen från början tänkt sig. Han beordrades nämligen att invänta ankomsten av Mauritz Vellingks son, kammarherre Ernst Vellingk, vilken konungen ämnade avfärda på en beskickning till Spanien. Som denne skulle taga vägen över London, ansågs det lämpligt, att Werwing ledsagade honom dit.⁵

Först i början av februari 1715 utfärdades instruktionen för Ernst Vellingk men det oaktat synes konungen icke hava kunnat besluta sig för, om han skulle avfärdas eller icke.⁶ På så sätt kom det att dröja ända till den 26 februari, innan resan anträdades. I början av mars ägde ankomsten till Braunschweig rum.⁷

Werwing hade under det långa dröjsmålet som vanligt plågats av ekonomiska svårigheter och upprepade gånger bönfallit att bliva förhjälp *»ur denna jämmerdalen, jag menår ifrån Brunsvik till Pa-*

¹ Sigrid Leijonhufvud, Erik Sparre och Stina Lillie (1911), s. 158 ff; W. Holst, Carl Gustaf Tessin under rese-, riksdagsmänna- och de tidigare beskickningsåren (1931), s. 21.

² Fullmakt för Werwing 19 dec. 1714, tr. E. Lewenhaupt, a. a., s. 49; Werwing till Vellingk 28 dec. 1714, Vellingkska saml., vol. 39.

³ Werwing till Vellingk 23 och 28 dec. 1714, Vellingkska saml., vol. 39, och till Horn 28 dec. 1714, Germanica D. VI.

⁴ Werwing till Vellingk 1 jan. 1715, Vellingkska saml., vol. 39, till Sparre 28 dec. 1714, konc., Bergshammarsaml., till Vellingk 18/29 jan. 1715 med bilagd avskrift av Huswedels kvitto 23 jan. 1715, Vellingkska saml., vol. 39, till Müllern 8/19 mars 1715, Germanica D. VI.

⁵ Werwing till Sparre 28 dec. 1714, konc., Bergshammarsaml.

⁶ Registratur i utrikes ärenden 3 febr. 1715. — »A la fin apres une grande vicissitude de resolutions et d'irresolutions le Roy a bien voulu lacher mon fils.» Vellingk till Sparre 7 mars 1715 [n. st.], F. 175, UUB.

⁷ Intyg av von Müllern om E. Vellingks avfärd från Stralsund, Vellingks beskickningshandlingar, Hispanica, RA. Werwing till Sparre 8/19 mars 1715, F. 171, UUB.

ris».¹ Han måste dock enligt order, innan färden dit anträdde, sätta sin efterträdare vid det wolffenbüttelska hovet, Carl Christoph Stralenheim, in i alla förekommande frågor. Müllern, som vid denna tidpunkt ännu icke hade kännedom om att Werwing sänt beskickningsarkivet till Hamburg, hade också ålagt honom att till Stralenheim överlämna »alla de skrifter och akter, som han i händer haver och Kungl. Maj:ts tjänst samt omrörda hov angå kunna».² Som Stralenheim synes hava anlant till Braunschweig ungefär samtidigt med Vellingk, kunde den av Werwing ivrigt efterlängtade avfärden äga rum den 9 mars.³

Det är emellertid tydligt, att omvägen över England föga tilltalade Werwing. Ett av honom före avresan från Braunschweig gjort försök att befrias därifrån möttes dock med avslag. Det ansågs nämligen lämpligt, att han under vistelsen i London sökte skaffa sig kännedom om den hannoveranska ministärens inställning till Sverige.⁴

Resan gick över Haag och efter fyra dagars sjöfärd anlände resenärerna till London den 16 april. Werwing fick tillfälle att fullgöra det honom givna uppdraget. Hans rapport härom har refererats av Lewenhaupt. I Gyllenborgs sällskap uppvaktade han även flera av de engelska statsmännen.⁵ Över Calais gick sedan färden till Paris, dit man anlände i mitten av maj.⁶

Om Werwings vistelse i Paris, dit som nämnts hans håg redan tidigt stått, är såsom det framhållits,⁷ föga känt. Säkerligen har han funnit sig väl till rätta där. Den bemärkta ställning den lysande världsmannen Erik Sparre intog i det parisiska umgängeslivet, har givetvis berett de till ambassaden hörande svenskarna många tillfällen till intresseväckande bekantskaper. I Paris vistades också flera svenska ädlingar, däribland den unge Carl Gustaf Tessin, vilkas sällskap kunde giva färg åt de från ämbetsgöromålen lediga timmarna.⁸

Det beskärdes emellertid icke Werwing att länge tjäna Erik

¹ Werwing till Vellingk 24 febr. 1715, Vellingkska saml., vol. 39.

² Fullmakt för Stralenheim 5 febr. 1715, Registratur i utrikes ärenden. Müllern till Werwing 8 mars 1715 [n. st.], Kanslitjänstemäns koncept och mottagna skrivelser, vol. 86.

³ Stralenhems första devesch dat. 19 mars 1715 [n. st.], Germanica D. VI. Werwing till Sparre 8/19 mars 1715, F. 171, UUB.

⁴ Werwing till Sparre 2 april 1715 med bilagd avskrift av brev från Vellingk 26 mars 1715, F. 171, UUB.

⁵ Ibid. Werwing till Vellingk 19/30 april 1715, Vellingkska saml., vol. 39. E. Lewenhaupt, a. a., s. 50 f.

⁶ Sparre till Vellingk 24 maj 1715, Vellingkska saml., vol. 36. S. Leijonhufvud, a. a., s. 176 f.

⁷ E. Lewenhaupt, a. a., s. 51.

⁸ Sparres ambassad har utförligt skildrats av S. Leijonhufvud, a. a., kap. 10. Holst, a. a., s. 21 ff.

Sparre. I mitten av november angreps Werwing av en häftig sjukdom, som efter 15 dagar ändade hans liv den 27 november. Han sörjdes djupt av alla. Konungen förlorade, skrev Sparre, i honom »un tres digne sujet», han själv en trogen vän, som mycket underlättat hans arbete och roat honom under hans lediga stunder.¹ Även Vellingk gav i brev till Sparre uttryck åt sin sorg över hans bortgång.² »Sparren älskade och saknade honom mycket. Riksrådet gr. Mauritz Wellingk, som så väl förstod sig på folk, gjorde ett besynnerligt väsende av Werwingen», slutade Reuterholm sin förut citerade teckning av den avlidne vännen.³

Det torde vara otvivelaktigt, att Werwings papper efter hans död omhändertagits av Sparre. Med de delar av dennes egna handlingar, som hamnat i Bergshammarsamlingen, torde även Werwings hava kommit dit för att till slut tillfalla riksarkivet, dit betydande partier av dem för övrigt rätteligen hörde. Det är nämligen otvetydigt, att de till stor del utgöras av hans beskickningsarkiv. Sålunda finnas bland dem koncepten till hans skrivelser till konungen, Kanslikollegiet, kanslipresidenten, Vellingk och von Müllern, liksom dessas originalskrivelser till honom.

Såsom förut nämnts hade Werwing deponerat beskickningsarkivet i Hamburg men av von Müllern ålagts att överlämna det till sin efterträdare Stralenheim. Denne, som givetvis muntligt informerats om arkivet av Werwing, hemställde emellertid till von Müllern, huruvida han skulle taga det till sig, då alla relationerna voro skrivna på svenska, vilket språk han icke behärskade.⁴ Något svar på denna hemställan har icke påträffats. Werwings beskickningsarkiv saknas emellertid i riksarkivets Diplomaticaserier. Sannolikheten talar således för, att arkivet kommit att ingå bland Werwings i Bergshammarsamlingen bevarade papper, vare sig det av honom hämtats från Hamburg och medförts till Paris eller, vilket måhända är sannolikare, av Sparre återfordrats därifrån efter Werwings död och fogats till hans övriga skriftliga kvarlåtenskap.

¹ Sparre till Müllern 2 dec. 1715, Gallica. S. Leijonhufvud, a. a., s. 214.

² Vellingk till Sparre 7 dec. 1715, F. 175, UUB.

³ Reuterholm, Journal, s. 138.

⁴ Stralenheim till Müllern 22 mars 1715, Germanica D. VI.

Släktanteckningar ur en gammal stambok.

Meddelade av O. Walde.

I Uppsala Universitetsbiblioteks samling av äldre stamböcker finnes en elegant inbunden volym i oktavformat (signerad Y 82) med stamboksblad från 1589 och fram till 1720, jämte en hel del familjanteckningar rörande ätterna Stake, Lillie af Aspenäs, Gyllensting och Stierngranat, omspännande ungefär samma tidrymd. Vem den förste ägaren varit framgår ej direkt av innehållet. Utom den mängd vita blad som avsetts för anteckningar, sitta i volymen inströdda marmorerade och kolorerade papper i ett stort antal olika mönster, många av förbluffande modernt utseende och liknande våra dagars försättspapper, men alla säkerligen insatta vid bokens inbindning, vilken troligen skett i Krakau 1589. Bandet företer nämligen en utpräglad polsk typ, ett brunt kalvskinnsband med rikt förgyllt dekor, ciselerat och förgyllt snitt, jämte spår av röda knytband av siden, som dock synas härröra från en något senare tid. Då den florentinska liljan ofta upprepas i dekoren, både i mittstämpeln på bakre pärmen och i de utströdda småstämplarna, är det sannolikt att den förste ägaren tillhört släkten Lillie, i så fall troligen *Bengt Bryntesson Lillie* till Aspenäs och Jonsered (1568—1637), fader till bokens senare innehavare Johan Lillie. De första stamboksanteckningarna äro också skrivna år 1589 av konung Sigismund i Polen och hans syster prinsessan Anna. Måhända är boken med sitt eleganta band gåva från någon av dessa kungliga personer, snarast då från prinsessan Anna, av vars hand även en anteckning på bakpärmens insida synes härröra. Personalerna i den tryckta likpredikan över Bengt Bryntesson Lillie 1638 nämner ingenting om något besök av denne i Polen, men väl att han efter sina skolstudier i Skara och sedan han från 1583 några år tjänstgjort som kammardräng och hovjunkare hos Johan III reste ut till Tyskland för att förkovra sig i främmande språk.¹ Detta skulle emellertid ha skett först efter Johan III:s död 1592, om nu likpredikans författare ej härutinnan byggt på felaktiga

¹ Henr. Soterus, En likpredikan öfver then edle och wälb: Bengt Bryntesson Lilia til Aspenäs och Jonseredh 1638 (Linköping 1641), s. D ij recto.

uppgifter. Det skulle eljes vara frestande att antaga att Bengt Lillies resa anträfts redan i slutet på 1580-talet och att han därvid gjort en avstickare till Polen för att besöka den unge polske konungen och hans syster i Krakau, vilkas bekantskap han tidigare måste ha gjort vid svenska hovet under sin vistelse där. Han var ungefär jämnårig med Sigismund och de ha säkerligen ofta sammanträffat. Från år 1589 härstamma även väl utförda, kolorerade och förgyllda vapenritningar med namnteckningar av hertig Albrecht Friedrich av Preussen och hans gemål Maria Leonora, född hertiginna av Jülich, Cleve och Berg, med flera furstliga medlemmar av huset Brandenburg-Preussen.

Större delen av stamboksbladen härröra emellertid från 1600-talet, särskilt dess sista två decennier, och början av 1700-talet. Ett par anteckningar från 1628 av Bengt Ryning och två baroner von Herberstein med eleganta vapenritningar äro skrivna i Rostock och Wittenberg under bokens dåvarande ägarés, *Johan Lillie* till Aspenäs, utländska studieresa. I augusti 1645 hava pfalzgrevinnorna Maria Euphrósyne och hennes syster Eleonora Catharina inskrivit sina namn i boken. Den förra var nyligen förlovad med Magnus Gabriel de la Gardie, vars maka hon senare blev, och systemen blev följande år lantgrevinna av Hessen. I övrigt figurera i volymen en mängd manliga och särskilt kvinnliga medlemmar av den besuttna västgötaadeln, som förevigat sina besök hos bokens nästa ägarinna *Catharina Christina Lillie* (1662—1729; g. m. Botvid Gyllensting, d. 1705), mest på hennes gård Bålltorp och på Aspenäs, slakten Lillies stamgods. Boken, som Catharina Lillie erhållit i arv efter fadern, den nyssnämnde Johan Lillie (d. 1671), långt före moderns död, har tydligen även medföljt sin ägarinna vid visiter på andra västgötagårdar. Sålunda finna vi anteckningar av generallöjtnanten Johan Hård och hans maka Carin Stake på Hjällö, Willam Pendreych (Pendrick) och Elena Hård på Apelnäs, Lars Persson Hierta och Magdalena Ugglå på Ägård, modern Carin Stake och brodern Bengt Lillie på Trantorp, Märta Oxehufvud (M. O. H.) på Sala-holm (g. m. Gabriel Gyllengrip), Gunilla Roos på Dagsnäs (g. m. Lennart Hård af Segerstad) och den 90-åriga Carin Bielke på Öjared (g. m. 1. Knut Ulfsparré, 2. Carl Lillie, 3. Harald Stake), de två sist-nämnda högt bedrövade änkor. Flertalet namn tillhöra personer nära befryndade med ätterna Stake och Lillie och av anteckningarna härröra många från året 1689. Odaterade och olokaliserade anteckningar äro inskrivna bl. a. av överstelöjtnanten Reinhold Patkull och hans maka, Anna Catharina Lovisa de Mortaigne.

Bland besökare på Catharina Christina Lillies egen gård Bålltorp, som var hennes morgongåva, eller på Aspenäs, vilka inskrivit sina namn och deviser på skilda språk, mest på svenska, men även på latin, engelska, franska eller tyska, liksom fallet är med övriga anteckningar, kunna nämnas Pehr Hård och hans maka Brita Bengtsdotter Lilliehöök, överstelöjtnant Gustaf Miles Fleetwood och Märta Stake, överste Zacharias Aminoff och Brita Maria Silfverhielm, landshövdingen Harald Strömfelt och Maria Mörner af Morlanda, Lars Sparre och Nils Kagg, Catharina Oxe, Märta Lilliehöök, Anna Catharina Fleming, Ingeborg Bonde och Anna Greta Stake. Som ett prov på dessa stamboksblad, av vilka flertalet går i samma stil, kan Anna Greta Stakes trohjärtade utgjutelse i hennes egen ortografi få tjäna. Hon skriver som följer:

Iblan alt dätt i värden är
 huar till iag lust och kiärlek bär
 är intit som mig hungna kan
 så mijcket som gudssfruktan san
 hon tröstar migh i särg och nödh
 hon styrker mig i lifv och dööd,

Haf din lust i härranom han skall gifua diig huad ditt hiärtta begärar. Min a. K. Caisa Lillie till behagh och miig till nöge har iag dässe få rador skrifvet i hänness skiöna book och ber att iag må få uara uthi hänness angenäma vänskap confirmerat (!) huar emott iag til döden förblifuer hänness trogna vän och ödmuika tjänarinna

Bålltorp d. 12 Mars 1720.

Anna Gretta Stake
 bedröfuat änka

I bokens slut finnes ett antal släktanteckningar, av vilka de tidigare innehålla namn och data för olika medlemmar av ätterna Stake och Lillie. Dessa anteckningar äro ursprungligen förda av kammarherren Johan Lillie af Aspenäs (1610—71) och hans maka Carin Stake (1624—1702) troligen i någon familjebibel, men sedan överförda hit till denna stambok. De anteckningar som förts av Johan Lillie och hans maka äro nämligen inskrivna med samma stil. Stamboken har efter Johan Lillies död som nämnts gått i arv till makarnas yngsta dotter Catharina Christina Lillie (gift med kaptenen Botvid Gyllensting), som gjort eller låtit göra en anteckning om sin makes död 1705. De sista familjeuppteckningarna från 1720-talet äro påtagligen förda av artilleriöverlöjtnanten *Jonas Stierngranat* (1695—1751). Denne var gift med *Magdalena Eleonora Lillie*, sondotter till Johan Lillie och Carin Stake och dotter till generalkvartermästarlöjtnanten Mauritz Lillie (död i rysk fångenskap i Moskva 1710) och hans maka Margareta Sidonia Bildt. Makarna Stierngranat hava tydligen bott på Bålltorp under 1720-talet tillsammans med gårdens ägarinna, fru Stierngranats barnlösa faster

Catharina Christina Lillie, vilken som nyss nämnts var änka sedan 1705 och dog först 1729.¹

Släktanteckningarna som sådana hava ett visst värde för den genealogiska forskningen, då de innehålla många i Ättartavlorna saknade eller felaktiga data. De avtryckas nedan till tjänst för framtida arbetare på släktforskningens område.

*

Anno Blef Sahl. far kiär Hanss Stake föhd på Råbäck.

Anno 1624 Afsompnade Sahl. far kiär på Ollstärp.

Anno 1580 Blef min kiäre mor kiär fru Anna Kafle födh på Röll.²

Anno 1610 Stod min k. farkiärss och morkiärs bröllop på Råbäk.²

Anno 1612 dhen 29 April blef bror Jöran Stake födh på Ollstärp om en onssdagh.³

Anno 1614 dhen 12. Junij blef sahl. syster Märta Stake föd på Ollstärp på Pinges dagh, sondagh.³

Anno afsompnade sl. syster.

Anno 1615 dhen 29 Augustij blef sahl. syster Kirsten Stake föd på Ollstärp om en tijsdagh.³

Anno afsompnadhe sahl. syster.

Anno 1616 dhen 11. Septemb. blef sahl. bror Gustaff Stake födh på Ollstärp om en onssdagh.³

Anno 1644 afsompnade sahl. bror Gustaff i Landz Crona.

Anno 1619 dhen 19. Ianuarij blef min k. syster jungfru Anna Stake födh på Ollstärp om en tijsdagh.³

Anno 1620. dhen 10. Martij blef sahl. bror Mauritz Stake födh på Ollstärp om en fredagh.⁴

Anno 1645 afsompnade sahl. bror Mauritz.

Anno 1624 dhen 24. Sept. blef min h. a. k. hustru fru Karin Stake födh på Ollstärp om en fredagh, Gud välsigne och bevare henne wäll till lifft och siäll.⁴

Anno 1610 dhen Iunij blef iagh födh på Aspenäs om — — —

Anno 1648 dhen 16. Iulij stodh min a. k. hustruuss och mitt bröllop på Råbäck, Gudh lätta oss lefva tilsammans i Gudhz fruchtan Gudhz helge namn til lof prijs heder och ähra, oss bådhe till hugnatt, frögdh och glädie, och till en ävigh salighet.

Anno 1649 dhen 16 April klåkan 7. om mårgonen om en måndagh blef wår k. son Bengt Lillia födh på Aspenäs, — — —⁶ ehr födh i tåkneth Skorpionen.

Anno 1630. dhen 17. Augustij klåka 3. om mårgonen om en lördagh, blef wår k. datter Maria Lillia födh på Valloxsäby,⁷ — — —, ehr födh i teknett Jungfruen.

Anno 1652. dhen 12. Aug. klåkan 7. om mårgonen om en torssdagh blef wår k. datter Anna Lillia födh på Aspenäs,⁷ — — —.

Anno 1654 dhen 4. Maj som tå vardh Christi Himmelfärdz dagh klåkan 3. om mårgonen, blef wår k. dather Elena Lillia födh på Aspenäs,⁸ — — —, ehr födh i tåkneth Wåduren.

¹ Ättartavlorna skilja emellertid på det Gyllenstingska Bålltorp, som uppgives ligga i Sätuna socken, och det Stierngranatska Bålltorp i Broddetorp. Någon gård Bålltorp i Broddetorp är dock veterligen ej känd, men då Broddetorp och Sätuna (jämte ett par andra socknar) bildade ett pastorat med gemensam kyrka, är det troligen samma gård som avses även i Ättartavlornas uppgifter.

² Detta årtal saknas i Ättartavlorna.

³ Födelseår och -dag saknas i Ättartavlorna.

⁴ Födelsedatum saknas i Ättartavlorna.

⁵ Johan Lillies födelsedag var enligt Ättartavlorna 13 juli 1610.

⁶ De sedvanliga religiösa formlerna (jfr föregående anteckning) utan personhistoriskt intresse ha uteslutits.

⁷ Födelsedagen saknas i Ättartavlorna.

⁸ Enligt Ättartavlorna född i mars 1653.

Anno 1657. dhen 2. Martij klåken 5. om mårgonen om en måndagh, blef wår k. son Carl Johann Lillia födh på Aspenäs,¹ — — —, ehr födh i tåknat Vattumannen.

Anno 1658. dhen 5. Februarij klåkan 5. om aftonen om en fredagh, afsompnadhe wår sahl. k. son Carl Johan Lillia i Göthebårgh, — — —.

Anno 1658. dhen 29. April klåkan 8 om mårgonen om en torsrsdag, blef wår k. son Johan Lillia födh på Aspenäs etc. ehr födh i tåknat Leijonett.

Anno 1658. dhen 15. Novemb. klåken emellan 7. och 8. om mårgonen, om en måndagh afsompnadhe wår sahl. k. son Johan Lillia på Aspenäs,¹ — — —.

Anno 1658 dhen 10. Octob. begrofz wår sahl. k. son Carl Johan Lillies sahl. lijk i Lerom kyrkio,² — — —.

Anno 1658. dhen 5 Decemb. begrofz wår sahl. k. son Jahan Lillies sahl. lijk i Lehrom kyrkio,³ — — —.

Anno 1659. dhen 27 Novemb. 1. söndagh i Adventet om natten klåkan emellan 12. och 1. blef wår k. son Mayriss [Mauritz] Lillia födh på Aspenäs,³ — — —.

Anno 1662, dhen 25. Iunij klåkan 6. om aftonen om en onssdag, blef wår k. dotter Catharina Christina Lillia födh på Aspenäs,⁴ — — — och ehr hon födh i tek-natt Fiskan.

Anno 1668. dhen 12. Feb. klåkan emellan 12 och 1. om natten blef wår k. dotter Brijtta Lillia födh på Aspenäs,¹ — — —, ehr hon födh i teknet Krafått [Kräftean].

Anno 1668. dhen 23. Majj klåkan 9 om aftonen afsompnade wår k. datter sahl. Brijtta Lillia om en lörgdag på Aspenäs, — — —.

Anno 1668. dehn 6. Septemb. begrofz wår sahl. k. datter Brijtta Lillies sahl. lijk i Lehrom kyrkio, — — —.

Anno 1665. dhen 10. Novemb. reeste wår. k. son Bengt Lillia her ifrån Aspenäs, och till Stockholm, att blifva pasi [= page] hoss Henness Majj:tt Dråtningen, — — —.

Anno 1671. dhen 20.⁵ Iulij klåkan emellan 12. och 1. emellan torsrsdag och fredagh om natten, afsompnade wår k. datter saligh Maria Lillia på Aspenäs, — — —.

Anno 1671. dhen 13. Aug: klåkan emellan 10. och 11. om meddag om en söndagh afsompnade min sahl. a. k. man Jahan Lillia på Aspenäs, — — —.

Anno 1672. dhen 16 Iunij⁶ begrofz min sahl. a. k. man Jahan Lillia och min k. datter Maria Lillias sahl. kiära lijk i Lehrome kyrkio. — — —.

Anno 1673. dhen 14. Sept: stodh min k. datters Anna Lillies bröllop på Aspenäs, — — —.

Anno 1674. dhen 5. Ian. stod min k. sonss Bengt Lillies bröllop på Helledredh.

Anno 1676. dhen 7. Majj⁷ stod min k. datters Elena Lillies bröllop på Aspenäs.

Anno 1684. dhen 27.⁸ Decemb: som var 3.dagh Jull stod min k. datters Catharina Christina Lillies bröllop på Aspenäs. — — —.

*

Anno 1705 d. 10 Aprilis klock:n 3 efter middag, hafwer den högste Gudh behagat, mig till hiertans sorg och afsachnadtt igenom den timmelige döden, ifrån dätta jordiske och förgängelige att affordra, och uti den himmelse gläden försättia min högtålske lige k. man, fordomb capitainen sahl. wellborne H. Bothwidh Gyllensting, sedan hans heela lefnadtz tidh till 53 åhr och någre månader war förluppen, och wij tillsamman, uti ett christeligit echtenskap, mädh alltsom storsta glädie och fågnadt 21 åhr och någre månader tillbracht. — — —.⁹

*

¹ Ättartavlorna upptaga endast sonen Johan Lillie men ej Carl Johan.

² Detta datum ej nämnt i Ättartavlorna.

³ Enligt Ättartavlorna född 1651.

⁴ Födelsedagen ej angiven, födelseåret felaktigt 1655, i Ättartavlorna.

⁵ 30 juli enligt Ättartavlorna.

⁶ 16 juli enligt Ättartavlorna.

⁷ Datum ej upptaget i Ättartavlorna.

⁸ 26 dec. enligt Ättartavlorna.

⁹ Tillagt i margen med samma hand: »Född på Båhltorp d. 25 Octobr. 1651» och »I echtenskap inträdt d. 27 Decembr. 1684». — Botvid Gyllenstings födel- seår angives i Ättartavlorna som 1639.

Ano 1718 d. 12 Martij stod vårt brölöp på Aspenes, gud allsmächtig wälsing[na] åss och alt vårt företaga[n]de. Anno 1720 d. 31 Januarij blef vår kiera lilla dotter föder Catarina Elisabett.¹ Anno 1721 d. 24 Junij blef vår kiera sän Maurijtz Boduid föder på Båhltorp.² — — — J: S: G. [= Jonas StiernGranat.]

Anno 1723, d. 2 Augustij blef vår kiera sän Carl Fredrik föder på Båhltorp under Skorpion och war fad[d]er öfuersten Lars Hiertta, ryttmästaren Otto Hof, fenderiken Oluf Stierngranat, fruntimret fruu Margreta Hiertta, fröken Greta Ugglä, fröken Anna Catrina Tranhielm, fröken Lisa Maija Ugglä.

¹ Enl. Ättartavlorna född 31 nov. 1720 och bärande förnamnen Margareta Elisabeth.

² Datum ej upptaget i Ättartavlorna.

Lunds stifts herdaminne.

Historik och program.¹

Av Gunnar Carlquist.

Sedan tanken på ett nytt Lunds stifts herdaminne länge inom intresserade kretsar dryftats, tillsatte stiftets domkapitel den 16 januari 1937 en kommitté, vilken åt förf. uppdrog att leda arbetet. Nödiga penningmedel ha genom biskop Edvard Rodhes intresse för saken ställts till förfogande, och vidlyftiga förberedande excerpteringsarbeten ha under de förflutna sex åren verkställts. I det följande lämnas en kort översikt över detta arbetes förhistoria, dess planläggning och dess omfattning, det källmaterial varpå man har att bygga och de speciella arbetsmetoder, som betingas av det omfång ett arbete har, vilket avser att i biografiens form teckna lågt räknat omkr. 8 000 personer, därav åtskilliga hundratal kunna räknas till Sydsveriges lärdomshistoriskt mest betydande namn, samt därutöver i genealogiskt fullständig och exakt form redovisa för dessa prästmäns familjer, föräldrar, hustrur och hustrurs föräldrar samt söner, döttrar och svärsöner, inalles säkerligen mer än 100 000 personer.

Arbetet på ett Lunds stifts herdaminne är icke av i går. I själva verket torde det icke finnas någon lärdomshistorisk arbetsuppgift med speciellt Skånebetonat källmaterial, som så länge och så intensivt sysselsatt forskningen; material har insamlats och dess sammanställning och bearbetning påbörjats och genomförts till ett mer eller mindre framskridet stadium, då arbetet av någon anledning kört fast eller måst avbrytas; efter något årtionde har det ånyo tagits upp från annat håll, och ånyo har det lagts ned, tills slutligen det klassiska arbete, Cavallins bekanta verk, utgavs, vilket nu av många anledningar tarvar en efterföljare.

Det är självfallet att arbetet på ett herdaminne varit intimt sammanvävt med de sedan tre århundraden tillbaka tid efter annan av

¹ Återger i huvudsak ett inför Kungl. Humanistiska vetenskapssamfundet i Lund den 15 april 1943 hållet föredrag.

myndigheter eller enskilda verkställda insamlingarna av lokalhistoriskt material. Det är dock först så småningom som intresset för presbyteriologiska förhållanden blir mera framträdande. Till herdaminnets förarbeten kunna sålunda icke räknas 1624 års prästrelationer (utg. av J. Tuneld 1934); deras uppgift var att registrera antikvariskt-topografiska fakta, och endast genom sina prästnamnsunderskrifter lämna de ett icke oviktigt källmaterial. Icke heller kunna hit hänföras de några årtionden senare genom det svenska Antikvitetskollegiet igångsatta efterfrågningarna efter de svenska socknarnas antikviteter, för Skånes vidkommande resulterande i ett antal av biskop Winstrup 1668 insända sockenrelationer. Nästa systematiska insamling av skånska sockenbeskrivningar från respektive präster, den som Andreas Stobæus omkring 1690 på eget initiativ utförde, har icke heller någon inriktning åt det personhistoriska. Lokalt namnskick, topografica, antikvaria, såsom källor, högar o. d., vidare sägner, manuskript o. s. v. vill han ha reda på, men människorna intressera honom icke.

Inemot 40 år senare, år 1729, anmodades emellertid ånyo Skånes präster att inkomma med relationer om de dem anförtrodda socknarna, och denna gång var det presbyteriologiska intresset klart för handen. Initiativtagaren var dåvarande 2:e teol. prof. i Lund, Jacob Benzelius, vars mycket betydelsefulla insatser för skånsk lokalhistorisk forskning knappast vunnit tillräckligt beaktande. I det omsorgsfullt utarbetade frågeschema han 1729 utsände, var även upptagen en fråga efter socknens series pastorum alltifrån reformationen, och på grundval av de inkomna svaren och med inpassande av honom i övrigt tillgängliga källuppgifter har Benzelius omkr. 1730 gjort en, tyvärr icke i sin helhet bevarad, sammanställning, som kan sägas vara det första skånska herdaminnet. På sommaren 1731 utnämndes emellertid Benzelius till biskop i Göteborg, och hans skånska samlingar skrinlades.

Mera synliga resultat uppnåddes, då på 1740-talet intresset för sydsvensk lokalhistorisk forskning togs upp från ett annat håll. Det var Sven Lagerbring, som i samarbete med sina lärjungar började att underkasta ett efter annat av de sydsvenska landskapens härader en undersökning ur arkeologisk och historisk synpunkt. Han gjorde tydligen så, att han lät sina lärjungar i respektive hemorter, där de kunde väntas vara förtrogna med lokala minnen, göra studier och förfrågningar framför allt hos prästerna, och så framkommo under 1740- till 70-talen de välbekanta häradsavhandlingar, »De Gothungia», »De Willandia», »De territorio Oxie», »De territorio Skyttiano» o. s. v., vilka än i dag utgöra en av de skånska lokalforskarnas huvudkällor.

Som ett viktigt kapitel i dessa förekommer regelbundet en mer eller mindre utförligt bearbetad series *pastorum*.

Samtidigt härmed togs arbetet upp av en annan forskare. Det var den flitige och lärde universitetsbibliotekarien Gustaf Sommelius, i sina tidigare år docent i österländska och grekiska språken vid Lunds universitet, sedermera professor i lärdomshistoria. Jämte sitt stora författarskap som orientalist har han speciellt och tydligt med fullständig lidelse ägnat sig åt sydsvensk personhistoria. Hans mycket omfattande samlingar till det skånska universitetets, de skånska skolornas och de skånska prästernas historia förvaras nu i Lunds universitetsbibliotek; av trycket utkommo endast bokstäverna A—G i Sommelius' brett upplagda »*Lexicon eruditorum Scanensium*» samt en mycket omsorgsfull teckning av Lunds katedralskolas rektorer och kolleger. Även Sommelius försökte liksom Benzelius och tydligt utan kändedom om dennes föregående arbeten att genom till prästerskapet utsända frågeschemata få in viktigt källmaterial och har särskilt den stora förtjänsten att ha indrivit en mängd i pastorsarkiven och prästgårdarna förvarade personalier och samtidas självbiografier, men han har därutöver genom sin ingående förtrogenhet med personhistoriskt givande litteratur av alla slag och med sin hos Sven Lagerbring skölade kritiska skärpa kunnat på ett helt annat sätt än Benzelius börja uppbyggnadet av det arbete, som varit hans stora slutmål, ett Lunds stifts herdaminne. Tyvärr har en hans efterträdare som universitetsbibliotekarie, Peter Wieselgren, med sin notoriska brist på reda låtit inbinda dessa Sommelius' väldiga samlingar av inkommet primärmaterial, egna excerpter och egna bearbetningar och sammanställningsförsök på ett sådant sätt, att det numera är ganska svårt att följa Sommelius' arbete i spåren, men man kan dock tydligt finna, hur han alltifrån 1769, då de första frågeformulären utsänts, och intill sin levnads slut försökt genom registreringar och sammanställningar få fram en överblick över materialet, hur han gång efter annan försökt sig på den definitiva utarbetningen men hur materialet och excerpterna, vilka han oklokt nog med sin fina stil fört i fortlöpande följd på stora foliosidor, blivit honom helt övermäktiga, tills han måst ge upp.

Det är ytterligare ett par samlingsarbeten från 1700-talets senaste och 1800-talets första år som här måste ihågkommas, de samlingar som hopbragts av de båda Skåneprästerna Carl Sonnberg Rönbeck i Åsum och Martin Elmgren i Bårslöv. Rönbeck hade från sin morfar kyrkoherden Petrus Sonnberg i V. Ljungby tagit i arv intresset för samlandet av *scanica* och sedan som *famulus* hos den historiskt och kyrko-

historiskt mycket intresserade biskop Olof Celsius åtnjutit dennes synnerliga gunst och uppmuntran och tillika under åtskilliga år som notarie i Consistorium ecclesiasticum haft tillfälle ta kännedom om viktiga partier av källmaterialet till stiftets historia. Som kyrkoherde och prost i Åsum fortsatte han sitt samlingsarbete, vilket till stor del bestod i renskrivning av allt skånskt lokalhistoriskt material han kunde komma över, och som stiftets riksdagsfullmäktig hade han i Stockholm tillfälle ta del av de redan nämnda Jacob Benzelius' samlingar, som då ingingo i det stora Benzelius-Benzelstierna-von Engeströmska arkivet, nu förvarat i Kungl. biblioteket. Cavallin har med egendomlig snävhet yttrat sig om Rönbeck och hans samlingar, men eftertidens lokalhistoriska forskning har grundligt jävat denna Cavallins överlägsna hållning. De nu i Lunds universitetsbibliotek förvarade »Collectiones Rönbeckianæ» med sina över ett par och tjugo foliovolym, fint och omsorgsfullt präntade, ha varit och äro alltjämt en till synes outtömlig guldgruva för all skånsk-blekingsk forskning. Rönbeck hade icke tagit direkt sikte på ett Lunds stifts herdaminne, men det är påtagligt att detta varit ett av huvudföremålen för hans intresse, och han har på grundvalen av sitt vidlyftiga material sökt göra upp series pastorum, vilka sedan använts på åtskilliga håll, bl. a. i en stiftsmatrikel på 1840-talet.

Samtidigt med Rönbeck arbetade på sitt håll prosten M. Elmgren i Bårslöv, sammanförde och renskrev vad han kunde uppbringa av likpredikningar och andra biografiska uppgifter om stiftets prästerskap, vilket slutligen resulterade i ett helt stiftets herdaminne. Det märkligaste i detta herdaminne är emellertid icke Elmgrens excerpter utan de personliga minnen och karakteristiker — ofta mycket elaka —, som han infogat om de samtida prästmän han under sin långa levnad kommit i beröring med, karakteristiker som trots sin knapphet äro ganska ensamstående från så tidig tid och därför ytterst värdefulla till komplettering av t. ex. likpredikningarnas schablonmässiga skön-målningar.

På grundvalen av de samlingar, som nu nämnts, ha under 1800-talets första hälft åtskilliga personer sökt sammanställa det herdaminne, som man nu i allt vidare kretsar började längta efter, sedan det i flera andra stift, först Strängnäs, så Göteborgs och så Kalmar, visat sig, att saken var utförbar. Bland biskop Vilhelm Faxes papper finnes sålunda åtskilligt som visar, att han sökt få ett dylikt till stånd, den vittle rektorn i Kristianstad Magnus Laurentius Ståhl har 1829 i en prydlig volym sammanfört Benzelius', Elmgrens och sina egna anteckningar till en mycket omsorgsfull ehuru kortfattad »Förteckning på

kyrkoherdar i Lunds stift», kyrkoherden i Lövestad Anders Magnusson gjorde under långa besök i Lund avskrifter av viktiga partier i de Sommeliusska samlingarna, och den kuriöse kyrkoherden Christen Ödman i S. Villie, känd som författare till det första konversationslexikonet på svenskt språk, har i prydliga tabeller gjort upp förteckningar över stiftets kyrkoherdar från reformationen.

Så kom 1840-talet, då en våg av herdaminnesintresse gick över hela landet. I snabb följd tillkommo då en rad herdaminnen, Fant-Låstboms för ärkestiftet, Håhls för Linköpings stift, Muncktells för Västerås stift och Hammarins för Karlstads stift. Det lärdomshistoriska intresset i Lunds stift har givetvis härigenom stimulerats, men det förefaller som om planen på ett skåniskt herdaminne vuxit upp i ett speciellt sammanhang. Oscarsdagen 1844 sammankommo hos den nu åldrande men alltjämt för sin hemprovins' historiska minnen varmt intresserade biskop Faxe på dennes kallelse ett antal personer, som konstituerade sig som »Sällskapet för utarbetande av Skånes historia och beskrivning». Några protokoll från detta sällskap synas icke vara i behåll, men sällskapets arbetsresultat föreligga i en rad stora verk, som med allt skäl räknas till Skånelitteraturens klassiska, i kronologisk ordning dåv. akademieadjunkten, sedan historieprofessorn Abraham Cronholms »Skånes politiska historia», dåv. läroverksadjunkten Ernst Rietz' »Skånska skolväsendets historia» samt slutligen professorn C. G. Brunius' »Skånes konsthistoria under medeltiden», samtliga försedda med dubbla titelblad, som visa att de tänkts ingå i ett samlingsverk betitlat »Skånes historia och beskrivning».

Det kan väl knappast vara något tvivel om att vid planläggningen av en dylik Skånes historia och med kännedom om Faxes livliga intresse just för stiftets herdaminne man i planen inrymt också ett dylikt. Men det har av någon anledning icke kunnat komma med i planen, och man tycker sig också kunna spåra, vilken denna anledning varit. Biskop Faxe var som bekant allt annat än persona grata hos den krets av unga intelligenta och skrivkunniga prästmän av utpräglad liberal läggning, som på 1840-talet gjorde sig mycket hörbart gällande och som fick eller gav sig själv namnet movementspartiet, rörelsepartiet. Det kan knappast vara en tillfällighet, att just året efter det att Faxes Skånesällskap bildats tillkommer i Lund ett annat sällskap med påfallande närliggande syfte, stiftat av just movementspartiets ledande män. Vid domkyrkans 700-årsfest i sept. 1845 och, som det heter, för att erinra om, att »dock stenbyggnaderna få sitt värde allena av Guds ord, som av predikanter och lärare där förkunnas», beslöt på förslag av kontraktsprosten i Jämshög

Olof Hammar ett antal prästmän att bilda ett sällskap »för hållande och utgivande av bidrag till ett Lunds stifts herdaminne». Till ordf. utsågs Peter Wieselgren, till sekr. græcæ linguæ docens Severin Cavallin. Avsikten var att minnesteckningar skulle uppläsas, när stiftets prästerskap av någon särskild anledning var samlat i Lund, varefter när lämpligt antal biografier förelåg, minnesteckningarna häftesvis skulle tryckas.

Som första och enda häfte utkom 1846 »Bidrag till Lunds stifts herdaminne, utgivet av ett sällskap». Det innehöll 3 biografier av Wieselgren, 1 av Wilhelm Skarstedt och 1 av Hans Magnus Melin. De anförda namnen äro signifikativa, det var i huvudsak Faxes motståndare, den antiiepiskopala krets, ur vilken även P. G. Ahnfelt utgick, densamme som i företalet till sin »Lunds universitets historia» gav Faxe karakteristiken »utan både snille och lärdom, genom en omständigheternas lek upphöjd på en plats som han ej kunde försvara etc.» Dessa män, av vilka särskilt Wieselgren och Skarstedt dokumenterat livliga historiska, särskilt lokalhistoriska intressen, ville icke, att något av Faxes anda skulle präglade det herdaminne, om vars önskvärdhet alla voro ense, och utanför deras krets har Faxe icke kunnat uppbringa någon lämplig författare utan måst resignera för sitt Skånesällskaps vidkommande. Det förblev emellertid vid det första häfte herdaminnessällskapet utgivit — »till följd av bristande uppmuntran», har Severin Cavallins son, tydligen stödd på muntliga uppgifter av fadern, meddelat —, och sällskapet höres icke mera av. Med kännedom om vad Wieselgren, P. G. Ahnfelt och Wilhelm Skarstedt i övrigt presterat på det personhistoriska området i fråga om brist på objektivitet och brist på akribi kan man nog säga, att det var en lycka, att det icke blev dessa män, som fingo hand om Lunds stifts herdaminne.

Det blev i stället en annan man, som visserligen utgått ur samma krets men som på ett helt annat sätt förstod vad uppgiften krävde, Severin Cavallin. När sällskapets entusiasm svalnat, tog han saken i egen hand, och efter 6—7 års förarbeten utkom 1854 första delen av hans »Lunds stifts herdaminne efter mestadels otryckta källor utarbetat»; femte och sista delen förelåg redan 1858. Det är ett i många avseenden storslaget verk, och ju mer man fördjupar sig i det, desto mer får man anledning beundra författarens energi och omsikt, hans kloka omdöme vid excerperingen, hans vårdade, ofta eleganta språk, hans visserligen ofta starkt subjektiva men i huvudsak måttfulla och väl avvägda karakteristiker. Det är också Cavallins stora förtjänst att som den förste ha gripit sig an med det källmaterial, som givet är det

för herdaminnet viktigaste men som hans föregångare egendomligt nog icke alls synes ha bekymrat sig om, Lunds domkapitels stora arkiv.

Men Cavallins verk har förvisso också sina stora svagheter, framför allt *en* konstitutiv svaghet som gör, att det knappast vore lämpligt med blott en revidering av detta verk, utan att arbetet måste tas upp från grunden igen. Det kan givetvis icke läggas Cavallin till last, att han, som ju icke alls var historiker utan klassisk språkman till professionen, icke förstod, att just i ett verk som detta är det ytterst viktigt att med kritisk skärpa sikta materialet. De båda främsta företrädarna för på skånsk lokalhistorisk forskning applicerad nyare historisk-kritisk metod, Lauritz Weibull och Arthur Stille, ha bland andra haft sin uppmärksamhet på att här behöves en upprensning. Stille har i sitt nu i Linköpings stifts- och landsbibliotek förvarade exemplar av Cavallin gjort en mängd ur pålitligt primärmaterial hämtade rättelser och tillägg, Weibull har bl. a. i en uppsats i »Historisk tidskrift för Skåneland» slagit ned på en i sitt fantasteri fullständigt grotesk, men av Cavallin i huvudsak godtagen series pastorum från Stora Herrestad, vars författare kunnat visas vara en fåfång kyrkoherde där vid 1700-talets mitt, som djärvt göra upp en så ärorik rad av företrädare, att den väl förtjänar ställas vid sidan av en Nils Rabenius' eller en A. L. Stiernelds ståtligaste förfalskningar.

För egen del har förf. alltid menat det vara en oerhört eggande uppgift att försöka komma till rätta med det myller av uppgifter, som Cavallin sammanfört utan att ange sin källa, utan att skilja på pålitligt och opålitligt, på lös tradition och på uppgifter byggande på stadig grund. Som det nu är, är herdaminnet i sina äldre partier ett konglomerat av löst och fast så invävt i vartannat, att man aldrig vet vad man vågar tro på. Cavallin har visserligen icke försummat att söka fram nytt och pålitligt källmaterial, men han har icke alls låtit detta komma till sin rätt utan endast pressat in det där det tycktes passa i sockenrelationernas osäkra traditionsmaterial, som han i nästan full utsträckning tagit för kontant. Läger man därtill, att särskilt de genealogiska partierna äro ytterligt ojämna och deras uppgifter i tusentals fall direkt oriktiga, att bibliografier helt saknas, att massor av nytt källmaterial av olika slag blivit tillgängligt och icke minst att, sedan Cavallins verk kom ut, nu snart ett århundrade förflutit med nya generationer, som man önskar se tecknade i herdaminnets form, så måste det förvisso sägas, att behovet av ett nytt herdaminne för Lunds stift har gjort sig gällande. Och man kan f. ö.

finna hur nu ånyo liksom vid 1800-talets mitt en våg av herdaminnesintresse går över landet. Första bandet av Västerås stifts nya herdaminne har redan utgivits av trycket, mer eller mindre vitt framskridna förarbeten föreligga på Göteborgs stift, Kalmar stift och Stockholms stad, och även på andra håll synas liknande arbeten ha upptagits.

När man sålunda nu från många olika håll tar upp dessa arbeten, är det givetvis först och främst nödvändigt, att man gör sig klart vad man *vill* och vad man *kan* åstadkomma med ett herdaminne. Denna litteraturart — som alltsedan Strängnäs stifts herdaminne år 1781 lanserade uttrycket herdaminne burit denna beteckning, vilken numera blivit så vedertagen, att den helt förlorat sin lätt sentimentala bismak och endast framstår som vackert traditionsbetonad — är något för svenskt språkområde ganska egenartat. Det finns för ett par av de finländska stiften herdaminnen likartade våra, likaså ett par ganska snarlika i Norge. I Danmark existerar däremot t. v. endast en s. k. »Præstehistorie» av helt annan typ, visserligen sammansatt av series pastorum men endast med mycket summariska data eller meritförteckningar. Där planeras emellertid f. n. något som synes taga sikte på ett mål liknande det vi här strävar efter. För de tyska staterna finns en mångfald »Pfarrergeschichten», men även de inskränka sig till kortfattade meritförteckningar. För övriga länder är, så vitt förf. har sig bekant, hela genren okänd.

Vi ha alltså här i Sverige utbildat en egen praxis för denna litteraturart, en praxis som emellertid är mycket starkt nyanserad åt olika håll, och man måste därför först och främst göra klart för sig: vad har ett herdaminne för uppgift och vad bör det ge. Cavallin har i sitt förord uttryckt saken så: »Arbetets ändamål är dels personal- och lokallistoriskt, dels kyrkohistoriskt eller om man så vill allmänt kulturhistoriskt. Vartdera ändamålet har haft sina fordringar, varav blivit en följd, att mycket biografiskt, som i allmänare historiskt hänseende är oviktigt, ej kunnat utelämnas och att däremot mycket måst upptagas, som, utan att i biografiskt hänseende vara upplysande, är karakteristiskt för den tid vartill det hör och för det då rådande sättet att tänka och uttrycka sig. Arbetet gör i intetdera hänseendet anspråk på fullständighet men torde i båda lämna talrika bidrag och således ej bliva oviktigt för kännedomen om såväl prästerskapet i Lunds stift som det religiösa och sedliga tillståndet samt den intellektuella bildningen under de tre sista seklerna.» Från andra håll ha andra synpunkter framförts: ett herdaminne skall ge det särskilda stiftets kyrkohistoria, visserligen utstyckad i biografier, herdaminnet

skall ge en livlig och fängslande läsning, som skall väcka och underhålla intresset för en viss landsändas kyrkliga historia, t. o. m. uttrycket uppbygglig lektyr har använts i detta sammanhang, och även andra önskemål ha uttryckts, som det knappast lönar sig att här fördjupa sig i.

I våra dagar, då å ena sidan specialforskningen på olika linjer arbetar sig framåt, å andra sidan källmaterialet breddats och vuxit till en oerhörd omfattning, är det emellertid givet, att alla polyhistoriska önskemål i sammanhang med ett herdaminne, som behandlar tiden efter medeltiden, måste få vika; det går icke längre att på en gång göra personhistoria, lokalhistoria, stiftshistoria, kyrkohistoria och kulturhistoria, det måste hållas en fast kurs över dessa vidsträckta fält. Även det till synes rätt naturliga önskemålet, att herdaminnet skall ge det särskilda stiftets kyrkohistoria, måste förf. för sin del bestämt avvisa. Det enskilda stiftets kyrkliga historia är så intimt sammanvävd med landets, utgör en så integrerande del av det stora hela, att det är självfallet att den icke kan behandlas utan att viktiga partier av det för alla gemensamma finge komma med. Det bleve förvisso ett orimligt slöseri med arbetskraft och trycksvärta, om man från varje stift skulle inlåta sig på något dylikt, och i varje fall kan det då näppeligen ske i biografiernas form. Här är utan tvivel en stark begränsning icke blott önskvärd utan nödvändig. »Svenska akademiens ordbok» har i sin vanliga koncisa form givit en kort och träffande precisering av innebörden i ordet herdaminne: det är »en samling av personalhistoriska uppgifter rörande prästerskapet inom ett visst stift», d. v. s. herdaminnet har att i biografiernas form framlägga så exakt och vederhäftigt som möjligt det personhistoriska presbyteriologiska materialet och därigenom lägga den grund, på vilken den kyrkohistoriska forskningen kan lita, då den går att lösa de uppgifter, som höra inom dess domvärjo, i detta fall stiftshistorien såväl i dess enskilda aspekter som insatt i större sammanhang. Till det personhistoriska materialet hör då i första hand alla de viktigare data, som bygga upp en meritförteckning, med utgångspunkt i föräldrar, studier och examina, vidare allt det som med visshet kan sägas om vederbörandes kyrkliga och allmänna inställning och verksamhet, allt som kan vara av enskilt biografiskt intresse och finnas fram ur brev och handlingar, ur nekrologer och omnämmanden av olika slag — i förbigående nämnt även porträtt —, vidare bibliografier över vederbörandes författarskap samt slutligen och icke minst viktigt hans familjeförhållanden, hustrur och barn med deras data.

Hur detta material skall ordnas är en mera sekundär fråga. Erfarenheten har visat, att i ett stift som Lunds, där kontraktsindelningen och den åldriga konnektionen av huvud- och annexförsamling har haft och har en mycket reell innebörd, här finns det ingen anledning att, som t. ex. Bygdén i sitt »Hernösands stifts herdaminne» gjort, frångå denna traditionella uppordning med kontraktsvis och därunder församlingsvis ordnade series pastorum. Så mycket viktigare synes det vara att fasthålla vid en dylik plan som just den generation vi tillhöra får uppleva det brutala sönderbrytandet av en under århundraden giltig samhörighet, som satt starka spår i de enskilda orternas liv. De genom 1910 års prästlöne- och pastoratsreglering beslutade och nu år efter år verkande sammanslagningarna och omflyttningarna av församlingarna inom pastoraten innebära i varje fall för Lunds stift så radikala omgrupperingar, att det lugnt kan sägas, att ett sedan århundraden bestående enhetligt skede nu håller på att ändas och att även därför ett herdaminne omspannande detta skede är tillfullo motiverat.

I detta sammanhang är det emellertid en annan viktig planlägningsfråga som bör beröras. Det är visserligen på sätt och vis att göra en dygd av nödvändigheten, när förf. för sin del bestämt avböjer att i herdaminnet gå längre tillbaka än till reformationen; därtill kräves förvisso en helt annan sakkunskap än den besitter, som tilläventyrs vågar anse sig någorlunda förtrogen med senare århundradens personhistoria. Men därtill kommer också, att det rent principiellt måste anses olämpligt att i ett herdaminne med den syftning, som ovan preciserats, draga in det medeltida materialet, som för sin behandling kräver helt andra metoder och synpunkter och helt annan planläggning. Det medeltida källmaterialet samlar sig kring biskoparna och Lunde Capitel, och vill man ge personhistoriska teckningar från medeltiden, blir det praktiskt taget endast capitulares som kunna komma i fråga, medan blott enstaka föga upplysande namn skymta ute i bygderna.

Även med de begränsningar som nu angivits vore det emellertid med hänsyn till det stora källmaterial, för vars art och omfattning nedan skall redogöras, och med hänsyn till den fördjupning av vår kännedom om stiftets personförhållanden, som i synnerhet det senaste halvseklets forskningar åstadkommit, fullkomligt ogörligt för en enskild man att utan bistånd genomföra uppgiften att skriva ett allsidigt uttömmande och vederhäftigt Lunds stifts herdaminne. Det har hittills inom denna genre icke varit brukligt med något slags samlingsarbeten, men kravet därpå torde numera vara oundgängligt.

I Lunds stifts herdaminne kommer därför att tillämpas den för ett herdaminne nya principen att i så vid utsträckning, som det blir praktiskt och ekonomiskt möjligt, specialsakkunskapen får komma till orda. I synnerhet i fråga om biskoparna och de övriga stiftets mera märkliga män, med vilka enskilda forskare sysslat, ha med dem träffats underhandsöverenskommelser, att de inom den ram, som befinnes lämplig, och utan att enhetligheten behöver brytas, skola skildra den eller den, med vilka de gjort sig särskilt förtroagna. Det blir ändå mer än 7,500 dii minores som utgivaren själv får taga hand om.

Så mycket om grundlinjerna för verkets planläggning; det återstår att nämna något om källmaterialet. När för något över 6 år sedan herdaminesarbetet påbörjades, uppställdes som den enkla och självklara grundprincipen, att allt källmaterial som kunde tänkas erbjuda något av intresse skulle genomgås, först och främst givetvis det sydsvenska landsarkivet och de i församlingarna befintliga pastorsarkiven, så de serier i svenska och danska riksarkiven och motsvarande biblioteks handskriftssamlingar, som kunde tänkas ge något, sist och icke minst den sydsvenska personhistoriska, lokalhistoriska, kyrkohistoriska och kulturhistoriska litteraturen i hela dess utsträckning, inklusive då de viktigare delarna av tidningspressen. Det räknades med att arbetet skulle ta c:a 12—15 år. Det har emellertid visat sig vara en grov felkalkyl. Källmaterialet i denna mening fattat är så enormt, att det för en ensam person är fullständigt omöjligt att penetrera allt detta, och med en fullt rationellt genomförd arbetsfördelning på olika personer skulle det komma att betinga orimliga kostnader. Kraven ha måst reduceras, och det som förf. nu betraktar som den största svårigheten vid detta arbete är i själva verket detta oavlåtliga ställningstagande till frågan: medhinner detta eller medhinner det icke? Det är beklämmande att ha kommit till det resultatet, att nödvändigheten tvingar till direkt förbigående av material, om vilket man endast intuitionsvis kan säga, att det torde vara av mindre vikt, medan det samtidigt givetvis är möjligt, att där dölja sig upplysningar av värde. Var och en, som sysslar med arkivarbete, vet ju, att s. k. fynd är ofta just sådant, som ligger där det minst kan väntas ligga. Men man måste tyvärr avstå i icke ringa utsträckning från dylikt sökande, där sannolikhetsprocenten icke är tillräckligt stor, och man måste för det helas skull ta risken av att många enstaka notiser, uppgifter och data kunna av specialforskare plockas fram och komplettera bilden eller kanske, där materialet är särskilt sprött, t. o. m. förändra bilden.

Källmaterialet är alltså stort, och ändå kan man lugnt säga, att det är icke alls så stort och rikhaltigt, som man skulle önskat. Det finns överhuvudtaget icke något svenskt stift, vars källmaterial för ett herdaminne är så torftigt som Lunds stift. Domkapitlens arkiv äro givetvis alltid det centrala för presbyteriologiska arbeten, och man må då besinna vad det vill säga, att Lunds domkapitels huvudserier, protokoll, koncept, registratur och akter börja först efter det skånska kriget, omkr. 1680, medan av de gammalsvenska stiftens motsvarande serier t. ex. Västerås stifts börja 1595, Visby 1586, ärkestiftets härliga arkiv 1593, Linköpings 1600, Strängnäs 1625, Skara 1639, Kalmar 1641, Växjö 1651. Och därtill kommer en annan beklaglig omständighet, de centrala danska förvaltnings- och kameralarkiven äro för 1500-talet och 1600-talets förra hälft långt mindre givande än de svenska, där ju framför allt Kammararkivet utgör en nästan outtömlig källreserv.

Vill man ge en hastig överblick över källmaterialet till Lunds stifts herdaminne, faller det sig naturligtast att dela upp det i tre stora perioder, tiden från reformationen till c:a 1680, tiden från 1680, då som nämnt domkapitlets arkivserier börja, fram till c:a 1800, samt som tredje period tiden från 1800-talets början fram till våra dagar, en period under vilken det handskrivna materialet i stor utsträckning får träda åt sidan för lättare expedierbart tryck.

Det är givetvis från den första perioden, 1536—1680, som man väntar sig, att de största nyvinningarna skola göras, och på sätt och vis är det ju också så; framför allt är det där den historisk-kritiska metoden bäst kommer till sin rätt genom konfronteringen av det brokiga och osäkra traditionsmaterialet med de arkivaliska primäruppgifternas nyktra fakta. Men man måste med beklagande konstatera, att för Lunds stift arkivmaterialets ofrånkomliga fattigdom gör, att hur många pålitliga korrigeringar av tidigare vanföreställningar än kunnat göras, så återstå dock luckor i beklämmande stort antal; det finns t. ex. och kommer säkerligen alltid att förbli många skånsk-blekingska församlingar, för vilka en obruten series pastorum för 1500-talet icke kan fixeras, ännu mycket mindre någon serie biografier.

Det arkivmaterial, som här i första hand kommer i fråga, är givetvis de fragment, som bevarats av Lunds domkapitels äldre arkiv och biskopsarkivet. I sin värdefulla utredning av domkapitlets och dess arkivs historia har Landsarkivarie C. Weibull fastställt, hurusom detta arkiv ännu år 1644 fanns i behåll ordentligt ordnat i sina skåp i kapitelhuset, men under Gustaf Horns krig och ockupationen av Lund 1645 bragtes i oordning och sannolikt till någon del för-

stördes. På 1660-talet, då svenska regeringen strävade att få kontroll över kapitlets förvaltning, började man närmare intressera sig för det tydligen alltjämt i huvudsak bevarade arkivet, en 1673 tillsatt specialkommission skulle genomgå och extrahera såväl detta arkivs protokoll, akter och handlingar som de bevarade kyrkoarkiven, stiftskistan m. m., men stötte på diverse svårigheter, akterna måste »dels ur capitlets confuse gömmor, dels ur private hus» hopletas. Det lyckades emellertid någorlunda, men så kom skånska kriget och bragte ny förvirring. Hela arkivet var för några år spårlöst försvunnet, tills det 1687 anträffades i 2 kistor hos en generalguvernementskamrerare, varefter alltsammans skickades upp till Stockholm och till större delen brann upp vid slottsbranden 1697. Det lilla antal handlingar som bevarats, de flesta nu i Lunds landsarkiv, visar vilka oersättliga värden som gått förlorade. En ringa tröst i olyckan är det dock, att åtminstone summariska rubriker till dessa till ett par tusen uppgående brev och kontrakt o. d. under åren närmast före slottsbranden blevo upptecknade; det är den viktiga s. k. Skånebrevsförteckningen, som för herdaminnet är en primärkälla av första rang. Av de rika protokollsserierna finnas vidare ett tiotal volymer i behåll från spridda år, viktigast några volymer domböcker i äktenskapsmål, där t. o. m. en är från åren 1577—79. I övrigt äro emellertid alla de stora protokollsserierna försvunna; det ligger tillfälligtvis i en av 1668 års skånska kommissions akter en sida i avskrift ur ett då ännu bevarat protokoll för någon gång på 1590-talet, den ena sidan gav unika upplysningar om tre Skånepräster men samtidigt en verkligt vemodig erinran om allt det dyrbara källmaterial, som här har försvunnit. Särskilt är det en, ännu 1672 i en förteckning upptagen volym, som man bittert saknar, säkerligen för alltid; det är den s. k. kollatsboken, som innehöll de av patroni över kapitelkyrkorna utfärdade kollatserna för prästmän vid dessa kyrkor. Ett par sådana kollatsbrev äro tillfälligtvis i annat sammanhang bevarade och ge ett beklämmande vittnesbörd om värdet av det här förlorade.

I betydelse näst domkapitlets bevarade eller förtecknade äldre handlingar komma vissa i danska Rigsarkivet förvarade serier, främst »Indkomne Breve til danske Kancelli» och de i »Skaanske Registre» och »Skaanske Tegnelser» registrerade, från kansliet utgångna breven. Det är dessa serier jämte motsvarande själlandske, jyske o. s. v., vilka utgöra underlaget för den förträffliga publikationsserien »Kancelliets Brevbøger», som tills dato i ett 20-tal med utmärkta register försedda volymer förts fram till 1636. Här finns för Lunds stifts herdaminne en mängd viktigt källmaterial, vilket emellertid

länge har varit ganska väl känt, även för Cavallin, tack vare det utmärkta register över skånska handlingar i danska Rigsarkivet, som åren 1845—46 uppgjordes av Ludvig Falkman och som förvaras i handskrift i åtskilliga arkiv och bibliotek, bl. a. Universitetsbiblioteket i Lund.

Stora förhoppningar hade fästs vid några andra i danska Rigsarkivet förvarade serier, som tidigare icke i detta sammanhang be- gagnats, nämligen de s. k. länsräkenskaperna; de äro emellertid för Skånes vidkommande ganska illa bevarade, för åtskilliga län först från ett gott stycke in på 1600-talet. Det är egentligen dessa räkenskaper, som skulle utgjort en motsvarighet till det svenska Kammararkivets serier med de reserver de innehålla för de gammalsvenska stiftens herdaminnesarbeten, men det är en oerhörd skillnad. Medan Kammararkivets välbevarade volymer av tionderegister och alle- handa räkenskapsserier ofta ge möjlighet att för socken efter socken år efter år långt tillbaka i 1500-talet ta fram namnet på varje gälls innehavare, ge de sporadiska skånska länsräkenskaperna visserligen ibland för några årtionden en obruten serie men vanligen blott för enstaka socknar och många gånger ingenting alls.

Till i danska Rigsarkivet befintliga viktigare källor får man också räkna Højesteretsdomarna, där sporadiskt skånska präster figurera, vidare några tidiga skatteförteckningar samt de hyllningsakter, som äro bevarade från 1584, 1610, 1648 och 1655, viktiga framför allt där- för att här samtliga stiftsprästers namnteckningar med sina exakta data äro bevarade. I Rigsarkivet förvaras numera också den utom- ordentligt viktiga visitationsbok över biskoparna Poul Mortensen Aastrups och Mads Jensen Medelfars visitationer i det skånska stiftet åren 1611—1627, vilken nyligen på ett mönstergillt sätt ederats av arkivarien Bjørn Kornerup. Det behov man givetvis har att få i sin helhet tillgängliga i tryck vissa viktigare källskrifter har nämligen föranlett att vid sidan av det egentliga herdaminnet påbörjats utgi- vandet av en serie Urkunder och aktstycken, av vilken nu (1943) 1:a bandet utkommit. Tyvärr är det tvivelaktigt, om det kan ekono- miskt genomföras att fortsätta en dylik serie; den skulle annars från herdaminnet kunna avlasta en mängd tyngande excerpter.

Från den period, som nu är i fråga, finnes givetvis mycket annat primärmaterial av största vikt. Särskilt är det en grupp källor, som visat sig ytterst givande, icke minst därför att de icke begagnats av Cavallin; det är matriklarna för Köpenhamns universitet och de tyska universiteten, av vilka numera åtskilliga föreligga i goda editioner. Eftersom det i danska kyrkolagen stipulerades, att varje

blivande prästman hade att uppvisa testimonium om sitt biennium, en tvåårig vistelse vid universitet, är det uppenbart, att i den mån matriklar äro bevarade, dessa bli av grundläggande vikt som utgångspunkt för varje prästbiografi. Den viktigaste matrikeln, Köpenhamns universitets, börjar 1611 men har en icke oviktig föregångare i den från 1577 bevarade matrikeln över dem som åtnjutit kommunitetet. I matrikeln får man uppgift om den studerandes latiniserade namn och inskrivningsdatum och vanligen också om den skola, varifrån han dimitterats, och hemorten, men givetvis står där intet om hans senare öden. Där står t. ex. Petrus Nicolai Ripensis, inskriven 1610 och dimitterad från den eller den skolan, och sedan gäller det att få honom identifierad, vilket förvisso ofta kan vara svårt nog med tidens föga differentierade namnskick. Genom ett minutiöst sammanställande av smånotiser från alla håll har det emellertid lyckats att identifiera många hundratal av dessa studenter och få dem inplacerade som präster i sina skånsk-blekingska församlingar. Det har varit ett mycket tidsödande men oerhört givande och nyttigt arbete.

Till denna periods källor av första rang höra givetvis också kyrkornas ministerialböcker och räkenskapsböcker samt häradsrätternas domböcker i den mån de äro bevarade från så tidig tid. Tyvärr börja dessa serier i Skåne och Blekinge i allmänhet först mot slutet av 1600-talet, men det finnes egendomligt nog särskilt från de nordskånska församlingarna åtskilliga kyrkoböcker redan från århundradets mitt, och de äldsta domböckerna börja ungefär samtidigt. Ytterligare böra nämnas t. ex. Malmö stads rikhaltiga arkiv med mycket värdefullt material även från 1500-talet och där framför allt bouppteckningarna visat sig ge upplysningar om annars helt okända präster; vidare kunna nämnas de synodalprotokoll (i Uppsala universitetsbibliotek) från 1600-talets första årtionden, som nyligen utgivits i herdaminnets urkunds-serie, Sivert Grubbes välkända dagbok, som innehåller mycket av intresse för ett skånskt herdaminne, den märkliga volym betitlad »Antiquitates Lundenses» och innehållande bl. a. biskop Tyge Asmundsens prästvigningslängd från 1560 till 1578, vilken på underliga vägar hamnat i Gävle gymnasiebibliotek och där brann upp år 1869 men lyckligtvis dessförinnan blivit avskriven av Henrik Reuterdaahl, vidare Skånska kommissionens akter från 1668, där bl. a. ett folioband på över 1,000 sidor innehåller klagoskrifter och suppliker från praktiskt taget alla stiftets kyrkoherdar, samt slutligen sporadiska källor av allehanda slag, almanackor och dagboksanteckningar, självbiografier av vilka t. o. m. någon går tillbaka till 1500-talets slut, vidare gravstenar och inskriptioner o. d.

Det är detta nu endast i sina allra grävsta huvuddrag skizzerade källmaterial, som får anses vara herdaminnets någorlunda pålitliga primärmaterial för dessa 150 år. Mot detta primärmaterial har man så att konfrontera det stora traditionsmaterial, som hopförts i de tidigare nämnda sockenrelationerna från 1700-talet, framför allt Benzeliuss 1729. Och denna konfrontering är av yttersta intresse. Det visar sig då, att massor av det som tidigare godtagits av Cavallin icke kan vara korrekt, i det att det direkt strider mot ofrånkomliga fakta, men det visar sig också många gånger, hur sockentraditionernas vaga och svävande uppgifter kunnat bestyrkas, tidfästas och fixeras, och det visar sig självfallet också, att åtskilligt av traditions materialet — dock vida mindre än vad man kunnat vänta — varken kan utmönstras som oriktigt eller pålitligt styrkas; framför allt är det uppenbart, att relationerna ofta bygga t. ex. på nu försvunna gravstenar eller handlingar och följaktligen ingalunda få lämnas åsido, även om uppgifterna numera icke kunna styrkas. Med det arbetssätt, som praktiserats, är det emellertid nu möjligt att väl hålla isär detta material från det övriga; det återges med uppgift om, från vilken mer eller mindre pålitlig traditionskälla det stammar och vilket högre eller lägre sannolikhetsvärde det har, och ingen behöver så längre vara i tvivel om var den fasta marken tar vid.

När man från det nu behandlade skedets källmaterial vänder sig till nästa skede, perioden c:a 1680—c:a 1800, blir bilden en helt annan. Har källmaterialet tidigare varit sporadiskt, sprött och så ofullständigt, att man bestämt måste hävda, att Lunds stift är alldeles ovanligt illa ställt, så överväldigas man nu i stället av källmaterialets rikedom. Om man först ser på det centrala arkivet, domkapitelsarkivet, börja som nämnt dess stora serier protokoll utav olika slag, concept och diariéer och inkomna handlingar o. s. v. 1680. En beräkning av arkivets volymantal 1680—1890 visar, att det uppgår till c:a 2,040 foliovolymér, därav många på 1,000-talet sidor var. Om man beräknar, att något mindre än hälften faller på denna period, blir det sålunda c:a 1,000 volymér; med den privata arbetstid en statstjänsteman har till sitt förfogande, i medeltal 4—5 timmar dagligen, och då 1 volym kan excerperas på c:a 5 dagar, skulle tillfredsställande excerpéring av dessa volymér kräva 5,000 dagar, d. v. s. c:a 14 år, och det är blott en del av materialet för en av de nämnda tre perioderna! Det har alltså visat sig ogenomförligt, liksom man kan konstatera, att Cavallin måst resignera från att genomplöja allt detta, hur önskvärdt det än vore. Det gäller sålunda, hur otilltalande det än må vara, att skumma och slå ned på det väsentliga. Att protokollen måste

genomgås är självfallet, domkapitlets protokoll likaväl som t. ex. prästmötesprotokoll och visitationsprotokoll, vidare — åtminstone i huvudsak — den för Lunds domkapitelarkiv egendomliga serie inkomna handlingar som plägar benämnas *Acta cleri* och som omfattar 2—3 foliofasciklar pr år och som är mycket mödosamt att arbeta sig igenom. Men därutöver får det endast skunmas, i hopp att man får med det viktigaste men också med den risk som nämnts, att en specialforskare, som har tid att grundligare söka, kan plocka fram både stort och smått, som herdaminnet borde ha haft med. Nu kommer till detta s. a. s. kvantitativa bekymmer också andra vanskligheter; både protokoll och *Acta cleri* erbjuda nämligen sina säregna svårigheter. Efter att ha jämfört Lunds domkapitels protokoll med motsvarande från andra stift måste man konstatera, att konsistorienotarierna i Lunds stift ända bort mot slutet av 1700-talet gjort herdaminnesarbetarens möda ganska extra dryg. Från 1695 till 1730 var det konsistorienotarien Johan Eriksson Klinthe, som stod för protokollen, handstilen är skral och ofta mycket slarvig, protokollen ha karaktären av conceptprotokoll, några renoverade protokoll finnas icke. Uppgifterna äro torra och summariska, och de saftiga, person- och kulturhistoriskt givande protokoll man har från andra håll saknas fullständigt, men vad värre är, protokollen äro genomgående trots sin torrhet skrivna med en egendomlig brist på precision och allt annat än exakta. Endast för att få fastslaget ett litet enkelt faktum som t. ex. ett utnämningdatum kan man behöva en 6—7 olika excerpter. Det är denna brist på precision, som gör arbetet så tungrott, när det gäller en sådan oändlig massa människor, och som f. ö. också vållat, att man i litteraturen så ofta möter varierande data för samma faktum.

Lika prövande är serien *Acta cleri*, som i den form den här har synes vara något för Lunds stift ganska unikt. Det framgår av andra domkapitels arkivförteckningar, att man där har sina inkomna handlingar uppordnade i olika grupper, t. ex. suppliker och ansökningshandlingar för sig, läroverkshandlingar, klockare, husesyner o. s. v., allt i egna serier, men i Lunds stift ligger för åren 1680—1790 allt i en enda kronologisk samling, först omkring 1790 börjar en rationell uppdelning. Detta gör emellertid, att man för dessa 110 år får genombläddra en oändlig mängd papper i onödan. Här finns materialet till stiftets skolhistoria, såväl som dess ecklesiastikt-ekonomiska historia, här finns topografisk-historiskt material i oändlighet, men det står givetvis icke i en enskild persons makt att följa alla dessa olika sidor av socknarnas liv utan det gäller ett oavbrutet sovrande av det för biografierna viktiga, där givetvis biografiskt material av mer eller

mindre värde oavbrutet finns invävt i t. ex. ekonomiskt-historiskt eller topografiskt-historiskt material. Men även om man endast koncentrerar sig på papper av direkt personhistoriskt intresse, måste man ständigt vara på sin vakt att icke drunkna i denna enorma massa av smått och stort om vart annat. Med Consistorium ecclesiasticum och framför allt Högvördige Fadern i Lund hade under äldre tid landsbygdsprästerskapet en vida mera intim kontakt än nu; om allt måste måste man förfråga sig hos de höglärde i Lund, lärofrågor lika väl som praktiska detaljer i ekonomiska ting, kontrakt med medhjälpare och arrendatorer lika väl som de ändlösa småtvisterna med företrädarens änka eller klockaren eller ortens maktlystna adelspersoner. Konsistoriets verksamhet bestod i själva verket hela denna period igenom till stor del av ett evigt jämkande till rätta av stridiga viljor, ett kompromissande och förmanande, som ofta är ganska tröstlöst att följa. Och lika drygt är att plöja sig fram genom detta oavbrutna supplikerande och kverulerande. Fattigt och besvärligt hade man det säkerligen på många håll, men det förefaller nästan som om det hörde till ordningen, att man ett par gånger om året skulle göra sig påmint i stiftsstaden med klagomål över kallets släta villkor. Landsbygdens isolering och frånvaron av muntlig kontakt med stiftsledningen gör väl också, att mycket av detta supplikerande blir för excerperaren så ofruktbart. När t. ex. en präst ryktas vara sjuk, strömma strax suppliker om successionen in; så ryktas det, vem som skulle vara den tilltänkte efterträdaren, och så skynda sig supplikanterna att göra sig påminta dit o. s. v., tills det kanske visar sig att den ursprunglige sjuklingen tillfrisknat och hela saken förfaller av sig själv. Dylikt och mycket liknande gör, att det tar sin rundliga tid att arbeta sig fram genom dessa pappersmassor.

Lika omfattningsrik är en annan grupp av källmaterial, de lokala kyrkoarkiven. På den tid Cavallin arbetade fanns icke något landsarkiv, och han har därför varit av praktiska skäl nödgad lämna detta material åsido, där icke någon intresserad prästman i landsorten velat hjälpa honom med framletande av uppgifter. För all nyare personhistorisk och genealogisk forskning äro ju emellertid kyrkornas ministerialböcker den oundgängliga grundvalen, och det är givetvis också nödvändigt, att detta material i den mån det inlevererats till Landsarkivet i Lund, d. v. s. till omkring 1800-talets mitt, grundligt och i sin helhet genomgås. Bok efter bok i församling efter församling har genomgått av excerpter, som i löpande följd anteckna varje notis och varje namn, som synes kunna vara av intresse. Dessa listor finnkammas sedan, och allt användbart införes på familjekorten, ett slags

egendomligt puzzlearbete, där, när allt passats in i sitt sammanhang, familjerna ligga i huvudsak klara med de data, som man numera anser böra medtagas. Det är ju på sätt och vis en uppgift något vid sidan om det egentliga herdaminnet, men eftersom erfarenheten visar, att det just är herdaminnenas genealogiska uppgifter, som livligt utnyttjas, och då det vidare just på detta område tarvats en grundlig upprepning i det myller av opålitligheter, som man f. n. finner i fråga om de sydsvenska släkterna, så har det ansetts nödvändigt att här icke spara arbete och kostnader för att uppnå högsta möjliga akribi och fullständighet.

Det är första gången som Lunds stifts kyrkoboksmaterial på detta sätt systematiskt genomplöjes, åtskilliga tusental ministerialböcker ha pressats på sina upplysningar, t. o. m. fadderuppgifter o. d. ha tagits i bruk, och slutresultatet ligger här redan i sina huvuddrag klart. Det som återstår är kompletteringar och utfyllandet av luckor. Ty även den skickligaste excerptist, som har huvudet fullt av prästnamn och vet, vad som skall bemärkas, kan icke undgå att ständigt hoppa över notiser som borde tagits med. I synnerhet när det gäller blivande prästsvärsöner är det icke gott att ana, att en viss födelseuppgift angående en dylik skulle ha beaktats, och i fråga om många fattiga kaplansfamiljer sker ingiftningen ofta i mera lågtstående sociala skikt, bland klockare, ryttare, husmän o. d., vilkas namn excerptisten av naturliga skäl bladdrar förbi. Tyvärr är även det skånska och än mer det blekingska kyrkoboksmaterialet icke på långt när så rikhaltigt som det gammalsvenska; medan man i Småland och vidare norrut vanligen kan räkna med kyrkoböcker från 1600-talets mitt, är det härnere rena undantaget, att böckerna bevarats från så lång tid, då framför allt från skogssocknarna i norra Skåne, i Göinge- och Åsbohäraderna; det vanliga är att kyrkoboksmaterialet börjar på 1690-talet eller 1700-talets första år. Stora luckor finnas emellertid också i detta bestånd efter alla de eldsvådor, som härjat de skånska prästgårdarna; ett tjugotal arkiv äro sålunda förstörda till långt in på 1800-talet, och när folk haft förbindelse med Båstad, Hjarsås, Konga, Bårslöv, S. Rörum o. s. v., vet man, att det är lönlöst att söka sammanställa kompletta familjeuppgifter och det även om man hämtar hjälp ur reservkällorna, bouppteckningar, husförhörslängder o. s. v.

Ett för 1600-talets senare år och hela 1700-talet rikt flödande källmaterial är de s. k. likpredikningarna med deras personalier, många tryckta, många otryckta. Det är givetvis ett i många avseenden värdefullt material, framför allt mycket lättillgängligt, men det är ett material på gott och ont; även om personalierna ofta synas bygga på

av vederbörande själv efterlämnade vitæ eller meritförteckningar, är det påfallande, att sakuppgifterna, data o. d. ofta icke alls stämma med säkra arkivuppgifter. Överhuvudtaget skall man ju vara mycket försiktig med 1700-talets meritförteckningar, ty när man kontrollerar dem, kan man komma till mycket nedslående och ibland t. o. m. för vederbörande högst komprometterande resultat. Som exempel kan anföras den egendomliga djärvhet, varmed många präster under 1700-talets senare hälft göra sig ett par år äldre än de i verkligheten voro, detta tydligen därför att man ville prästvigas så fort som möjligt och för prästvigning krävdes att ha fyllt 25 år. Det finnes hundratals fall, där man i förlitan på att ingen komme att kontrollera den saken ändrade på sitt födelsedatum. Ett mycket vanligt sätt synes ha varit att tillägna sig en något äldre, som späd avliden broders födelsedatum; det var ju nämligen praxis, att när ett barn dog — och dödlighetsprocenten var stor — fick nästa barn av samma kön det döda barnets namn. Det var ganska riskfritt för den yngre brodern med samma namn att usurpera den äldres födelsedag. Skulle någon finna på att kontrollera, stod han till synes ordentligt antecknad som född, och att någon skulle vara så illstilig att i det sammanhanget också undersöka dödboken, behövde man knappast räkna med.

Likpredikningarna äro mycket opålitliga även ur en annan synpunkt än den ovan nämnda; om man nämligen på grundval av dem vill bilda sig en mening om den skildrades duglighet och väsen, skall man var mycket försiktig. Likpredikningarna äro i det avseendet icke mycket mera givande än de gamla helgonlegenderna. De äro schablommässigt panegyriska och uppgjorda efter ett fastslaget schema, där den dödes lärdom och arbetsamhet, godhet och förträfflighet prisas i stereotypa ordalag. Det är med dem som med de gamla träsnitten i 1500- och 1600-talens böcker, där ett snitt, som ena gången anges föreställa t. ex. Karl den store, i annat sammanhang uppges vara en bild av en furste flera århundraden senare. Det finns i själva verket i Sommeliusska samlingarna en likpredikan med personalier, som använts först om en och sedan om en annan person med några lätta retuscheringar av sakuppgifterna, medan värdeomdömena utan vidare flyttats över från den ene till den andre. Att man under sådana förhållanden egentligen icke alls tors bygga några personkarakteristiker på de till synes så givande likpredikningarna är uppenbart. Endast när från schablonen avvikande smådrag insmugit sig eller särskilda omständigheter sådant föranleda, vågar man med försiktighet hämta något ur dem. — Det kunde vara mycket ännu att säga om källmaterialet i övrigt från denna tid, det skånska generalguverne-

mentets arkiv, domböcker och visitationsakter, prostarkiv och kyrkoräkenskaper, gravstenar, epitafier och inskrifter o. s. v., men det må endast påpekas, att dylikt källmaterial nu är tillfinnandes i riklig mängd, det gäller blott att samla och sovra.

Vänder man sig till den tredje perioden inom källmaterialet, tiden från omkr. 1800 till nyaste tid, befinnes det, att detta nu ånyo helt ändrar karaktär. Kvantitativt blir det givetvis ännu mera vittomfattande, men arbetstekniskt är det av starkt ingripande betydelse, att man nu i stor utsträckning får syssla med tryckt källmaterial. Det kunde ju visserligen hävdas, att det fortfarande vore en herdaminnesarbetares skyldighet att i fråga om meritförteckningarna uteslutande bygga på domkapitelsarkivets originalhandlingar, framför allt protokollen. Men i betraktande av att alltifrån påbörjandet av »Lunds weckoblad Nytt och gammalt» 1775 och sedermera »Lunds stiftstidning» 1812 dessa båda publikationer innehålla officiösa uppgifter om allt det som är av vikt för prästmännens meritförteckningar, har det ansetts att man åtminstone t. v. kunde nöja sig med excerperingar härur, något som självfallet är vida bekvämare än att arbeta med protokollsvolymerna. Från år 1782 tillkomma så de med något årtiondes mellanrum utgivna stiftsmatriklarna. De 5—6 första måste helt lämnas åsido; de äro uppgjorda med så primitiv teknik, att deras uppgifter alls icke räcka till för herdaminnets behov. Den första som med fördel kan utnyttjas, är Gullander-Aspings 1842, och därefter bli de med varje ny edition allt korrektare och fullständigare. Alla personalier i dessa matriklar ha klippts ut, klistrats upp och ordnats alfabetiskt eller efter församlingar, så att de direkt ingå i det övriga kort- och kapselsystemet. På samma sätt har förfarits med prästmötesnekrologerna, som också alla ligga utklippta, klistrade och inlagda på sina platser, så att de omedelbart kunna tagas i bruk. Tyvärr är det ju inte all litteratur, som på detta sätt kan köpas upp och klippas itu. Men i fråga om denna, memoarer samt personhistorisk och lokalhistorisk litteratur o. d., som skall genomgås, är det ju blott fråga om att ordna excerperingen så förnuftigt som möjligt.

Ett drygt kapitel har tidningspressen varit, icke så mycket för det rent biografiska källmaterialets skull, eftersom nekrologer o. d. först börja på 1880—1890-talen och ju omedelbart låta sig uppsökas med kännedom om dödsdatum, icke heller för de prästpolemiska artiklar, som tillhöra ett starkt avgränsat avsnitt av Skånepressen under 1830-, 40- och 50-talen, utan därför att tidningarna äro viktiga för sina familjenotiser. Man säger vanligen, att om man endast känner en persons födelseuppgift, skall man med utgångspunkt därifrån och

genom att följa honom eller henne genom kyrkoböckerna kunna fastställa de data m. m. intill dödsdatum, som krävas av nyare genealogisk praxis. Men varje genealogisk forskare vet vilket enormt arbete det i praktiken kan vara att jaga en person genom ut- och inflyttningar från pastorsämbete till pastorsämbete och hur man ändå ofta tappar tråden på grund av opålitliga och ofullständiga husförhörlängder. Att fullständigt i pastorsarkiven för tiden efter 1850 genomgå de där förvarade ministerialböckerna har givetvis varit ogörligt. Förf. har gått en genväg via pressen, vars dödsannonser redan från 1800-talets början äro mycket givande, bort mot 1800-talets mitt bli också födelse- och vigselannonser vanliga. I sin helhet ha genomgått »Lunds weckoblad» och dess efterföljare 1775—1940, »Sydsvenska dagbladet Snällposten» från dess grundande till 1940 samt vissa viktigare skånska och blekingska tidningsorgan, »Skånska posten», »Öresundsposten», »Karlskrona weckoblad» m. fl. för de årtionden, då de haft särskild betydelse. Alla notiser, som kunnat tänkas komma till användning, ha utskrivits på smålappar, som sedan inarbetats på familjekorten.

Särskild vikt har i fråga om de genealogiska uppgifterna lagts vid den minutiösaste akribi; erfarenheten visar, att även som mycket pålitliga ansedda genealogiska arbeten eller muntliga familjeuppgifter myllra av stridiga data, och ett herdaminne, som uppenbarligen på många håll betraktas som primärkälla av liknande art som adelns ättartavlor, får givetvis icke innehålla andra uppgifter än sådana, som kontrollerats vara riktiga, detta så mycket mera som ett herdaminne på denna fasta grund bör kunna utgöra grundvalen för åtskilliga mera periferiska undersökningar, angående t. ex. ärfthlighetsproblem, sociologiska, statistiska, medicinsk-historiska o. s. v., där det framför allt är av vikt att underlaget ligger stadigt.

Parallellt med det arbete som nu skizzerats, har fortgått ett intensivt frågande pr post och muntligen, icke enligt schablonmässiga frågeformulär, som enligt vad erfarenheten visar bli dåligt och ofullständigt besvarade, utan med för varje särskilt fall noga preciserade frågor. Tusentals brev ha så avgått till pastorsämbetena, som genomgående visat sig ytterst hjälpvilliga, liksom ock stiftets prästanhöriga lämnat många värdefulla upplysningar. Resultatet har blivit, att nu praktiskt taget hela den genealogiska delen av tiden 1800 till nu, i den mån det gäller avlidna prästmäns familjer, är färdig. Om ytterligare tillägges, att för bibliografiernas sammanställande påbörjats en systematisk genomgång och förteckning av avdelningarna teologi, kyrkohistoria, biografi, dissertationer, synodalavhandlingar o. s. v. i Lunds

universitetsbibliotek, torde det stå klart, att även denna tredje period av herdaminnesarbetet ger åtskilligt att göra.

Så att säga arbetstekniskt eller arbetsmetodiskt är det emellertid en sak, som är gemensamt karakteristisk för alla de tre nämnda perioderna, vilken förf. är särskilt angelägen att framhålla. Vid lösandet av en forskningsuppgift i allmänhet kan man väl säga, att man oftast principiellt utgår från något enskilt och djupgräver eller går på bredden i allt vidare ringar. Så kunde också här ha gjorts; man kunde ha plockat ihop den ena biografien efter den andra, den ena församlingen efter den andra, tills ett kontrakt var färdigt o. s. v. Vid en jätteuppgift som den föreliggande, att skriva det obetingat folkrikaste svenska stiftets herdaminne, har emellertid det klokaste och sannolikt enda genomförbara syntts vara att gå principiellt den helt motsatta vägen, att från totaliteten av källmaterial exciperera fram det, som kunde nyttjas för de enskilda biografierna, och placera ut notis efter notis på det personkort, där den hör hemma. Till en början stod där kanske blott ett prästvigningsdatum, så tillkom ett studentexamensdatum, så ett missiv eller en utnämning, så ett citat ur en samtida källa, där vederbörande omnämnts, så ett talande brevutdrag el. dyl., tills slutligen biografien byggt upp sig själv, och det på en gång icke blott *den* biografien utan tusentals andra, självfallet med reservation för av olika anledningar uppkomna luckor, vilka vid den slutliga bearbetningen tarva sitt särskilda arbete för att utfyllas. Och vad som kanske viktigast är: när man på så sätt fogar detalj till detalj och utgår från sådana primärkällor, som nyss i korthet skizzerats, vet man också, att biografierna blivit byggda upp på fastast möjliga grundval och av det pålitligaste material som står att anskaffa.

Mannen som offentligt förklarade sig hellre vilja mista huvudet än bliva assessor i Svea hovrätt.

Av Jan Eric Almquist.

I den biografiska och genealogiska litteraturen meddelas det sedan gammalt om Carl Christersson Månesköld, att han 1616 utnämndes till assessor i Svea hovrätt, men att han undanbad sig denna tjänst för att istället bliva kapten vid ett kompani båtsmän.¹ Notisen utsmyckades av *G. Anrep* i Svenska adelns ättartaflor, bd 2 (1861), s. 941, med tillägget, att Månesköld undanbett sig under förklaring, att han därtill vore »oskicklig och mera fallen för krigstjänst». Denna version går sedermera igen även i den rättshistoriska litteraturen, senast hos *G. Bendz*, Göta hovrätt genom seklerna (1935), s. 23. — *W. G. Lagus* hade emellertid redan långt före Anrep i Åbo hovrätts historia (1834), s. 169, givit själva förklaringen en annan formulering. Det heter där, att Månesköld gjort gällande, »att han hellre ville mista huvudet än bliva assessor i Svea hovrätt». Detta citat har sedermera blivit lämnat åt sitt värde förmodligen på den grund, att innehållet ansetts alltför osannolikt. På annat sätt kan näppeligen förklaras den omständigheten, att då *A. W. Westerlund* 1923 skulle utge en ny upplaga av Lagus' arbete, han helt enkelt strök föregångarens citat och ersatte det med den utformning, som förekommer hos Anrep.²

Den reflexion, som osökt inställer sig vid läsandet av notisen, är att Månesköld med tiden måtte hava, om ej ånkrat sig, så åtminstone ändrat mening. Ty år 1633 mottog han, såvitt man vet, utan invändning en kunglig fullmakt att vara assessor i adelsklassen vid Åbo hovrätt, och ett år senare finna vi honom som vice president i Göta hovrätt, ett ämbete, som han med heder förestod i ej mindre än 20 år. Mindre känt torde vara, att han efter sitt avskedstagande 1655 fungerat som häradshövding i vissa uppländska härad, såsom Oland och Rasbo, varvid han i olikhet mot sina flesta

¹ Se t. ex. *J. Odencrantz*, Kongl. Götha hofrätts presidenter, ledamöter och betjäning (1803), s. 22.

² Samma utformning återfinnes även hos *G. Elgenstierna*, Svenska adelns ättartavlor, Bd 5 (1930), s. 329.

samtida ämbetsbröder under flera år själv skötte tjänsten utan anlåtande av lagläsare.¹ Större delen av sitt liv har han alltså ägnat sig åt den praktiska juridiken. Under sådana omständigheter är det, i viss mån förvånansvärt, att han tidigare med eller utan drastisk förklaring skulle hava avböjt det för honom hedrande uppdraget att bliva assessor i Svea hovrätt.

Enda möjligheten att erhålla full klarhet i detta problem är att uppsöka själva urkällan eller Svea hovrätts protokoll, där avsägelsen omtalas under den 27 september 1616. En genomläsning av protokollet ger emellertid vid handen, att den, som avsagt sig tjänsten, icke hetat Carl Christersson men istället Carl Christoffersson utan utsatt tillnamn. En namnförväxling måste sålunda hava ägt rum. Av protokollet framgår i övrigt, att Carl Christoffersson av K. M:t förordnats till hovrättsassessor, synbarligen utan att han på förhand tillfrågats om sin mening. I anledning av utnämningen hade han anmodats att sistnämnda datum infinna sig i hovrättens lokal i kungliga slottet för att där avlägga domared samt intaga sitt domarsäte. Carl Christoffersson kom också tillstädes på utsatt tid men vägrade att gå eden, enär han ej ämnade mottaga tjänsten. Som motiv anförde han, att han »aldrig varit övad eller brukad i rättegångssaker, varken i städer på rådstuga, ej heller å landsting». Därför sade han sig icke förstå sig på »sådana saker, ej heller haver hans lägenhet varit mycket till att studera; är för den skull därtill alldeles oduglig». Han bad att på grund av dessa skäl bli »förskonad» från assessoratet i hovrätten och förklarade till sist, att han förr ville mista huvudet än komma dit. Liknande synpunkter uppgav han sig tidigare hava anfört inför K. M:t, som inför hans bestämda vägran sagt sig vilja taga ärendet »uti vidare betänkande».²

Här återfinna vi alltså den version, som Lagus förmedlat till litteraturen, i dess ursprungliga skick. Anreps formulering, som gick ut på att vederbörande vore mera fallen för krigstjänst, är uppbyggd på en passus i 1616 års protokoll, där Carl Christoffersson i förbigående säger sig gärna vilja »tjäna H. K. M:t med liv och blod», om han blott slapp ifrån hovrättstjänsten. Satsen har dock hos Anrep fått en onödigt tillspetsad form, vilket tydligen skett i anslutning

¹ Se t. ex. Renov. häradsrättsdomböcker för Uppsala län (RA) n:is 12—13; Olands härads dombok (UL) 1656—63.

² Det anförda visar bl. a., med vilka svårigheter Gustaf II Adolf hade att kämpa, då det gällde att besätta framför allt den s. k. lärda klassen i hovrätten. Den första uppsättningen lämnade också i fråga om juridisk lärdom åtskilligt övrigt att önska. Jfr J. E. Almqvist, Bidrag till frågan om Svea hovrätts uppkomst (Svensk Juristidning 1940), s. 476.

till den följande notisen, där det säges, att Månesköld istället kom att tjänstgöra inom krigsmakten.¹ I varje fall kan det konstateras, att båda de i litteraturen förekommande versionerna gå tillbaka på en och samma källa, nämligen hovrättsprotokollet av den 27 september 1616, ett förhållande, som ej är alldeles betydelselöst för den följande bevisföringen.

I och för sig är det icke otänkbart, att namnet Carl Christerson blivit förvanskad i hovrättens protokoll, och att på grund härav Månesköld ändock varit den som åsyftats.² Denna möjlighet måste därför först undersökas.

Hovrätten var som bekant allt ifrån början indelad i tre klasser: riksrådsklassen, adelsklassen och den ofrälse eller s. k. lärda klassen. Eftersom Månesköld var adelsman, måste det hava varit fråga om en plats i andra klassen. Frågan blir då, huruvida en dylik tjänst vid tillfället varit ledig. Enligt *Anjou*³ var vid början av 1616 de fem adelsplatserna i andra klassen besatta av följande personer, nämligen Jöran Ulfsson (Bååt), Carl Eriksson Gyllenstierna, Jakob Jakobsson (Bååt), Johan Skytte och Bo Gustafsson (Bååt). Under loppet av året — några närmare data meddelas icke av *Anjou* — avgick endast Jöran Ulfsson och ersattes av Peder Jöransson Ulfsparre. Om Månesköld erbjudits ett assessorat i hovrätten, måste det alltså hava varit såsom eventuell ersättare åt den förstnämnde. En undersökning av hovrättsprotokollet visar emellertid, att Jöran Ulfsson redan den 10 maj anmält sig på grund av sjukdom ej kunna uppehålla tjänsten,⁴ vilket föranledde K. M:t att så gott som omedelbart i hans ställe förordna Ulfsparre. Denne infann sig också redan den 25 juni i hovrätten, där han avlade domared och intog sitt domarsäte.⁵ Under sådana förhållanden är det så gott som utslutet, att Månesköld kunnat två månader senare erbjudas någon plats i hovrätten, eftersom andra klassen vid tillfället var fullbesatt. Även *Anjou* har tydligen funnit detta omöjligt, men har därför ej velat uppgiva försöket att förena den hävdvunna traditionen

¹ Denna notis behöver ej vara riktig, eftersom den utslutande vilar på tradition. — År 1628 förekommer Månesköld i svenska riksrådets protokoll i egenskap av generalinspektör för kvarntullen i Uppland.

² Att namnet Månesköld ej förekommer i protokollet betyder vida mindre, eftersom adelsmännen före riddarhusets inrättande 1626 i regel ej begagnade släktnamnen.

³ Kongl. Svea hofrätts presidenter samt embets- och tjenstemän (1899), s. 55.

⁴ Svea hovrätts protokoll (RA) 1616 ¹³/₁₅.

⁵ Svea hovrätts protokoll (RA) 1616 ²⁵/₆ uppger visserligen, att Ulfsparre nämnda dag fått intaga »Jöns Jöransson Silfversparres rum och säte» istället för Jöran Ulfssons, men detta är tydligen en ren lapsus av protokollsföraren, eftersom Bo Gustafsson redan den 5 juli 1615 uttryckligen fått sig anvisad samma plats. Jfr *Anjou*, a. a., s. 56, som citerar hovrättsprotokollet för nämnda datum.

med historiska fakta. Eftersom en annan av de ovan uppräknade hovrättsassessorerna, nämligen Johan Skytte, påföljande år eller 1617 lämnade adelsklassen i samband med sin riksrådsutnämning, har Anjou antagit, att traditionen visat sig felaktig blott med hänsyn till årtalet och på grund härav utan vidare infört Carl Christersson Månesköld bland andra klassens assessorer såsom ersättare för Skytte. Då Anjou därefter med stöd av Anrep redogör för avsägelsen, framställer han saken, som om detta skulle hava skett först 1617 utan att därvid omnämna, att hans källa haft annat årtal. Hovrättsprotokollet den 27 september 1616 visar emellertid, att årtalet hos Anrep är riktigt, men den utnämnde assessorn kan då ej hava varit adelsman, och följaktligen är Måneskölds plats i Anjous hovrättsmatrikel icke i överensstämmelse med verkligheten.

Vända vi oss därefter till den ofrälse klassen befinnes, att en plats där blivit ledig efter Johannes Messenius, som den 20 augusti 1616 av hovrätten blivit dömd till döden för högförräderi.¹ Det är tydligen denna tjänst K. M:t velat besätta med Carl Christoffersson. Efter dennes avsägelse utsågs istället tullnären i Västerås Axel Hansson, som redan den 1 oktober s. å. infann sig i hovrätten och avlade domared.² Då avsägelsen ägde rum den 27 september, förefaller det till en början, som om en alltför kort tid förflutit mellan dessa båda episoder, för att den senare skulle hava kunnat föregås av den förra. Men förklaringen ligger förmodligen däri, att Carl Christoffersson, såsom han själv uppgivit, redan före inställelsen i hovrätten varskott K. M:t om sitt avböjande, varför denne får antagas hava haft tillräcklig tid till sitt förfogande för att utse och inkalla efterträdaren till den 1 oktober.

Vem var då mannen, som offentligt förklarat sig hellre vilja mista huvudet än bliva assessor i Svea hovrätt? Namnet säger i och för sig föga. Av de anförda omständigheterna har blott framgått, att han vid tillfället näppeligen kan hava varit erkänd svensk adelsman. Vissa omständigheter tyda på att han varit identisk med myntmästaren Carl Christoffersson, som i källorna stundom förekommer med tillnamnet Kuut.³ Han är bl. a. känd såsom en av de personer,

¹ H. Schück, Messenius (1920), s. 221.

² Jfr Anjou, a. a., s. 73—74. Tilläggas må, att Axel Hansson tillhörde den utländska adelssläkten Kewenbringk. Se härom Elgenstierna, a. a., 6, s. 226. — Inga fullmakter för hovrättsassessorerna förekomma i Riksregistraturet (RA) 1616.

³ Jfr Förläningsregister (KA) 1613—15, där han kallas mynt- och husgeräds-skrivare. Om hans hustrus släkt se Schlegel och Klingspor, Den med sköldebref förlänade men ej å riddarhuset introducerade svenska adelns ättartaflor (1875), s. 235. Jfr även Elgenstierna, a. a., Bd 8, s. 185 och 391.

till vilka *E. Schroderus* dedicerat sin översättning av Hemming Gadhs ryktbara »Oratio contra Danos». Han kallas där »Carl Christoffersson, tilsijare vthöfwer myntet». ¹ Hans namn återfinnes även i riksregistraturet 1616, enär han den 30 september s. å. — alltså tre dagar efter avsägelsen — erhöll kunglig konfirmation å tre förläningshemman i Danmarks socken. ²

¹ Jfr S. Ljung, Erik Jöransson Tegel (1939), s. 41.

² Riksregistraturet (RA) 1616 ^{30/9}, fol. 465. Ang. förläningen jfr J. A. Almqvist, Frälsegodsen i Sverige under storhetstiden, D. 1, bd 2 (1931), s. 767.

Kronorna i svenska riksvapnet.

Av **Harald Fleetwood.**

I en uppsats med titeln »De tre kronorna i svenska riksvapnet» har antikvarien frih. Carl R. af Ugglas i Nordisk Numismatisk Årsskrift 1940 sökt lösa problemet om den svenska rikssymbolens ursprung. Han berör därvid i första hand tidigare uppställda teorier samt stannar slutligen vid de i modern bemärkelse kritiska undersökningar, som i ämnet framkommo under senare hälften av förra och under nuvarande århundradet. Härvid upptar han särskilt till behandling den av B. E. Hildebrand på sin tid framlagda tesen, att kronorna skulle representera de tre uppländska s. k. folklanden, samt ingår i samband därmed på bemötande av det antagande rörande vapenbildens uppkomst, som författaren av dessa rader framställt i en uppsats 1935.¹

Liksom de flesta tidigare författare i ämnet bygger af Ugglas i första hand på Magnus Ladulås' kontrasigill av 1275 med tre kronor kring skölden. Uppsala domkapitels sigill av 1310, där den krönte S:t Eriks-bilden står mellan två kronor, så att dessa tillsammans med kronan på kungens huvud bilda tretal, anser af Ugglas (s. 28) dock endast med tvekan kunna betraktas som ett dokument till tre kronorsdiskussionen. De tre kronornas samhörighet med Uppsala finner han likväl bekräftad av tvenne förut obeaktade monument nämligen dels av en över domkyrkans sydportal sittande sköld, vilken ursprungligen skulle visat ett kors och tre kronor, dels av en kakelmatris från omkring 1500, vilken visar ungefär samma bild. I anslutning till sambandet med Uppsala upptar förf. B. E. Hildebrands nämnda hypotes, att de tre uppländska folklanden skulle vara upphov till tre kronors-bilden och finner det egendomligt att senare författare i ämnet, bl. a. H. Hildebrand, icke upptagit densamma till prövning.

I själva verket ha de tre kronorna kring Folkungaskölden i Magnus Ladulås' äldsta kontrasigill intet direkt med de senare som riks-

¹ H. Fleetwood, »Sveriges tre kronor. Uppkomsten av trekronors-märket i Sveriges riksvapen» (i Meddelanden från Riksheraldikerämbetet, III, 1935, s. 1 ff.). — Vid citering nedan förkortas nämnda publikation till Medd. Rht III, samt B. E. Hildebrand, Svenska sigiller från medeltiden (1862—67), till Sv. Sig.

vapen uppträdande kronorna att göra, d. v. s. de kunna icke i Magnus' sigill betraktas som rikssymbol. Detta framgår tydligt av att Magnus i sina följande sigill helt utelämnar dem.¹ I det tredje och sista (Sv. sig. I: 29), det av Magnus Ladulås mest använda sigillet, finnes god plats i fältet kring Folkungaskölden att insätta kronorna på liknande sätt som i det första sigillet. Samma är förhållandet i det andra och mellersta sigillet (Sv. sig. I: 27). När konungen mot slutet av sitt liv önskar förbättra sitt tredje och mest använda sigill sker detta just genom att använda motsvarande tomma fält över och på sidorna om Folkungaskölden, men häri insättas icke de tre kronorna, utan de grekiska bokstäverna A & ω (Sv. sig. I: 29 text). Vidare när konungen låter göra sig ett ad-causas sigill, förser han detta med blott *en* krona. Hade han tillmätt kronornas tretal i det första sigillet någon särskild betydelse så hade detta med all sannolikhet här upprepats. Men i ad-causas sigillet liksom i det första sigillet vapensida betecknar kronan, antingen densamma förekommer i ett eller tre exemplar, blott »konungen». Den är konungens värdighetstecken. Samma är förhållandet på Magnus Erikssons mynt, där tre kronor förekomma på reversen, radialt ställda på liknande sätt som på det danska s. k. borgarkrigsmyntet (före 1290.)

På tal om kronorna i Albrekts av Mecklenburg vapen skriver af Ugglas (s. 7): »om de voro tomma värdighetstecken, varför blevo de tre, inte bara en (eller två) som annars alltid — utom på de båda folkungamonumenten, Magnus Ladulås' sigill och Magnus Erikssons mynt?» Författaren förbiser att i Albrekts vapen blevo de just *en* eller *tre*. Av Albrekts båda i Riksarkivet bevarade sigill visar det ena en sköld med *en* krona och det andra en sköld med tre kronor. Dessutom finnes i Kungl. Biblioteket en ritning av J. Peringskiöld (sign. Fh. 13, s. 165) visande två hittills föga beaktade konung Albrekts sigill, det ena med sköld med *en* krona (skölden upprepad fyra gånger), det andra med *tre* kronor i en kvadrerad skölds 1 och 4 fält. Vad Magnus Erikssons mynt beträffar, så finnas från hans tid även mynt med *en* krona samt brakteater med dels *två* kronor, dels *en* krona. Detta torde allt för väl visa, att antalet kronor och dessas placering inbördes vid denna tid icke spelade den roll författaren vill tillägga detsamma. Man måste således utgå från att tretalet beträffande kronorna i äldre tid var betydelselöst. Först under unionstiden tar detta fast form. De konungar som tidigare använt *tre* kronor hava gjort det omväxlande med två eller en.

¹ Kronorna förekomma icke heller i något av de följande Folkunga-konungarnas sigill.

C. R. af Ugglas skriver (s. 8, 32) vidare, att jag i min nämnda uppsats (Medd. Rht III) hänvisar till Uppsala domkapitels sigill av 1310 för att förklara tretalet och dess betydelse och för att därigenom visa samhörigheten mellan tre kronors-bilden och Erik den helige. Jag framhåller kronans användning i sigill som en *kunglighetsens symbol* och säger (s. 9), på tal om Magnus Ladulås' sigill med tre kronor, att »exempel på liknande användning av kronor i sigill visar (fig. 12) ett Uppsala domkapitels kontrasigill (1310)». Jag sammanställer bruket av kronor här med kronans användning på liknande sätt i Erik Menveds majestätssigill (Medd. Rht III, fig. 13) och använder således *icke* domkapitelssigillet så, som af Ugglas framställer det (»sätter an genom att hänvisa till ett dokument, som redan någon gång tidigare varit indraget i behandlingen av ämnet»). Tvärtom anser jag, att detta sigill *icke* direkt har något med tre kronors-bilden att göra, och det leder således icke, som författaren uppger, mina tankar till motsvarigheten på 1436 års riksklämma.

Beträffande den utav af Ugglas anförda skölden på Uppsala domkyrkas sydportal har denna sannolikt heller intet med *tre*-kronors bilden att göra. Peringskiölds träsnitt av »omkring år 1700» visar skölden med de två nedre kronorna halvt utplånade (fig. 9). De ha varit så otydliga, att Peringskiöld icke kunnat angiva deras konturer, utan blott suddigt antytt deras befintlighet. När härtill kommer att såväl Eenberg (1704) som J. B. Busser (1773) i sina Uppsala-beskrivningar på tal om detta vapen blott nämna *en* krona mitt på korset,¹ måste man utgå från, att Peringskiölds uppgift med de *halvt* utplånade kronorna är den riktiga. Men därav måste man även sluta att de nedre kronorna icke varit anbringade på skölden på samma sätt som den övre. Denna är i hög relief uthuggen i stenen på mitten av korset, vilket senare även är utfört i kraftig relief på skölden. Man får utgå från att de nedre kronorna, om de tillkommit samtidigt med korset och den övre kronan, även varit utförda i relief. Om dessa nedre kronor på Peringskiölds tid skulle varit halft utplånade, skulle detta troligen ha berott på vittring i stenen. Men den övre kronan var den för väder och vind mest utsatta som utgörande reliefens höjdpunkt. Varför har icke denna och korset vittrat? Stenen visar för övrigt än i dag icke några anlag till vittring. De nedre kronorna voro dessutom snarare mera skyddade, då de sutto under korsarmarna. Att deras halvt förstörda utseende på Peringskiölds träsnitt skulle utgöra bevis för, att de *icke* »vid förhållandevis sen tidpunkt» anbragts som komplement till mittkronan, som förf. (s. 12) säger, förefaller oförklarligt.

¹ af Ugglas, a. a., s. 12, not. 33.

Peringskiölds suddiga antydande av dessa kronor jämte Eenbergs och Bussers senare uppgifter ange tydligt, att de vid denna tid varit så gott som helt utplånade. Med all sannolikhet ha de icke varit utförda i relief, såsom den övre kronan, utan troligen blivit på något enklare sätt, t. ex. genom påmålning, senare ditsatta för att komplettera bilden och *för att av denna åstadkomma en tre-kronors-sköld*.¹ Detta medger förf. även som en möjlighet (s. 28, not 81), men härmed förfaller detta för förf. så viktiga bevismaterial, vilket helt bygger på att skölden *»i sitt ursprungliga skick . . . har . . . under korsets tvärramar [haft ytterligare två kronor, d. v. s.] en regelrätt tre-kronorskomposition»* (s. 9).

Att korset i domkyrkans vapen i mittpunkten är belagt med en figur, är intet säreget för Uppsala. Flera liknande fall kunna påvisas. Ärkestiftet Kölns svarta kors, vilket ingår i en del till stiftet hörande städers vapen, är t. ex. i staden Meckenheims vapen belagt med ett gyllene riksäpple (emblem för Erztruchsessens-Amt), i staden Dorstens vapen med en gyllene nyckel (S:t Petrus), i staden Zülpichs vapen med en sköld med två nycklar (ävenledes S:t Petrus). Ärkestiftet Triers röda kors, som ingår i staden Koblenz' vapen, är därstädes belagt med en gyllene krona som emblem för himladrottningen. Detta vapen visar således, fränsett färgerna, samma bild som skölden över sydportalen i Uppsala.

Författaren behandlar (s. 10 o. 11) den »regelbundenhet» i kronornas placering, som förekommer bl. a. i den nämnda skölden på Uppsala domkyrkas sydportal, i det att kronorna där skulle varit ordnade 1 och 2 i stället för som vanligt i riksvapnet 2 och 1. På denna sköld har nu, som ovan framhållits, med all sannolikhet ursprungligen icke funnits några *tre* kronor, vadan densamma icke kan vara exempel på denna »regelbundenhet». Men de övriga anförda exemplen härpå, nämligen bildframställningarna av Erik den heliges kamp med Magnus Henriksson, av Eriks korståg till Finland, Kristoffers av Bayern sigill etc., visa blott, att man vid denna tid i regel lika litet lade någon nämnvärd vikt vid kronornas placering sinsemellan som vid deras antal.² När man behandlar medeltida heraldiska företeelser, kan man icke se dessa ur nyare tids heraldiska synpunkt. Det är icke »*tre* kronor i svenska riksvapnet» under medeltiden som här skall behandlas utan »*kronorna*» eller rättast »*kronan*» i svenska riksvapnet. Det är felaktigt att utgå från, att *tretalet* från början varit fastställt. På grund härav

¹ Om man antar, att fragmenten av kronorna först bortskrapats vid domkyrkans restaurering, hur då förklara att två olika iakttagare 1704 och 1773 ej observerat dem?

² Undantag finnas; staden Kölns vapen är dock det enda mig bekanta.

har man blott betraktat bilden i dess sammanhängande tretal och vid sökandet efter dess ursprung mera fäst sig vid ordet »tre» än vid begreppet »krona». Många exempel finnas på, att om samma bild i sköld upprepas, behöver varken antalet eller bildernas inbördes placering hava någon betydelse. Albrekt för som ovan nämnts omväxlande *tre* kronor och *en* krona i sin sköld. De tre kronorna äro i skölden ordnade 2 och 1 men i den lilla fana, som Albrekt i Kirchbergs krönika framställes hålla, äro två av kronorna stolpvis ordnade, d. v. s. den ena över den andra, och den tredje placerad vid sidan av dessa båda, mitt för mellanrummet mellan dem. Denna krönika tillkom i Mecklenburg under Albrekts tid (1378). Uti »Armorial de Gelre», 1334—70 (Bibliothèque de Bourgogne i Bruxelles), är konung Albrekts vapen försett med hjälmprydnad med fänikor, visande i blått fält tre stolpvis, d. v. s. över varandra, ordnade gyllene kronor. Samma bild förekommer även i Bergshammar-vapenboken (förra hälften av 1400-talet, RA), men här som hjälmprydnad till Folkungavapnet. En av heraldikens grundregler är, att ett vapen aldrig är fastställt i form, blott i sak. Formen ändras bl. a. efter den plats där vapnet är placerat. Att därför betrakta dessa olika placeringar av kronfiguren som något abnormt och utgå från att »en heraldisk detalj som dessa baner måste tillkommit efter anvisning från Sverige respektive Finland»,¹ visar bristande uppfattning om heraldikens ståndpunkt i Västeuropa vid denna tid. Massor av utländska exempel på förändring av antalet figurer i ett vapen kunna nämnas. Det mest kända är Frankrikes liljor, vilka omkring 1364, efter att tidigare ha varit många, strödda över skölden men av varierande antal,² av Karl V reducerades till tre. G. A. Seyler, »Geschichte der Heraldik» (Nürnberg 1885—89), anför (s. 237) flera exempel från Tyskland, D. L. Galbreath, »Manuel du blason» (Lausanne 1942, 25—27 o. 34), anför exempel från England. Att kronornas *tre*-tal och inbördes ställning under 1200- och 1300-talen i Sverige icke hade något att betyda framgår bl. a. av följande. Johan Sverkersson och Erik Eriksson använde *en* krona i brakteater, likaså Valdemar, men den senare har i sigill *två* kronor, ordnade en över den andra. Magnus Ladulås har i sitt tidigaste majestätssigill *tre* kronor (1 och 2), i de senare majestätssigillen *inga* kronor, men i sitt adcausas sigill *en* krona. Birger har i mynt *en* krona, i sigill *inga* kronor. Magnus Eriksson har i mynt *tre* kronor, radialt

¹ af Uggla s, s. 11, not 31.

² Matheus Parisiensis (1244) har en bild av »Scutum regis Francorum» med sex liljor, 3, 2, 1. (A. C. Fox-Davies, The Art of Heraldry, London 1904, s. 406).

ställda, i brakteater *två* kronor, ställda en upp- och nedvänd, samt i mynt och brakteater *en* krona, i sigill *inga* kronor.

Vad den (af Ugglas, s. 15) omnämnda matrisen beträffar, så förfaller dess antagna samhörighet med domkyrkoportalens sköld i och med att denna senare icke kan bevisas ha haft mer än *en* krona mitt på korset. Att kronorna i matrisen äro ordnade 1 och 2 är, som författaren säger, en följd av sköldens form. Hade det varit en triangulär sköld så hade sannolikt placeringen av kronorna blivit 2 och 1.

Att Albrekt i mynt använder samma bild som i matrisen (af Ugglas, fig. 15) endast med den skillnad att, då utrymmesskäl här ej hindrar de två kronornas placering i övre delen, den nedre kronan lagts över den nedre korsarmen, hänför knappast detta mynt till Uppsala domkyrka. Det skulle i så fall vara korset som hänvisar dit. Men mynt med kors voro icke ovanliga. Författaren säger (s. 29) beträffande korset i mynt, att inom internationell numismatik har det redan före denna tid varit använt med ett eller flera bitecken, »men inom den svenska dyker det upp först här». Författaren tycks glömma Olof Skötkonungs mynt, Knut Erikssons östgötamynt, Magnus Erikssons skånska mynt etc.¹

I min här förut nämnda uppsats (Med. RHT III) har jag framkastat hypotesen, att kronbilden i samband med S:t Erik skulle kunna betraktas som dennes »helgonvapen». På tal härom säger förf. (s. 17), »att då symboliska emblem . . . givas en heraldisk innebörd . . . , få betydelse av 'vapen', har man en känsla av att ha hamnat utanför ämnesområdet». Detta är så till vida felaktigt som emblemens innebörd icke ändras med det, att de givas heraldisk form och inramning. Ingen av de heraldiska författare (Seyler, Hauptmann m. fl.), som behandlat begreppet »helgonvapen», ha betraktat dessa som någon sorts ättevapen. De äro icke och ha av nyare författare aldrig heller mig veterligt utgivits för att vara något annat än emblem eller attribut för ett visst helgon, vilket ofta på grund av att helgonet framställts i ridderlig skepnad, givits heraldisk vapenform. Ett ridderligt helgon i full rustning med svärd och lans kunde naturligtvis icke vara utan sköld, och denna senare kunde icke vara tom utan måste enligt medeltida uppfattning ha ett sköldemärke.² Många helgon ha flera attribut, vilka ofta även äro gemensamma för flera helgon. För att skilja dem åt krävdes då stundom ytterligare särtecken; då så var lämpligt kunde detta sättas i en sköld. Att dessa sedan under medeltiden stundom

¹ H a n s H i l d e b r a n d, Sveriges Medeltid, I, fig. 350—353, 447—451; 454, 455, 577.

² Jfr N. L. R a s m u s s o n, »Birgitta och Jutta av Danmark i ett tyskt tryck från 1518» (Nord. tidskrift för Bok- och Biblioteksväsen, 29, 1942), s. 28, not 1.

anakronistiskt betraktades som vanliga heraldiska vapen, särskilt av menige man, torde icke förvåna. Man såg t. ex. helgonkonungen med vapenskölden tre kronor i riksklämman, vidare på den av Sten Sture d. ä. skänkta altartavlan i Uppsala domkyrka, på altarskåpet i Knivsta och troligen på många andra ställen som nu äro okända. Helt naturligt ansåg man då att tre-kronors skölden var helgonets vapen. Förf. säger (s. 22), att Eriks »personliga attribut är det dragna svärdet», som »så fast gått in i folks medvetande att det ofta blev ett på Erik syftande kalendertecken.»¹ Detta var dock icke regel; på föregående sida (21) talar förf. om att Eriks-dagen i kalendrar stundom betecknas med en krona. I samtliga av B. E. Hildebrand avbildade sigill från åren 1281—1313, i vilka Erik förekommer (Sv. sig. II: 50, 155, 163, 173, 200, 206, 227), framställes han med krona och spira men utan svärd. Likaså i den bild av helgonkonungen som finnes i Erikslegenden (1400-talet) i Vatikanen.² I riksklämman har han visserligen svärd, men icke »draget» utan hängande i sin balja vid sidan, men på huvudet har han en i förhållande till hjälmen *överdrivet stor, praktfull krona*.

Att vapen för helgon under medeltiden ofta betraktades och behandlades som verkliga personliga vapen torde även framgå av följande citat av William Camden, Clarenceux king of arms, i hans arbete »Britannia»³ (slutet av 1500-talet): »Richard II, choosing Saint Edward the Confessor to be his patron, empaled his coate with the arms of England, and of his mere grace granted to Thomas, Duke of Surrey, to empale likewise the same Saint Edward's arms in a border ermine with his own; and to Thomas Mowbray, Duke of Norfolk, the same holy King's arms entirely . . .». Rikard II i England var samtida med Albrekt av Mecklenburg. Det vapen, som Rikard förenade med Englands vapen ansågs då tydligen vara S:t Edwards vapen, ehuru denne konung levde omkring ett sekel före de heraldiska vapnens uppkomst. Det var således ett långt efter Edwards död honom tillägnat helgonvapen. Likaväl som Rikard i Englands vapensköld insatte det vapen, som han ansåg vara helgonkonungen Edwards, likaväl kunde Albrekt i skölden för sitt rike insätta det märke, som han ansåg representera sitt lands helgonkonung.

Kronorna i Magnus Ladulås' kontrasigill betraktar af Ugglass (s. 30) »ej som blotta dekorativa utfyllningar utan som rikskronor»,

¹ Svärdet var attribut för en mängd helgon bl. a. aposteln Paulus.

² Codex. Reg. Lat. 525 (handskr. från omkr. 1400 av Erikslegenden i latinsk och fornsvensk redaktion; jfr HSH, 6, 1818). För meddelande härom har jag att tacka arkivarien fil. lic. E. Nygren.

³ Här anført efter J. R. Planché, Pursuivant of arms (London 1852).

och säger vidare »vore de ej lika mycket på sin plats där — på mynt . . . som samtidigt t. ex. liljorna på den franska konungens mynt?» Kronorna kunna här ej jämföras med de nämnda liljorna. De senare äro franske konungens vapenbild; svenske konungens vapenbild, folkungalejonet, finnes på Magnus Erikssons mynt. Hade kronorna såsom »rikskronor» haft närmare samhörighet med »konungens eget heraldiska emblem» eller med riket hade säkert *dels* icke Magnus Ladulås själv kastat bort dem ur sina senare sigill, *dels* icke de följande folkungarna i detta hänseende följt hans exempel. Som riks-kronor för Sverige hade det ju varit särskilt lämpligt, att Magnus Eriksson i sitt norska majestätssigill¹ för att beteckna Sverige använt tre kronor på motsvarande sätt som han i det svenska majestätssigillet² anbringat en mindre sköld med Norges lejon. I det norska sigillet finnes väl motsvarande mindre sköld för Sverige men ej med tre kronor utan med folkungalejonet.

Albrekt har tagit kronan (en eller tre) i sitt vapen för att beteckna sitt konungarike. Det kan tänkas, att han valde kronan som bild blott för att utmärka sin kungavärdighet utan tanke på Erik den helige. Om så var fallet, var detta visst icke något säreget. Han följde därmed blott tidigare exempel, givna av både svenska och utländska konungar i mynt och sigill, såsom Johan Sverkersson, Erik Eriksson, Valdemar, Magnus Ladulås, Birger och Magnus Eriksson samt Sven Estridsson, Harald Haardraade, Erik Plogpenning, Abel, Kristoffer, Erik Glipping, Erik Menved, Valdemar III Eriksson, Valdemar Atterdag, Kristoffer II etc., för att icke nämna exempel från mera avlägsna länder. Det var således på Albrekts tid sedan gammalt mycket vanligt att kungavärdighet utmärktes med en krona. Som ovan nämnts framställes Erik den helige alltid med krona, mera sällan med svärd. Eriks krona förvarades i relikskrinet i Uppsala och i Storkyrkan i Stockholm lär fordom även hava funnits en s. k. S:t Erikskrona.³ Allt tyder på att kronan var det emblem som i folkfantasierna hade mest samhörighet med Erik. Att detta emblem från början tillagts honom blott som ett självskrivet kungaattribut med samma rätt som man såg levande konungar använda sig av detsamma, må väl vara troligt, men så småningom kan detsamma ha blivit icke blott tecknet på konungavärdigheten, utan en bild av den heliga krona, som låg i relikskrinet i Uppsala och av vilken avbild-

¹ Chr. Brinckmann, »Norske Konge-Sigiller fra Middelalderen» (Kristiania 1924), Pl. XV.

² Sv. Sig. I: 59.

³ Ivar Simonssons utredn. rör. Stockholms stads vapen och sigill (i Stads-kollegiets utlåtande nr 181, 1922), s. 5.

ning fanns i Storkyrkan och måhända även på andra ställen i landet. Kronan kan således i folkmedvetandet ha blivit Eriks speciella emblem. När detta kan ha skett är ovisst. Men i och med att Eriks ställning som helgon blir starkare, så att han betraktas som nationalhelgon, får även hans emblem en viss nationell betydelse.

Eriks ställning som helgon, d. v. s. hans auktoritet inom vår helgonhierarki, var enligt af Ugglas (s. 22) ganska svag ända fram till unionstiden. Detta vågar jag icke bemöta. Men i Gerda Boëthius och Axel Romdahl, »Uppsala Domkyrka» (s. 18), framhålles att anledningen till att Ö. Aros utsågs som lämplig plats för domkyrkans förflyttning år 1258 var, att denna plats ägde särskilt företräde ur kyrklig synpunkt, emedan det nya nationella helgonet S:t Erik där ljutit döden och att platsen därför varit föremål för andakt. Om S:t Eriks relik, som förvarades i Gamla Uppsala överfördes dit, kunde helgonets vördande erhålla stegrad kraft och ärkesätet kunde mäta sig med Nidaros. Överflyttningen skedde 1273 under stora högtidligheter i närvaro av konung Valdemar, ärkebiskop Folke och rikets främsta män.¹ Detta liksom de i samma arbete uppräknade² till S:t Eriks altare och kapell gjorda testamenten och donationer, av vilka de flesta ligga i tiden före unionstiden, anger icke att Eriks ställning som helgon före denna tid var så obeaktad och svag, som af Ugglas velat göra gällande. Då de kyrkliga myndigheterna hade intresse av att Uppsala med S:t Erik skulle arbetas upp till motvikt mot Nidaros och S:t Olof, skulle man möjligen kunna tänka att som ett led i befordrandet av Erik till nationalhelgon även ingått eller åtminstone som en följd av detsamma blivit, att Eriks emblem kronan, kommit att betraktas som nationalembem.

¹ Boëthius o. Romdahl, Uppsala domkyrka, s. 21.

² A. a., s. 209.

Journalen över Gustaf IV Adolfs fängelsetid.

Av Sten Carlsson.

Sedan Gustaf IV Adolf den 23 mars 1809 blivit arresterad på Stockholms slott av C. J. Adlercreutz och dennes medhjälpare, fördes han på natten till Drottningholm, varifrån han den 24 mars överflyttades till Gripsholm. På sistnämnda ställe kvarhölls han så ända till den 6 december, då han äntligen fick anträda sin länge efterlängta resa ut ur landet. Högsta ansvaret för hans bevakning var under hela denna tid anförtrott åt översten, slutligen generallöjtnanten Isak Lars Silfversparre, en av Adlercreutz' medhjälpare vid arsteringen. Denne förde därunder en hemlig journal, varur han successivt insände utdrag till riksföreståndaren hertig Carl, sedermera Carl XIII. På dessa utdrag — återfunna dels i utrikesdepartementets arkiv och dels i Uppsala universitetsbibliotek — vilar den bekanta utgåva av fängelsejournalen, som ingår i Sam Clasons år 1911 utgivna arbete »Den kunglige fången på Gripsholm. Journal öfver Gustaf IV Adolfs fängelsetid och bref ur hans enskilda brevväxling». Denna edition är emellertid inte fullständig utan börjar först med ett utdrag av den 29 mars. Några tidigare utdrag lyckades Clason nämligen inte finna; i stället publicerade han några formellt fristående rapporter som Silfversparre insände under tiden den 14—24 mars.

Luckan i Clasons edition är desto mer beklaglig, som ju de första veckorna av Gustaf IV Adolfs fängelsetid av flera skäl måste anses vara de intressantaste. Att journalen verkligen började föras redan den 14 mars framgår därav, att en av bevakningsofficerarna, fänriken, sedermera översten Lars Fredrik Arnell, i en samtida berättelse uppger, att han denna dag började den journal, som sedermera fördes.¹

¹ L. F. Arnells berättelse är i egenhändig avskrift bifogad ett brev från Arnell till C. A. Adlersparre 15 april 1849, Strödda historiska handlingar, vol. 44, RA. Då den upplyser, att kungen sedan den 12 mars ej talat med drottningen, måste den vara skriven före den 6 juni, då drottningen kom ut till Gripsholm. Delar av berättelsen äro tryckta i C. A. Adlersparre, 1809 års revolution och dess män; 2 (1849), s. 86 ff. — Egendomligt är, att Arnell, som tydligen gjort journalanteckningen för den 14 mars, där kallar sig själv löjtnant, ehuru han nådde denna grad först den 12 juni 1809. Förmodligen sammanhänger detta med att han som officer vid det samma dag återupprättade Svea livgarde fick räkna högre rang än officerare vid vanliga regementen.

I själva verket finns det också en avskrift av fängelsejournalen, som börjar redan den 14 mars. Den har påträffats bland Silfversparres papper i den s. k. Tosterupsamlingen, som 1919 deponerades i Riksarkivet. Den är där hopbuntad i volym 67 med avskrifter av två berättelser som Silfversparre skrivit på våren 1809, varav den ena skildrar förlöppet vid Gustaf IV Adolfs arrestering och den andra återger några samtal mellan kungen och Silfversparre under den första fängelsetiden; de äro båda förut publicerade.¹ Journalavskriften har sin plats mellan de båda berättelserna och har i anslutning till den förra av dem fått rubriken »Fortsättning af händelserne under f. d. konung Gustaf Adolfs bevakning efter den 13 martii 1809». Alla tre handskrifterna äro mycket omsorgsfullt renskrivna av samma hand, vars identitet ej kunnat fastställas. Avskrifterna ha gjorts för Silfversparres egen räkning; han har nämligen försett de båda berättelserna med sin egenhändiga namnteckning och i journalen gjort några få, i regel helt obetydliga rättelser. Dessutom har hans sigill använts vid manuskriptens hopfästande. När avskrifterna ha gjorts, torde vara omöjligt att mer än gissningsvis bestämma.

Att Clason ej påträffat några utdrag från tiden före den 29 mars, torde helt enkelt bero på att några sådana ej insänts. Detta framgår nämligen otvetydigt av ordalagen i en rapport från Silfversparre till hertig Carl den 30 mars: »Det i underdånighet här bifogade utdrag af en hemlig journal, baronerne von Otter och jag här antecknar, torde till någon del upplysa Eders Konglig Höghet, att jag sedan min återkomst i går kl. 2 e. m. från Stockholm ej varit alldeles överksam uti det viktiga ämne som mig i nåder blifvit anförtrodt.»² Tydligt har Silfversparre ursprungligen fört journalen på egen hand, men i och med att frågan om kungens tronavsägelse blev aktuell — att det var detta ämne som avsågs framgå klart av rapportens fortsättning — började han låta hertigen successivt få del av dess innehåll.

Här nedan avtryckes nu journalavskriften in extenso t. o. m. den 28 mars. För tiden 29 mars—6 december överensstämmer den nästan helt och hållet med de av Clason publicerade utdragen. En del avvikelser förekomma, men de äro så få och betydelselösa, att de ej torde behöva redovisas. Däremot återges två avsnitt från den 31 mars resp. den 1 april, vilka helt saknas i utdragen. Dessutom ingå

¹ Se Handlingar rörande Sveriges äldre, nyare och nyaste historia samt historiska personer, utg. af ett sällskap, 3 (1830), s. 174 ff. Även Silfversparres egenhändiga koncept till dessa berättelser finnas i Tosterupsaml. vol. 67. Avskrifterna följa emellertid ej ordagrant koncepten utan visa talrika men över lag föga viktiga avvikelser. De tryckta versionerna överensstämma med koncepten.

² Silfversparre till hertigen 30 mars 1809, Tosterupsaml. vol. 68, RA.

i journalen för den 30 april dels kungens avsägelseakt och dels hans brev till hertigen samma dag, vilka båda saknas i utdragen, men då de förut finnas publicerade efter originalen,¹ ha de här ej medtagits. Nämnas bör blott, att journalavskriften i en not till avsägelseakten innehåller följande anmärkning: »Orsaken hvarföre denna afsägelse-act, som egenteligen under den [ej ifyllt] blifvit upsatt, blifvit dat. d. 29 mars, lærer däri igenfinnas, at Hans Majjt önskade densamma under samma dag afgifven, som Hans Högstsalig Herr Fader för 17 år tillbaka med döden afgeck.»

I uppräknigen av de ofrälse förrättningsmännen vid upptecknandet av Gustaf IV Adolfs tillhörigheter den 13 oktober 1809 är den text, som förelegat Clason, korrumperad.² Journalavskriften ger här fullständiga upplysningar: de ofrälse stånden företrädde av biskop Mörner i Växjö, borgmästare Holm från samma stad och bonden Erland »Håkansson» (skall utan tvivel vara Jonsson³) från Bohuslän.

Clason har anmärkt, att fängelsejournalens bild av den fångne kungens person ej överensstämmer med den traditionella: i stället för den väntade oresonligheten och förvirringen möter man en viss godtrogen beskedlighet och ett efter omständigheterna mycket tåligt humör.⁴ Detta intryck befestes genom de nu publicerade avsnitten av journalen. Man hade ju kunnat vänta sig, att just de första veckorna av fängelsetiden skulle ha varit särskilt påfrestande för Gustaf IV Adolfs nervsystem, men i stället finner man, att han då tvärtom uppenbart varit vid bättre mod än senare. Journalen omtalar flera gånger, att han var på gott humör men nämner under denna tid inte ett enda lynnesutbrott. Detta är desto anmärkningsvärdare, som kungen redan från början framställde önskemål, som ej uppfylldes. Sålunda avstyrkte Silfversparre den 16 mars en begäran av honom att få promenera, antingen till fots, till häst eller i vagn.⁵ Över huvud taget ger journalen ett starkt intryck av att kungen för egen del med resignation fann sig i sitt öde och ej hyste några tankar på att söka återvinna sin ställning. Redan den 24 mars talade han med Silfversparre om en frivillig tronavsägelse. Tydligare än av själva journalen framgår detta av en rapport från Silfversparre till hertigen samma dag, vari översten sade sig ha talat med kungen i största förtroende, bl. a. om det som kunde väntas hända vid ständernas sammankomst,

¹ Se bl. a. Clason, Den kunglige fången på Gripsholm, s. 6, noten, och s. 144 f.

² Se Clason, a. a., s. III.

³ Se Hedervärda Bonde-ståndets protocoller vid riksdagen i Stockholm 1809—1810, 2 (1874), s. 536.

⁴ Clason, a. a., s. III.

⁵ Silfversparre till hertigen 16 mars 1809, Tosterupsaml. vol. 68.

och bad att nu genast få uppvakta hertigen personligen för att ge honom närmare upplysning om kungens »fattade böjelse», som Silfversparre i rådande läge fann vara »det enda lyckliga och försigtiga steg» som kunde tagas.¹ På morgonen den 26 mars reste Silfversparre också in till Stockholm för att framföra ett erbjudande från kungen att avsäga sig kronan på det villkoret att kronprins Gustaf blev kung.² Gustaf Adolfs syn på sitt eget öde kommer tydligast fram i hans i journalen återgivna samtal med överstelöjtnanten frih. Carl von Otter den 27 mars. Att den resignation som journalen här skildrar var äkta torde nämligen ej behöva betvivlas. Särskilt intressant är kungens uppgift, att han ej övertagit regeringen av böjelse utan endast av plikt känsla och att han redan kort före faderns död velat avsäga sig sin rätt till kronan men då hindrats därifrån av sin guvernör greve Gyldenstolpe.³

Som bekant lyckades Gustaf IV Adolf emellertid inte rätta sin sons rätt till kronan. Hertigen hänsköt ärendet till en hemlig konselj, bestående av Carl Axel Trolle-Wachtmeister, Axel von Fersen, H. H. von Essen, Wilhelm Mauritz Klingspor och Carl Johan Adlercreutz,⁴ och dess beslut blev ett annat än vad kungen — och förmodligen även hertigen — hoppats på. I sitt utlåtande, som förut endast varit känt genom ett kort andrahandsreferat⁵ men som in extenso återges i fängelsejournalen för den 1 april, framhöllo konseljledamöterna med anmärkningsvärd skärpa, att hertigens regeringsmakt endast var provisorisk, varför han ej hade rättighet att ta ställning till kungens avsägelse, som vore en sak mellan denne och ständerna. Kungen måste med andra ord invänta dessas sammankomst och fick dessförinnan, trots sin begäran härom, varken lämna riket eller sammanträffa med sin gemål. Det är först i detta sammanhang som journalen kan omtala någon irritation från monarkens sida.

Även i övrigt ge journalanteckningarna intressanta och delvis överraskande bidrag till Gustaf IV Adolfs alltjämt otillräckligt klarlagda karakteristik. Mest fäster man sig nog vid de utslag av skämt-

¹ Silfversparre till hertigen 24 mars 1809, Tosterupsaml. vol. 68.

² Jfr Clason, a. a., s. 9 och s. 140 f.

³ En antydan härom har kungen själv lämnat i en odad. avsägelseakt, förmodligen uppsatt 1804, tr. (efter en avskr.) i Schinkel-Bergman, Minnen ur Sveriges nyare historia, 4 (1854), s. 451 f. Bergman uppger, att det var N. v. Rosenstein som övertalade Gustaf Adolf att tillträda regeringen. — Jfr H. G. Trolle-Wachtmeister, Anteckningar och minnen, s. 170 f. och s. 187 (Elof Tegnér, Valda skrifter, 4, 1905); Jacob De la Gardie till Axel De la Gardie 30 maj 1809, De la Gardieska samlingen, vol. 332, LUB; B. Sjövall, Georg Adlersparre och tronfrågan 1809 (1917), s. 52, not 2.

⁴ Se hertigen till konungen 28 mars 1809, tr. Clason, a. a., s. 141 f.

⁵ Se Trolle-Wachtmeister, a. a., s. 165.

lynne och glättighet, som omtalas vid ett par tillfällen; de synas ju ej gå att förena med den gängse uppfattningen av kungens personlighet. Särskilt pregnant är väl hans spetsiga kommentar till de värmländska truppernas inmarsch i Stockholm: »jo, nu äro de friska nu!»; han anspelade därvid på den stora sjuklighet, som förut ofta hämmat deras aktivitet. Mindre oväntat är det, att kungens religiösa böjelser framträda även i detta avsnitt av journalen. Anmärkningsvärt är emellertid, att han visade intresse för katolska ceremonier och redan nu gav uttryck för en längtan att få se den heliga graven.

Stavningen här nedan är över lag originalets; en del inkonsekvenser ha dock justerats. Interpunktionen, bruket av stor begynnelsebokstav, vissa förkortningar och datumrubrikerna ha normaliserats.

Journal 1809.

Den 14 mars.

Kl. $\frac{1}{2}$ 2 til 2 om morgonen affördes Konungen ifrån Stockholms slott. Vården om dess person var anförtrodd generaladjutanten, hofmarskalken, öfversten och riddaren I. L. Silfversparre med följande til bevakning commenderade officerare nemligen:

öfverstelieutenanten och riddaren af kongl. svärdsordens stora kors baron Carl von Otter,

öfveradjutanten, öfverstelieutenanten och riddaren baron Gustaf von Otter,

hofjägmästaren Greiff,

majorerne Stjerngranat,

Böckman och

De la Grange,

capitainerne baron Lagerbjelke,

Akrell,

Lefrén,

Degen,

Engelbrechten och

baron Klinkowström,

lieutenanterne Rosenswärd,

Hohenhausen,

Hjerta,

Herkepé,

Arnell,

Gripenvaldt och

Trafvenfeldt.

Escorten utgjordes af 50 man lifregements cuirassierer. Inne i vagnen med Konungen åkte generaladjutanten, öfverstelieutenanten baron G. von Otter samt major De la Grange. På kuskstället satt hofjägmästaren

Greiff och bakpå vagnen 2ne officerare. De öfrige följde dels i vagnar och dels til häst.

Efter $2\frac{1}{4}$ timmas resa ankom Konungen til Drottningholm. Ett compagnie af 125 man lifregements grenadierer samt 2ne 6pundige canoner med service voro på eftermiddagen förut ankomne.

Konungen inqvarterades i sängkammaren 1 trappa up i slottet med utsigt å lilla borggården til kyrkan. Officerarne afdeltes til bevakning 4 i sender inne i dess rum. Generaladjutanten förblef stundom i rummet utanför Konungen tillika med de öfrige officerarne, hvilka hela denna natt vakade. Kl. omkring 5 efter intagit thé och rafraichissements gick Konungen til sängs.

Poster utsattes och nödige ordres utgafs.

Konungen blef til sängs til kl. 5 e. m. Ståthållaren baron Rålamb och hofmarskalken De Besche hade företräde hos honom. På e. m. var Konungen i yttre rummet under det at sängkamarfenstren kittades och mattor lades på golfvet.

Orderne för denna dag innehöllo ytterligare försigtighetsmått om bevakningen.

Denna afton har Konungen skrivvit et bref til Hennes Majjt Drottningen, hvilket afgeck med lifmedicus Weigel.

Major De la Grange, capitaine Degen och lieutenant Arnell inreste til Stockholm.

Konungen gick til sängs kl. $\frac{1}{2}$ 12.

Til sin enskilda betjening har Konungen kammartjenaren Biedewel och 2ne kammarhusarer.

Den 15 mars.

Konungen förblef i sin säng til kl. 11 f. m. Hofstallmästaren m. m. baron Rålamb hade företräde både för- och eftermiddagen. Lifmedicus Weigel ankom för at här qvarstadna. Eftermiddagen passerade Konungen en timma i yttre rummet, hvarefter Konungen skref bref til Hans Kongl. Höghet Hertigen som insändes med capitaine Lefrén. Med lifmedicus Weigel erhöil Konungen bref från Hennes Majjt Drottningen. Konungen med H. K. H. Hertigens tilstånd feck genomläsa den proclamation som den 13 mars bléf utgifven.

Til förstärkning af Konungens bevakning ankommo öfverstelieutenanten och riddaren G. Reutercrona, major Martin, ryttmästar Weidenhjem, lieutenanterne Jägersköld, baron Sjöblad, baron Jacob Cederström och fändricken baron Düben samt resten af lifregementets grenadierbattaillon 418 man med 12 officerare under major F. M. Eneskölds befäl.

Befälhafvaren på stället öfversten m. m. Silfversparre var illamående hela dagen.

Lieutenant Gripenväldt afgeck enligt generaladjutantens ordres til Stockholm och vidare til Åland.

Kl. $\frac{1}{2}$ 12 gick Konungen i säng.

Den 16 mars.

Capitaine Baron Klinkowström afgeck på morgonen enligt generaladjutantens ordres til Stockholm. Öfversten m. m. Silfversparre tilfrisknade. Majoren Böckman afgeck til annan tjenstgöring i Stockholm, lika-

ledes capitaine Akrell. Öfverstelieutenanten Carl von Otter permitterades til Stockholm f. m.

Kongl. Majjt var til sängs hela förmiddagen til kl. 11, då Hans Majjt skref bref til H. M. Drottningen, äfvensom til Enkedrottningen och H. K. H. Riksföreståndaren, som afsändes med lifmedicus Weigel, hvilken återkom om aftonen från Haga.

Konungen promenerade eftermiddagen uti yttre rummet ifrån kl. 5 til 7.

En förut obekant dörr och löntrappa til Konungens sängkammare upptäcktes och förestängdes. Generalmajoren m. m. Adlercreutz var här på eftermiddagen.

Konungen gick til sängs kl. $\frac{1}{2}$ 12.

Den 17 mars.

Konungen upsteg välmående kl. 1 e. m., vid hvilket tillfälle hofmarskalken De Besche, hofstallmästaren baron Rålamb och förste stallmästaren¹ grefve Stenbock särskilt hade företräde, dock alltid uti generaladjutantens närvaro.²

Konungen passerade 2ne timmar emellan 5 och 7 e. m. i yttre rummet.

Capitainerne Reutersköld och Lorichs ankommo til vagthållning. Öfverstelieutenanten baron Carl von Otter återkom kl. 6 e. m. från Stockholm, då öfverstelieutenanten baron Gustaf von Otter dit permitterades.

Konungen gick til sängs kl. $\frac{1}{2}$ 12.

Den 18 mars.

Konungen erhöll bref från H. M. Enkedrottningen kl. 10 f. m.

Öfversten m. m. Silfversparre afreste i en angelägenhet³ kl. 11 f. m. til Stockholm.

Konungen upsteg kl. $\frac{1}{3}$ 12 f. m.

Til vagthållning ankommo på e. m. capitaine och riddaren Bäck, ryttmästaren baron Boije samt lieutenanterne Blomstedt och Bruncrona.

Konungen promenerade nära 2ne timmar i yttre rummet om e. m.

Öfverstelieutenant Reutercrona permitterades til staden kl. $\frac{1}{2}$ 6 e. m. Derifrån återkom öfversten m. m. Silfversparre samt öfverstelieutenanten baron G. von Otter kl. 9 e. m.

Konungen gick til sängs kl. $\frac{1}{2}$ 12.

Den 19 mars.

Konungen upsteg efter en angenäm hvila kl. $\frac{1}{3}$ 11 f. m. Åt genast frukost och klädde sig i civil frack med förgylta drabantsknappar och svart sammetskrage samt gula skinnbyxor; afhörd derpå predikan, som hölts i yttre rummet af hofpredikanten prosten Ullgren.

Hofstallmästaren⁴ baron Rålamb som äfven bevistade gudstjensten hade derefter hos Konungen företräde.

¹ Ändrat av Silfversparre från »hofstallmästaren».

² De fem sista orden tillskrivna med en hopträngd stil, förmodligen Silfversparres.

³ Orden "i en angelägenhet" skrivna öfver raden med Silfversparres stil.

⁴ Ändrat från »Öfverhofstallmästaren».

Konungen feck del af nouvelen om Ålands intagande af ryssarne och deras tanka at marschera på Stockholm, hvilket ej syntes Konungen troligt.

Middagen intogs kl. $\frac{1}{4}$ öfver 2.

Konungen promenerade i yttre rummet efter vanligheten om eftermiddagen.

Till vagthållning ankommo ytterligare: majoren baron J. Lagerbjelke, ryttmästaren Adelborg, capitaine Rehnberg och lieutenant Maule.

Konungen begynte kl. $\frac{1}{2}$ 8 at sittande läsa i Bibeln. Och är detta första gången Konungen, utom matstunderne, sedan dess hitkomst varit sittande.

Konungen skref om afton både til H. M. Drottningen och H. M. Enkedrottningen, hvarefter Konungen geck i säng kl. $\frac{1}{4}$ til 12.

Den 20 mars.

Öfversten m. m. Silfversparre afreste til Stockholm kl. 8 f. m.

Konungen vaknade kl. $10\frac{1}{4}$ och tog caffè på sängen. Upsteg kl. 11 f. m. samt spisade middag kl. $\frac{1}{4}$ til 3 klädd i drabantuniform med grå skinnbyxor. Efter middagen promenerade Konungen emellan 5 och 7 i yttre rummet. Var för öfrigt vid godt humeur. Nouvelerne fortforo, at ryssarne varit synlige på Ålands haf, som för Konungen berättades.

Öfverste Silfversparre återkom kl. $\frac{1}{2}$ 9 e. m.

Soupéen serverades kl. $\frac{1}{2}$ til 10.

Konungen geck til sängs kl. 11.

Den 21 mars.

Konungen har förledne natt talt i sömnen, som syntes varit orolig. En stark smäll hördes af de vagthafvande i båda rummen, hvartil anledningen var obekant och flere särskilta gissningar derom upkommo.

Konungen vaknade kl. $\frac{1}{2}$ 8, tog caffè kl. $\frac{1}{2}$ 10, stod up kl. $\frac{1}{2}$ 12 och spisade middag efter vanligheten.

Öfveradjutanten baron Gustaf von Otter afreste til Stockholm. Öfverstelieutenanten Reutercrona och majoren Bergensträhle ankommo derifrån til tjenstgöring.

Konungen läste liggande i Bibeln $\frac{1}{2}$ timme på förmiddagen. Ifrån kl. 5 til nära 7 e. m. promenerade i yttre rummet.

Hofstallmästaren baron Rålamb hade företräde.

Tidningen at ryske generalen Koulneff med 6 esquadroner hussarer och något jägare varit vid Grisselhamn meddeltes Konungen.

Om aftonen afskiljde Konungen i närvaro af Öfversten m. m. Silfversparre, öfverstelieutenant Reutercrona och öfverstelieutenant baron Carl von Otter i anledning af H. K. H. Hertigens Riksföreståndarens genom Öfverste Silfversparre skedde tilsägelse, ifrån en dess röda portefeuille de papper som Konungen ansåg af någon nödvändighet at til Hertigen öfverlämna. Desse papper blefvo genast inlagde uti et convolut, som af Konungen sjelf förseglades och til öfverste Silfversparre aflämnades, för at näst påföljande dag Hertigen tilställas. Af de öfrige i samma portefeuille varande papper upbrändes en del, hvilka Konungen ansåg vara af ingen

consequence och några bref återställes i portfeuillen, som igenlästes och bortlades.

Konungen skref sedermera til Hertigen, hvilket bref öfverste Silfversparre emottog, hvarefter Konungen kl. nära 12 gick til sängs.

Den 22 mars.

Konungen förblef i sin säng til ungefär kl. $\frac{1}{2}$ til 2. Klagade sig at hafva något hufvudverk, hvilken dock snart uphörde, hvarefter han tycktes vara i tämelig lugn sinnesförfattning. Utkom i yttre rummet på vanlig tid; conversation varierade på reflectioner öfver någre nuvarande ryske generaler och, i anledning af Drottningholm, på särskilte kongl. lustslott i Europa. Då Konungen blef underrättad om westra arméens inmarche i Stockholm, frågade han om folket hurrat? Äfvensom huru de emottagit Hertigen? Om Hertiginnan och Prinsessan varit synlige vid det tilfället? Och om mycket allmoge varit inne i staden? Man har observerat, at Konungen under sin promenade i sit rum hvisslat något högt arian ur Richard Leijonhjerta: »O min konung! O min vän» etc. etc.

Öfverste Silfversparre reste på morgonen til staden och återkom kl. 9 på afton. Öfverstelieutenant baron Carl von Otter reste til Stockholm middagstiden.

Konungen emottog et bref från H. M. Enkedrottningen obstrutit och gick til sängs kl. $\frac{1}{2}$ 1.

Den 23 mars.

Konungen har sofvit, roligt hela natten, vaknade kl. $\frac{1}{2}$ til 10, frukosterade, hvarefter den vanliga läsningen i Bibeln företogs och upsteg först utur sängen kl. $\frac{1}{2}$ til 1 samt tycktes vara vid godt humeur.

På f. m. converserade Konungen om indifferentia ämnen, men då man sade honom, at de i går uti Stockholm inmarcherade troupper sågo friska och raska ut, svarade Konungen under småleende mine: »Jol nu äro de friska nu.»

Promenaden skedde i yttre rummet på e. m. som förut. Om aftonen kl. 7 efter inkomsten i inre rummet aftog Hans Majjt sjelf fälttecknet af dess trekantiga hatt, som Konungen inlade i et papper. Den blå och gula plumen aftogs äfven ifrån hatten och lades på en bureau, där den kvarlemnades; hvarefter den i papper inlagde cocarden af Konungen inlästes uti en i rummet varande vagnslåda.

Konungen framtog deruppå H. M. Drottningens, H. K. Höghet Kronprinsens och Prinsessan Sophias portraiter målade af Gillberg, dem Konungen med mycken nedlåtenhet visade för de vagthafvande officerarne, ryttmästaren baron Boije och lieutenant Ankarsvärd, samt begärte deras omdöme om likheten och arbetsmethodén.¹

Öfverstelieutenant Reutercrona var uti Stockholm på e. m.; derifrån återkommo om aftonen baronerne von Otter.

Konungen gick til sängs på vanlig tid kl. $\frac{1}{2}$ til 12.

¹ Gillbergs porträtt av drottningen är måhända identiskt med det, som finnes avbildat i Svenska folkets historia, V (1942), s. 317. De båda andra porträtten torde ej vara kända från annat håll; enligt benäget meddelande från Svenska Porträttarkivet finnas de ej förtecknade i dess samlingar.

Den 24 mars.

Konungen upsteg efter en rolig sömn kl. 6 på morgonen och klädde sig til den förut utsatte afresan från Drottningholm til Gripsholms kongl. lustslott, hvilken efter intagit café och dejeuner¹ företogs kl. $\frac{1}{2}$ til 8 f. m. sjövägen från Drottningholm, i följande ordning:

1:0. Hofjägmästaren Greiff, hvilken dagen förut gjort sig denna vägen och isarnes säkerhet bekant, uti en parskrinda såsom vägvisare.

2:0. Et hundrade man lifregements grenadierer med befäl, 5 man på hvarje parskrinda utom skjutsbonden.

3:0. Hofstallmästaren baron Rålamb såsom länets höfdinge, uti en parskrinda.

4:0. Konungen jemte öfversten m. m. Silfversparre uti en täckt släda.

5:0. 2ne öfveradjutanter uti en täcksläda.

6:0. En öfver- och en stabsadjutant uti en parskrinda.

7:0. 16 bevakande officerare, 2 och 2 i hvar skrinda.

8:0. Konungens lifmedicus Weigel och vid expeditionen tienstgörande auditeuren Wallin.

9:0. De öfrige til bevakning commenderade officerare, 2 och 2 i hvar skrinda.

10:0. Hofqvartermästaren Remi och Konungens kammartjenare Biedewel.

11:0. Konungens garderobe, equipage m. m. med en livréebetjent på hvarje skrinda.

12:0. Resten af grenadierbattaillon jemte befäl, bestående af 450 man, 5 på hvarje skrinda.

Resan fortgeck sjövägen til Björkö, dit ankomsten skedde kl. $\frac{1}{2}$ til 11 och hvarest Konungen i sin täcksläda² intog en arrangerad dejeuner. Den öfriga suiten jemte manskap och skjutsbönder erhöillo rafraichissements.

Efter gifne signaler med trompette, repeterade af bataillonstrumslagare, skedde afmarschen från Björkö kl. 11 och fortfor utan uppehåll hela sjövägen til Gripsholm, dit ankomsten inträffade kl. $\frac{1}{2}$ til 2 e. m.

Konungen, som under resan var vid godt humeur och hög-välmåga, intog genast, åtföljd af bevakande officerarne, sine anordnade rum i trappa up i slottet uti den så kallade kungsvåningen, til höger om tambouren, bestående af sängkammaren och conseillerummet, hvilket sedan var utsedt til sofrum, men som detsamma befants mycket kalt, blef med Konungens bifall, uppå öfverste Silfversparres proposition, stora sängkammaren härtil arrangerad, hvarefter dinée på vanligt sätt serverades och nödige ordres om bevakningen utgäfvos.

Efter middagen hade öfverste Silfversparre enskilt företräde hos Konungen, hvarvid, så väl som under resan, ganska viktiga ämnen förefallit, dem Konungen förtrodt öfversten Silfversparre, hvilken så i anledning deraf som äfven för at lämna rapport öm ankomsten til Gripsholm afsände kl. 6 e. m. en courier, lieutenant Trafvenfeldt, til Stockholm.

¹ Ändrat av Silfversparre från »gouté».

² Ändrat av Silfversparre från »vagn».

Med honom skref Konungen äfven til H. M. Drottningen och H. K. H. Riksföreståndaren.

Konungen syntes om aftonen vid godt humeur och tycktes vara nöjd med flyttningen. Sedan Konungen samtalat, uti indifferentia ämnen, såväl med de vagthafvande-officerarne som i synnerhet med hofstallmästaren baron Rålamb, hofmarskalken De Besche och öfverste Silfversparre, hvilke efter soupéen samfält hade företråde, gick Konungen til sängs på vanlig tid eller kl. $\frac{1}{2}$ til 12.

Den 25 mars.

Konungen upsteg efter en angenäm sömn, välmående, kl. 11, intog frukost och klädde sig til gudstjensten med gula skinnbyxor, drabantuniform och blåa bandet med stjerna, men utan armkläde. Predikan skedde kl. 12 af hofpredikanten prosten Helleday, hvilken Konungen afhöorde uti dess yttre rum.

Eftermiddagen var Konungen vid ovanligt godt humeur och afhöorde med nöje diverse lustiga berättelser, så af hofstallmästaren baron Rålamb och hofmarskalken De Besche (hvilka denne dag ännu voro kvar härstädes) som flere andre vagthafvande, hvilke samfält om aftonen voro uti Konungens inre rum, det Konungen nu lät ombyta til sofrum och passerade denna natt där, samt gick til hvila på vanlig tid.

Den 26 mars.

Konungen upvagtades kl. före 9 af öfverste Silfversparre, som meddelade honom bref ifrån H. M. Enkedrottningen, hitkomne med lieutenant Trafvenfeldt, hvilken på morgonstunden återkom från Stockholm.

Konungen sade sig vara välmående, men beklagade sig mycket öfver kölden den förflytna natten. Efter intagen frukost på sängen skref Konungen til [ej ifyllt] som afsändes med öfverste Silfversparre, hvilken enligt H. K. H. Hertigens befallning afreste til Stockholm kl. 9 f. m. Vid samma tid afreste äfven hofstallmästaren baron Rålamb, hofmarskalken De Besche och öfverstelieutenant Reutercrona.

Vid öfverste Silfversparres afresa emottog öfverstelieutenanten baron Carl von Otter befälet härstädes.

Konungen upsteg kl. 11 och klädde sig til gudstjensten uti dess vanliga drabantuniform men med grå skinnbyxor.

Predikan förrättades som gårdagen af prosten Helleday til Konungens särdeles upbyggelse. Straxt på e. m. läste Konungen uti Bibeln under gående fram och åter på golfvet. Derefter hade öfverstelieutenanten baron Carl von Otter samt hofjägmästaren Greiff hvardera enskilda företräden hos Konungen, under hvilka samtal särskilte ämnen afhandlades, i synnerhet de sednast passerade händelser, relativt til Konungens arrestering, den Hans Majjt, i anledning af erhållne uplysningar och flere dess yttranden, numera anser som en frälsning för dess person och som en skickelse af Försynen.

Konungens gröna taftssäng inflyttades uti inre rummet, hvarifrån en röd ståndssäng blef utflyttad. Konungen deciderade det inre rummet hädanefter til sin sängkammare.

Konungen gick til sängs kl. 11.

Den 27 mars.

Konungen har den förflutna natten haft god sömn, upsteg kl. $\frac{1}{2}$ 12. Sedan Hans Kongl. Majjt liggande läsit $\frac{1}{2}$ timma i Bibeln, åt frukost och klädde sig i dess vanliga drabantuniform, åt middag kl. 2 och promenerade efter vanligheten efter middagen fram och åter i dess inre rum, där hela dagen passerades. Öfverstelieutenanten baron Carl von Otter hade på e. m. enligt Konungens önskan et enskilt förtroligt företräde; då Konungen först frågade baron von Otter, om öfverste Silfversparre vid dess afresa til Stockholm om morgonen talte om det samtal han haft med Konungen, hvartil baron von Otter svarade Nej. Men sedan Konungen flere gånger alfvarsamt bedt baron von Otter vara uprigtig och tilstå sanningen, emedan Konungen sade sig kunna se på dess mine, at han kände det förtroende Konungen gifvit öfverste Silfversparre, tilstod baron von Otter sig känna at det handlade om Konungens afsägande af dess thron. Konungen förklarade det han aldeles intet vore missnöjd med dess kännedom deraf utan hade den nåden säga sig vara nöjd at förtroligt derom ytterligare få tala, hvarefter Konungen ingeck uti et långvarigt samtal rörande detta ämne och hvad som tildrog sig vid dess arrestering, samt dess tilämnade resa framdeles utur Sverige, förklarandes sig altid ganska nöjd med dess öde, hvilket Konungen altid med undergifvenhet ansåg såsom en Försynens skickelse. Anmärkningsvärdt är at Konungen flere gånger försäkrade sig vara ganska nöjd at få lämna styrelsen, den Konungen sade sig hafva emottagit såsom en skyldighet emot dess fädernesland men intet enligt dess böijelse. Detta sade Konungen at han flera gånger yttrat för några af de embetsmän, som omgifvit dess person, frågande baron von Otter, om han aldrig hört sådant, hvartil han svarade Nej; och til styrka för denna Konungens nu gjorda uprigtiga försäkran härom berättade Konungen, at han som kronprins nyss före dess salige Herr Faders Konung Gustaf den III:djes död skrifvit på en papperslapp något i det ämnet at han aldrig ville bestiga svenska thronen, hvilken skrifne papperslapp af en händelse kommit uti dess dåvarande gouverneurs grefve Gyldenstolpes händer, som derföre gjoft Konungen alfvarsamma föreställningar, hvilken til äfventyrs efter Konungens tanka ännu torde hafva den i behåld, såsom varande af en nog sällsam beskaffenhet. Vidare taltes i dessa ämnen mycket, och baron von Otter geck ut efter nära tvenne timmars samtal, då de på vagt varande tvenne officerare genast inträdde. Hofjägmästaren Greiff hade äfven et enskilt företräde, hvarunder Konungen med mycken noggranhet påminte och talte med honom om alla händelser vid dess arrestering. Konungen markerade mycken längtan efter öfverste Silfversparres återkomst ifrån Stockholm. Talade med de vagthafvande officerarne efter vanligheten i indifferentia ämnen, souperade kl. 9, läste i Bibeln och lade sig kl. 11.

Den 28 mars.

Konungen vaknade välmående efter god sömn kl. 10 och tög frukost på sängen, läste derefter i Bibeln liggande samt upsteg kl. 12. Klädde sig på vanligt sätt til middagen, som Konungen åt kl. 2, syntes på e. m. vid godt humeur och promenerade beständigt fram och åter i dess inre

rum under lågt hvisslande och smått sjungande af *Folksången*¹ samt Wisan *Uti Calmare stad där finnes ingen quast förrän lördagen etc. etc.* samt betygade för de vagthafvande sitt stora välbehag öfver musiquen til den förra. Skrattade som oftast utan känd anledning men under skarpa blickar på de vagthafvande, hvaraf lieutenant Sjöblad tog anledning och tillfrågade Konungen, om han påminte sig någonting roligt. Då Konungen under et fortfarande leende dertil svarade *nej* och tillade »*Men jag skrattar åt den där*», pekande på den andra vagthafvande officeren capitaine Fries som förundrad deröfver äfven instämde med Konungen uti et hjerteligt skratt, hvarefter Konungen återtog hvisslandet och promenerandet, hvilket näst läsningen i Bibeln samt mer och mindre conversation med de vagthafvande utgör Konungens enda occupation emellan matstunderne och sömnen. Öfverstelieutenanten baron C. von Otter hade som föregående dagen uppå Konungens begäran enskilt förtrede. Konungen passerade hela dagen uti inre rummet, souperade kl. 9 och gick til sängs kl. 11.

Den 31 mars [långfredag].

[— — — — — Konungen upsteg kl. $\frac{1}{2}$ 11 och klädde sig til predikan, som efter vanligheten hölls i yttre rummet.²] Konungen åt middag kl. 2, promenerade och läste i Bibeln efter middagen emellan det Hans Majjt converserade med de vagthafvande officerarne, hvarunder han ofta vände talämnet på konung Eric den XIVdes och Johan IIIIdjes arrestering samt yttrade sig mycket öfver den pragt och vackra ceremonie, hvarmed långfredagen firas i catholska länderne, och huru intressant det skulle vara at göra en resa til Christi graf för at, som Konungen sade, genom närvaro på detta ställe ännu mera finna den rätta och sanna öfvertygelsen om den christna religionens värde. Konungen souperade kl. 9 och gick til sängs kl. 11.

Den 1 april.

[— — — — — En courier ankom ifrån Stockholm med regeringens svar på de frågor, som af Konungen blifvit framstälde och til regeringen af öfverste Silfversparre framförde, angående förnämligast, 1:o at Konungen nu formeligen skulle få afsäga sig regeringen med det förbehåll, at Kronprinsen genast skulle til konung och thronföljare utropas, och 2:o at, sedan detta vore verkställt, så hemedla med utländska magter, at Kongl. Majjt finge säkerhet at vistas i Tyskland på hvad ställe honom för godt syntes med dess Drottning och de kongl. barnen utom Kronprinsen.³] Regeringens svar på dessa ämnen innehöll: »At sedan H. K. H. Riksföreståndaren i anseende til rikets allmänt bekanta vådeliga ställning varit nödsakad vidtaga de mått och steg som Hans Kongl. Höghets derom utfärdade proclamationer innehålla, synes deraf at H. K. H. Riksföreståndaren icke åtagit sig annan om-

¹ Säkerligen A. N. Edelcrantz' "Bevare Gud vår kung", som diktats 1805 efter engelsk förebild.

² Se Clason, a. a., s. 8 f.

³ Se Clason, a. a., s. 9.

vårdnad om riket och dess styrelse än som varit nödvändig för ärendernas gång til dess Riksen Ständer hinna sammankomma och derom samfält med Hans Kongl. Höghet öfverlägga. Den nu ifrågastälde afsägelsen af regeringen eller afhandling med utländska magter kan hvarken dit hänföras eller på något sätt tilkommer H. K. H. Riksföreståndaren at derom förordna eller ens at dervid handlägga. Det vore et ämne som icke emellan andre än Kongl. Maijt och Riksen Ständer kunde afhandlas. Jemte tilstyrkande at sådant måtte Hans Kongl. Maijt til svar lämnas, hemställes tillika om icke Hans Kongl. Höghet Riksföreståndaren ville försäkra Hans Maijt, at om Kongl. Maijt ville i detta ämne til Riksen Ständer afgifva sina tankar och sitt beslut samt det til Hans Kongl. Höghet öfverlämna, så skulle detsamma vid Riksen Ständers sammankomst genast blifva dem meddelat.

Hvad åter angeck Kongl. Maijts åstundan at få se hos sig Hennes Maijt Drottningen, så vore visserligen ingen som icke det tilstyrkte, om sådant kunde låta sig verkställas. Men då bibehållandet af det bevakningssätt om och kring Kongl. Maijts person som redan blifvit stadgadt och nödigt befunnit, icke kan förenas eller vara passande med Hennes Maijts Drottningens därvaro på längre eller kortare tid, dessutom en så kort tid återstode til Riksen Ständers sammankomst, som då om det ena och andra ägde at förordna, så ansågs denna begäran böra afstyrkas med underdånig hemställan, det Hans Kongl. Höghet Riksföreståndaren täcktes nådigt besörja, det så väl Hans Kongl. Maijt om Hennes M. Drottningens och de kongl. barnens som dessa¹ sednare om Hans Kongl. Maijts tilstånd tidt och ofta erhöit säkra underrättelser.»

Detta regeringens svar på ofvanstående Konungens andraganden meddelades Konungen af öfverste Silfversparre, som af denna anledning hade et enskilt företräde. Konungen marquerade genast efter underrättelsen härom dess missnöje öfver regeringens beslut i desse ämnen, dem Hans Maijt ej syntes vilja underkasta sig och sade sig icke kunna begripa, hvarföre han ej innan Riksdagen (för hvilken Konungen tycktes hysa mycken fruktan) godvilligt kunde få afsäga sig dess thron och derefter få afresa utur riket, sägandes tillika at aldeles icke kunna beqvåmas til at vid Riksdagen blifva underkastad Ständernes bedömande, såsom varande dem, för hvilka Hans Maijt synbart tilkännagaf dess misstroende och sade sig aldeles icke sjelf hafva sammankallat dem. — — —²

¹ I handskriften står *dessas*.

² Se vidare Clason, a. a., s. 9 ff.

Sekreteraren Olof Claesson († 1595) och hans »handlingar».

Av Ivan Svalenius.

Var och en som sysslat med 1500-talets svenska historia har mött Rasmus Ludvigssons krönika, och alltid blir man därvid klart medveten om vilket heterogent och svåröverskådligt men samtidigt betydelsefullt källmaterial man har framför sig. Man har mött krönikan inte endast i den flitige arkivmannens många egenhändiga krönikeutkast, extrakt och memorial utan också i nästan alla det senare 1500-talets och begynnande 1600-talets berättande källor, där dess notiser ofta lysa igenom. Men hur denna materialsamling tillkommit, vilket dess källvärde är, hur den använts i samtida eller senare historiska sammanställningar, det är frågor, på vilka man endast haft vaga svar att ge. Behovet av en klarare belysning härav framstår så mycket tydligare som slottsbranden 1697 vållat kännbara luckor i aktmaterialet och följaktligen givit de berättande källorna ökad betydelse. Det är därför med stort intresse man tar del av Hasse Petrinis »Källstudier till Erik XIV:s och nordiska sjuårskrigets historia» (1942), där med frejdigt mod och tacknämlig energi det synnerligen svårlösta Rasmus Ludvigsson-problemet upptages till behandling tillsammans med övriga historiografiska frågor, som uppställa sig kring de berättande källorna för 1500-talets mitt.

Förf. har upptagit till behandling materialet i hela dess vidd, således ej endast de svenska källorna utan även det danska traditions-materialet och kontinentala källskrifter. Arbetet avslöjar en vidsträckt kännedom om såväl tryckta som otryckta verk och akter, och handhavandet av det omfattande och svåröverskådliga svenska krönikematerialet förutsätter en beaktansvärd arkivkunskap. I det inledande kapitlet om anklagelseskriterierna mot Erik XIV får man en klar bild av hur brodern Johan, vars direkta medverkan i akternas utformning påvisas, anknyt till Gustav Vasas skrifter mot Kristian II, hur propagandan intensifieras och sätter in i takt med de gång efter annan uppträdande försöken att befria den fångne konungen ur hans fängelse och hur anklagelserna fullständigas och förändras

allt efter den politiska utvecklingen. Även om förf. icke lyckats att klart fastställa Rasmus Ludvigssons personliga medverkan i krönikearbetet och helt bringa ordning bland hans många krönikeutkast — en uppgift, som väl näppeligen är möjlig att utföra — så har han dock härvidlag presterat ett gott förarbete för kommande forskare. Än betydelsefullare är emellertid, att förf. kunnat fastställa ett flertal av de olika källkretsar, ur vilka krönikematerialet hämtats, såsom Clas Christeresson Horns rapporter om sjökriget, register över erövrade fartyg, slott och städer, över främmande legaters audienser och furstars besök, propagandaskrifter från såväl Eriks som Johans sida o. s. v. En väsentligt större möjlighet att bedöma Rasmus Ludvigsson-excerpternas källvärde föreligger nu genom Petrinis avhandling. Så är också fallet med Hogenskild Bielkes krönika, som i stor utsträckning bygger på skriftliga källor, mest Rasmus Ludvigssonbetonade krönikor, men som för partierna om Axtornaslaget och striderna mot Daniel Rantzau vintern 1567—58 företrädesvis bjuder personligt stoff och här närmast antar karaktären av försvarsskrift. Förträfflig är utredningen om Magnus Stigtomptensis så ofta utnyttjade krönika, som nu reduceras till ett utdrag av Hogenskild Bielkes arbete. Likaså har Daniel Hunds rimkrönika fått datering (1605), källförhållande och tendens utredda.

Här är emellertid icke meningen att lämna en egentlig anmälan.¹ Endast några kompletterande uppgifter skola ges i en detaljfråga med personhistoriskt intresse. I kapitel IV, där förf. behandlar krönikefragmentet i Fb14 (KB), som utförligt skildrar krigshändelserna från slutet av 1565 till sommaren 1566, framställes en intressant och uppslagsrik hypotes, som får belysa de sammanfattande krönikeverkens tillkomsthistoria. Det nämnda fragmentet står till sitt innehåll mycket nära Rasmus Ludvigsson och Tegel. Detta förhållande sammanställs med tvenne betygade fakta, dels att Tegel för sin krönika om Erik XIV använt sekreteraren Olof Claessons handlingar, som denne »dragit utav Rasmus Ludvigssons och Per Lyderssons handlingar», dels att Olof Claesson erhållit hertig Carls befallning att i det kungliga kansliet utskryva bl. a. vad Rasmus Ludvigsson noterat, särskilt vad rör krigssakerna i Gustav Vasas, Eriks och Johans regeringstid. Därav drar förf. den slutsatsen, att vi i fragmentet ha en rest av föreningslänken mellan Rasmus Ludvigsson och Tegel, d. v. s. av »Olof Claessons handlingar», en slutsats, som ges stöd av, ätt fragmentet skulle vara skrivet med Olof

¹ Sådana ha givits av E. Söderlund i *Historisk tidskrift* 1942 och J. Rosén i *Scandia* 1942.

Claessons hand. Förf. är böjd att utvidga slutsatserna därhän, att de fullständigare och mer avslutade Rasmus Ludvigssonska krönikerverken om Gustav Vasa »utgöra ett resultat av Olof Classons samman- skrivning av innehållet i Rasmus' samling för Gustav Vasas tid, möj- ligen även kompletterade genom Olof Classons egna forskningar» (s. 47 f., 51, 103). Något liknande anses gälla även för krönikan om Eriks regeringstid (s. 159).

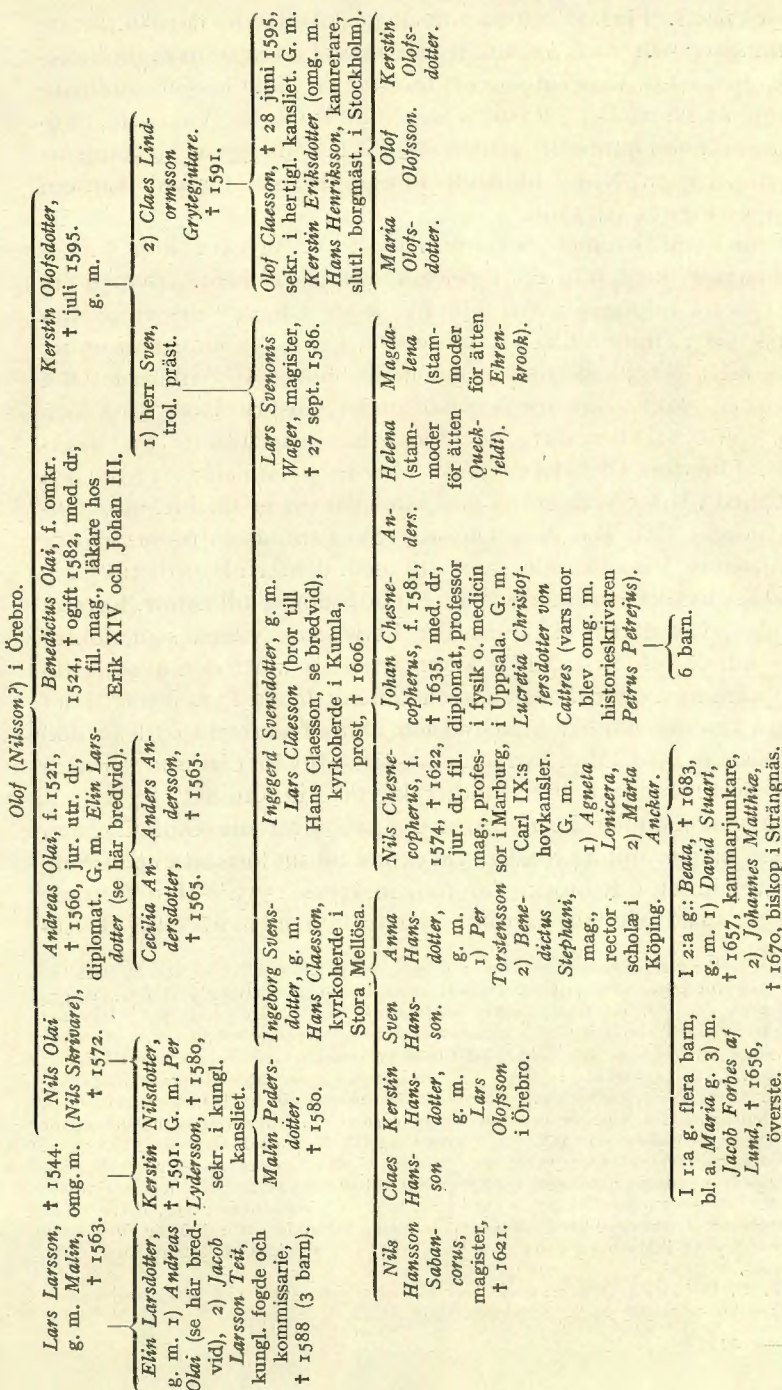
Denne »till namnet bekante men f. ö. mycket litet kände» *Olof Claesson* kom från ett förmöget och bildat hem. Genom sin fader, Claes Lindormsson Grytgjutare, ledde han sitt ursprung från borgerskapet i Örebro. Claes Lindormsson var under många år en av stadens mest betydande män. Genom sin moder åter tillhörde Olof Claesson en släkt, vars medlemmar under Gustav Vasa, Erik och Johan gjorde sig bemärkta bland riksstyrelsens främste (jfr släkt- tavlan). Christina Olofsdotter, änka efter en prästman herr Sven och omgift med Claes Grytgjutare, var nämligen syster till jur. utr. dok- torn Andreas Olai och Nils Olofsson Skrivare, båda framträdande män i Gustav Vasas kansli, samt till med. doktorn Benedictus Olai, Erik XIV:s livläkare och förtrogne. En brorsdotter till henne, Kerstin Nilsdotter, var därtill gift med Per Lydersson, vilken som doktor Bengts frände och Erik XIV:s kammartjänare stått den avsatte re- genten nära men efter försoning med konung Johan 1572 inträtt i det kungliga kansliet, där han kvarstod som anlitad sekreterare till sin död i början av år 1580. Man kan sålunda säga, att Olof Claesson var nära nog predestinerad att efter studier knytas till kansliet.¹

Efter skolstudier i sin hemstad Örebro förlade Olof Claesson liksom så många andra svenskar vid denna tid sin fortsatta utbildning till universitetet i Rostock, där han inskrevs 1575.² Han flyttade emellertid snart över till Leipzig. Här hade hans morbröder, dokto-

¹ Tor Berg, Johan Skytte, s. 276, not 59; Ebbe Kock, Till Benedictus Olais släktförbindelser (Personhist. Tidskr. 1920, s. 1 ff.); Gustav Löw, Några randanmärkingar till »Strängnäs stifts herdaminne», ibid. 1921, s. 54 ff. — Process- handlingar, växlade mellan Olof Claessons systerson Nicolaus Sabancorus och kam- reraren Hans Henriksson, gift med Olof Claessons änka, i arvsprocess efter Christina Olofsdotter. Liber causarum 13, RA. — Samma arvsprocess i Stockholms stads tänke- bok 1615. Stockholms stadsarkiv. — Nicolaus Sabancorus till Axel Oxenstierna, odat., RA. — Densamme till Nils Chesnecopherus, Jena 1606^{29/8}, Kanslitjänstemäns koncept och mottagna skrivelser, 11, RA. — Hertig Carl till Rasmus Ludvigsson, 1587.^{30/8}. Hertig Carls registratur 1587—1588, fol. 13, RA. — Per Lydersson till räntmästaren Hans Jönsson, konungens fältläger 1568^{28/2}. Skrivelser till kammaren och dess tjänste- män, KA. — Räntekammarböckerna 1572—80, KA. — Röda nummer 472, KA. — Nils Chesnecopherus' hyllningsdikter till Olof Claesson, bifogade ett tal inför filosofiska fakulteten, tryckt i Marburg 1594, KB (I. C o l l i j n, Sveriges bibliografi intill 1600, III, s. 196).

² P. O. Wilner, Förteckning över svenskar inskrivna vid tyska universitet under 1500-talets senare hälft, Samlaren 1904, s. 12.

Släkttavla.



¹ Släkttavlan är uppgjord av tidskriftens red. efter upplysningar i denna uppsats, i Ebbe Kock, Till Benedictus Olais släktförbindelser (Person-
hist. Tidskr. 1920, s. 1 f.), och i Tor Bergs art. i Sv. Biogr. Lex., 8 (1929), om släkten Chesnecopherus.

terna Anders och Bengt på sin tid studerat. Den förre hade varit nog förtänksam att hos tvenne borgare i staden på fördelaktiga villkor placera en stor summa pengar — förmodligen ett arv — med vars ränteavkastning han själv och efter honom brodern delvis finansierat sina omfattande studier. Under det nordiska sjuårskriget hade visserligen kurfursten av Sachsen lagt kvarstad på denna penningsumma, men genom hertig Carls ingripande hade beslaget upphävts, och nu hade doktor Bengt överlåtit rätten att uppbära räntan av denna stipendiefond åt sin systerson Laurentius Svenonis, Olof Claessons halvbror, vilken sedan 1571 studerade i Tyskland och mestadels vistades i Leipzig. Måhända har detta varit avgörande för Olof Claessons beslut att flytta över till Leipzig. I varje fall skall han ha stannat här i över 6 år och anlitat doktor Anders fond — inte endast räntan utan även en del av kapitalet — för sina studier. Sista resten av denna familjefond använde Nils Chesnecopherus, son till Olof Claessons halvsyster Ingegerd Svensdotter, under sitt sista år i Tyskland.¹

När Olof Claesson återvänt till Sverige är ej bekant. I räkenskaperna för hertig Carls kansli, dit hans verksamhet kom att bli förlagd, förekommer han första gången 1588.² Hans nyssnämnde halvbror Laurentius Svenonis med studienamnet Wager, som till skillnad från Olof Claesson förvärvat magistergraden och följande sin morbroder Anders' exempel bedrivit fleråriga studier inom den juridiska fakulteten, hade redan i sept. 1586 avgått med döden. Han hade sedan början av 1580-talet varit hertigens sekreterare, och att han därvid vunnit sin herres bevägenhet, framgår bl. a. av de vackra ord, som ägnades honom som eftermäle.³ Även doktor Bengt, som sist av de berömda bröderna gått ur tiden 1582, hade stått i ett gott förhållande till Carl.⁴ Olof Claessons karriär har säkerligen väsentligt underlättats av denna hertigens välvilliga inställning till hans släkt. Han kom också att inom kort intaga en framskjuten plats i det hertigliga kansliet, där han verkade som betrodd sekreterare till sin död den 28 juni 1595.⁵

I jämförelse med det kungliga kansliet i Stockholm, där ordningen under Johan III:s sista decennium var mer än vanligt otillfredsstäl-

¹ Akterna i Liber causarum 13.

² Hertig Carls rättekammare: Böcker och handlingar 1588—89, KA.

³ *Calendaria Caroli IX*, s. 50. Hertigen hade för övrigt understött honom redan under hans studier i Tyskland. Hertig Carls registratur 1574—75, fol. 92, RA. *Ibid.* 1581, fol. 62, 64; 1584, fol. 34.

⁴ Se t. ex. hertigens brev till doktor Bengt 1576 ¹⁵/₁₁, Hertig Carls registratur 1576—78, fol. 4.

⁵ Kanslitjänstemannen Lasse Christenssons almanacksanteckningar, tryckta i Nya svenska biblioteket (utg. av G j ö r w e l l), 2, s. 208.

lande och där t. ex. registreringen av utgående brev för dessa år nästan helt upphört, kunde förhållandena inom kansliet i Nyköping sägas vara goda. En av de uppgifter, som här föll på Olof Claessons lott, var vården och registreringen av de viktigare utgående handlingarna. Hertig Carls registratur för åren 1587—88, som innehåller de »förmåligaste och viktigaste handlingarna, som skriftligen äro utgångna av . . . hertig Carls kansli», har sålunda förts av Olof Claesson. Med en suck av lättnad, »laus deo uno et trino», kunde han avsluta det den 10 mars 1589. Även 1591 års brev och de första januaribreven för 1592 ha införts av Olof Claesson. Det sista han registrerat är daterat den 8 januari. Den 17 januari d. å. är datum på en hertiglig kansliordning, där bl. a. stadgas, att »registratur på de viktigaste och förmåligaste handlingar, som något kan frågas efter, skall Olof Claesson detta år hålla klara böcker oppå och göra besked före, när så behöves och därefter frågas kan».¹ Det är sålunda en uppgift, som Olof Claesson haft sig ålagd sedan flera år tillbaka, vilken här lagstadgas. Enda skillnaden mot den föregående tiden blev nu, att Olof Claesson i fortsättningen icke personligen skötte registreringsarbetet. Han beordrade i stället Carl Hansson Raab att fullfölja registreringen av 1592 års handlingar; denne hade via anställning som Olof Claessons personlige tjänare vunnit inträde i det hertigliga kansliet.

Det är tydligt, att det främst varit Olof Claesson, som haft vården om arkivet i Nyköping sig anförtrodd. Men han har också haft tillfälle att skaffa sig kännedom om det kungliga kansliets arkivmaterial. Från den 1 april till den 10 juli 1590 var han i Stockholm sysselsatt med att genomgå akter från Eriks och Johans regeringstid. Av en arkivförteckning över vad hertig Carls sekreterare lånat från arkivet i Stockholm samt återlämnat dit under år 1590 framgår, att Olof Claessons uppgift var att genomgå de handlingar, som rörde den dansk-svenska politiken, och att därvid taga avskrift av, »excopiere», de viktigaste.² Han har därför i samarbete med den erfarne kansli-tjänstemannen Sven Stensson sett igenom de befintliga svenska registraturen från och med 1561 samt handlingarna rörande den segslitna tvisten om tre kronor, varvid även granskades medeltidsbrevens sigill samt gamla mynt. De excerpter, som togos, och den kunskap Olof Claesson härigenom vann i den danska frågan, kommo också till användning. Efter att på hösten 1590 av hertigen ha sänts till Tyskland med främsta uppdrag att upplåna pengar för det nu åter upp-

¹ Petrini, s. 101.

² RA:s ämbetsarkiv: Arkivalielistor från kansliet äldre än 1618, RA.

blossande kriget mot Ryssland, från vilken beskickningsresa han efter välförrättat värv återkom i början av 1591, medförande bl. a. politiska underrättelser från kejsarhovet i Prag, från furstehoven i Nordtyskland och från den danska huvudstaden,¹ befann sig Olof Claesson på sommaren 1591 åter i Stockholm, där han tillsammans med Sven Stensson i arkivet förberedde de nu berämda svensk-danska gränsmötesförhandlingarna i Flabäck. Försedd med en stor mängd danska missiver till Gustav Vasa, vilka uttagits ur Rasmus Ludvigssons kammare, deltog han i mötet med särskilt uppdrag att avge muntlig berättelse inför hertigen över vad som förevarit. Ännu vid inventeringen 1594 över de hertigligena sekreterarnas ej återställda lån från arkivet befanns Olof Claesson ansvarig för en stor del av dessa handlingar.²

Vi ha därmed vunnit insikt om hur åtminstone en del av Olof Claessons samling tillkommit. Det har varit excerpter och avskrifter, som tagits i ett tydligt praktiskt syfte, nämligen att skaffa material för förhandlingar med danskarna.

Men Olof Claessons befattning med det kungliga kansliets aktmaterial var än mer omfattande. De högadliga herrarnas försök att grunda sina privilegieanspråk och sin allmänna statsrättsliga uppfattning på argument, hämtade även ur de svenska historiska källorna, hade bidragit till att göra Carl klart medveten om historieforskningens betydelse. Även dennes stora teoretiska intresse överhuvud verkade härvidlag stimulerande. »Efter oss synes av nöden vara», skrev han till konungen i jan. 1591, »att både främmande och inländske förnämlige handlingar, som skedde äre ifrå vår salige käre herr faders . . . död och intill denne tid, måtte bliva sökte tillsammans, på det att vad som nödigt vore, bliver i historierne ihågkommet och elljest have hos oss i åminnelse, därför är vår broderlige och kärilige begäran, att E. K. Maj:t ville låta befalla någon förtrogen som därom måtte beställa, och där E. K. Maj:t ville efterlåta, att vi ock kunna få have någon vår egen tjänare därhos, då såge vi det gärna.»³ Måhända tänkte han härvid främst på Olof Claesson. I varje fall hade denne vid sina besök i kansliet i Stockholm uppdrag att genomgå ett vidsträckt historiskt aktmaterial, vilket han å hertigens vägnar hos

¹ Hertig Carls registratur 1590 ff., passim, RA. Hertig Carls kammare: Räkningar med diverse personer 1586—95, KA.

² Hertig Carls räntekammare: Böcker och handlingar 1590—92, KA: S. U. Palme, Sverige och Danmark 1596—1611, s. 85, not 8. Arkivalieförteckning 1594²⁰⁾, uppgjord av den kunglige kanslitjänstemannen Per Rasmussons Brun (denne var icke i hertig Carls tjänst, som Petrin i; s. 104, anger). RA:s ämbetsarkiv: Arkivalielistor från kansliet äldre än 1618, RA.

³ Hertig Carls registratur 1591, fol. 1.

Rasmus Ludvigsson skulle utbedja sig rätt att taga del av. Han skulle uppsöka alla fördrag och arvföreningar från och med Gustav Vasas tid, alla recesser och förnämliga handlingar från gångna tider, han skulle utskriwa vad Rasmus Ludvigsson noterat om alla »res gestae», särskilt vad som rörde krigssakerna från och med faderns regeringstid, och han skulle taga reda på när och av vilka klostren och domkyrkorna i Sverige grundlagts och notera betydelsefulla händelser inom de olika stiftet. Slutligen skulle han framleta Torshälla stads privilegiebrev.¹ Om Olof Claesson verkligen utfört dessa omfattande uppgifter, veta vi inte, men hertigens memorial över vad han hade att genomgå ger dock en antydning om vad hans litterära kvarlåtenskap, hans »handlingar», kan ha innehållit. Säkert är, att även denna gång hans arbete till stor del hade ett aktuellt praktiskt syfte. Det gällde att — vid sidan av akter, som kunde belysa förhållandet till danskarna — skaffa utredningsmaterial och argument i den statsrättsliga striden med högadeln, varvid hans arbete främst torde ha bestått i samlande och avskrivning.

Osäkrare är det däremot, om Olof Claessons arbete också resulterat i en »sammanskrivning» av Rasmus Ludvigssons excerpter, i det sammanfattande krönikearbete, som Petrini antager. Tegel har några år efter Olof Claessons bortgång på hertigens befallning använt sin kollegas samlingar. I sitt förarbete till Gustav Vasa-krönikan omnämner han ett flertal krönikor, som där kommit till användning, t. ex. »Sparrens krönika», »Byggmästarens krönika», »R. L.» (= Rasmus Ludvigsson), »C. J.» (troligen = Carl Jönsson), »K. J.» m. fl. Han omtalar emellertid ingenstädes någon Olof Claessons krönika, vilket man absolut skulle ha väntat, om han haft tillgång till en sådan. Detta styrker ingalunda antagandet, att det funnits en sammanskrivning av innehållet i Rasmus' samling för Gustav Vasas tid, gjord av Olof Claesson.

Men ej heller för Erik XIV:stiden finnes något säkert bevis. Krönikefragmentet, som anses vara ett fragment ur en större sammanhängande krönika om sjuårskriget och skrivet med Olof Claessons egen hand, är intet sådant. Dess utförlighet med sina många detaljer passar icke in i den bild av Olof Claessons arkivarbete, som bevarade anteckningar ge. Det avgörande är dock, att det är ett misstag, att fragmentet företer Olof Claessons hand. En jämförelse med säkra prov på sekreterarens handstil visar detta tydligt. Fragmentet, som

¹ »Tenckezedel hwad som iag skall fordra vthaf Rasmus Ludwigsson opå min N. furstes wägne». Egenh. utskrift av Olof Claesson, odat. Kungl. arkiv: Hertig Carl av Södermanland, vol. 7, RA.

sannolikt icke är skrivet av en kanslihand, torde falla senare i tiden än 1590-talet. Vattenstämpeln återfinnes för övrigt icke i Briquets stora samling av dylika från 1500-talet. Att det är en avskrift av en i ämnet ej insatt person, därpå tyda de fel, som finnas, t. ex. när det heter »sanden i strömmen» i stället för »strandat i stormen».

Olof Claessons roll i det sammanfattande krönikearbetet är sålunda alltjämt en öppen fråga.



Gustaf Stridsberg,

f. den 5 juli 1877.

† den 3 nov. 1943.

Genom Gustaf Stridsbergs bortgång har den svenska biografiska forskningen mistat en av sina uppriktigaste och hängivnaste vänner. Därför skola också några minnesord ägnas honom i denna tidskrift. Detta gäller så mycket mer, som hans »personhistoriska» öde var ovanligt egendomligt och isolerat och redan därigenom är ägnat att väcka ett allmännare intresse.

Den, som skriver dessa rader, har ännu i livligt minne sitt första intryck av den egenartade mannen. En släkting hade inviterat mig, då en helt ung student på tillfälligt besök i huvudstaden, till en middag i februari 1913. Gästerna voro riksarkivarien Emil Hildebrand, sedermera envoyén Torvald Höjer, sedermera huvudredaktören för Nordisk Familjebok fil. dr Verner Söderberg samt Gustaf Stridsberg. Det var verkligen ingen tråkig eller ointressant tillställning, varken vid middagsbordet eller efteråt. Den eljest tystlåtna Emil Hildebrand uttalade sig i historiska spörsmål och de övriga deltog livligt i debatten. Höjers intelligenta profil och Söderbergs humoristiskt frodiga fysionomi voro en glädje att skåda. Småningom

kom man in på andra frågor än de historiska och den fjärde gästen steg plötsligt upp och gick fram och tillbaka på golvet under ingående analys av hävsdjupen i Stilla oceanen, därvid späckande sin framställning med en lång rad av fakta och siffror. Ett belåtet leende drog över församlingens ansikten, tydligen var man van vid dylikt från Stridsbergs sida. Men för ovana öron voro talarens kunskaper verkligen häpnadsväckande.

Sådan var Gustaf Stridsberg och, kan man tillägga, sådan kunde han alltid vara. Med en sällsynt bräcklig kropp — liten, kuttryggig och sned — och med lätt skelande ögon, var han i det yttre helt en vanlottad människa och kämpade därtill hela sitt liv mot sjukdom och svaghet. Men bakom denna kuriösa fasad levde hans starka själ och hans ståfasta vilja med sällsynt intensitet. Hans röst speglade blandningen i hans personlighet. Den var, även den, i sig själv svag och mild, men när den syrsattes av hans intresse och hans patos kunde den bli både bestämd och skarp, fångslande och nyanserad.

Det dröjde årtionden, innan jag kom Gustaf Stridsberg nära. Men sedan jag senhösten 1937 utgivit en doktorsavhandling, som var rikligt försedd med fotnoter och behandlade ett historiografiskt ämne — och därför högeligen tilltalade Stridsberg, som passionerat älskade både fotnoter och lärdomshistoria — skrev han och erbjöd en vänskap, som alltsedan bestod.

Det var många upptäckter att göra under en vänskaplig beröring med Gustaf Stridsberg. Självt hade jag på sin tid med intresse läst Carl Laurins essay om honom i »Människor» (1919), som livligt tecknar hans bild från flera aspekter, utan att dock göra honom full rättvisa. Men jag hade glömt skildringen av hans uppväxt och frågade i min oskuld, om han hört till Harald Hjärnes lärjungar. Stridsberg var hjärtligt road och sade: »Du måste inte veta, att jag inte ens tagit studenten.» Som gosse i årtal bunden vid sjukbädden, var den lille Gustaf mest undervisad av sin moder och sedan utbildad genom egen läsning, en självlärd i ordets egentliga mening. Hans konsumtionsförmåga beträffande böcker var absolut obegränsad och detta gällde arbeten av de mest skilda slag. Han var redan som ung djupt kunnig i maskinlära och navigationsteknik och älskade även segling i Stockholms skärgård, ehuru hans kroppskonstitution eljest förbjöd det mesta av turistliv och allt av sport. Hos gamle Ahlstrand i Vetenskapsakademiens bibliotek — den tiden akademien låg vid Drottninggatan — var han tidigt huskatt och färdades vida genom läsning av resebeskrivningar, liksom han i grund intresserade sig för de naturvetenskapliga huvudfrågorna. Men samtidigt och främst var Gus-

taf Stridsberg humanist i ordets alla bemärkelser. Denne lärde man, som Nils Ahnlund så riktigt sade i minnesorden vid hans kista i Storkyrkan den 10 november, tillhörde ingen lärd korporation men var icke desto mindre en av sin tids stora och märkliga svenska kulturpersonligheter.

I yttre hänseende föll hans gärning i huvudsak inom den svenska tidnings- och tidskriftpressens landamären. I ett yrke, vars miljö och arbetsomständigheter ofta obligatoriskt måste leda till ytlighet, ensidighet och bristande exakthet, representerade Gustaf Stridsberg motsatsen: djup och genomträngande granskning, otrolig mångsidighet samt minutiöst korrekt, på fakta grundad framställning. Naturen, som i mycket gjort honom så vanlottad i livet, hade givit honom två inre gudagåvor som kompensation: ett sällsynt skarpt och klart intellekt och ett häpnadsväckande minne. Stridsberg tillhörde på fädernet en gammal och känd kultursläkt. Men sitt minne hade han närmast i arv från mödernet, liksom sitt intresse för publicistisk verksamhet. Hans morfar, den kände historieforskaren och medarbetaren i gamla Biographiskt Lexicon fil. dr Jonas Gustaf Wahlström, hade, heter det, »det gräsligaste minne». Dottersonens utsvävningar på detta område verkade ibland nästan som ekvilibristiska konststycken. Själv var han så van därvid och fylld därav, att han lätt glömde auditoriets möjligheter att följa honom. »Som du minns, skrev Hjärne i en ledare i Allehanda den och den dagen 1899», sade han en gång, varvid svaranden stillsamt nödgades påpeka, att han vid det tillfället var 6 år.

I Svenska Dagbladets historia är Gustaf Stridsbergs namn outplånligt inristat och han var en av dem, som mest gjort denna tidning till den kulturbärare den blev. Hans artiklar lästes med intensivt intresse i alla bildade kretsar. Här är icke platsen att redogöra för, än mindre fälla omdöme om hans rent politiska gärning, som emellertid var av betydande mått. Endast en sak må framhållas: att hans åsikter framgingo ur en lågande kärlek till frihet och rätt. Han var ingen egentlig partimänniska, därtill var han alltför mångsidig, och han kunde uppskatta både länder, människor och åsikter av de mest skilda, stundom helt motsatta slag. Men det fanns värden, som han ansåg omistliga, och när de angrepos, hårdnade hans egen ståndpunkt till orubblighet. Han kände då inga hinder, ingen mänsko-fruktan, ingen tvekan och drev i samtal under argsint morrande gärna motsatserna till sin spets.

Men när han icke var vred, var Gustaf Stridsberg en den snällaste människa man kunde träffa, med mycken ömhet mot medmänniskor,

särskilt under deras svårigheter och lidanden. Och under sina ideliga och ändlösa strövtåg över kulturens marker och utmarker var han en glad och road jakthund, som strålade jagade sitt villebråd eller grävde fram sina fynd. Med aldrig sinande humor demonstrerade han »Curiosities of literature», för att tala med den äldre Disraeli. Redan tidigt var Stridsberg starkt anglosaxiskt orienterad, utan att därför vara ointresserad för t. ex. Tyskland eller Frankrike eller, än mindre kan man nästan säga, för främmande världsdelar. Han var ju t. ex. full av specialkunskaper om japanskt konsthantverk, Tibet och Dalai Lhama. Vad som här särskilt skall framhållas är emellertid hans intensiva intresse för svensk biografi, som tog sig uttryck också på förblivande sätt, som strax skall nämnas. Även denna inriktning var ett moderne arv, såsom framgår av vad som sagts om J. G. Wahlström ovan. Efter 1937 såg jag Stridsberg intensivt lyssnande i många miljöer: i Personhistoriska samfundet, Historiska föreningen och Historiska klubben, i Svenska läkaresällskapets medicinsk-historiska sektion och Lärdomshistoriska samfundet eller på Vetenskapsakademiens årshögtid samt ej minst vid årsmötena rörande Svenskt Biografiskt Lexikon, som han aldrig försummade. På föreningsammansträden gjorde han gärna inlägg i diskussionen, alltid intressanta, ofta beaktansvärda och uppslagsrika.

För den nationalinventering av de personliga insatserna i svensk historia, som Svenskt Biografiskt Lexikon är, intresserade han sig alldeles särskilt, redan på den tid då Bertil Boëthius ledde lexikonets utgivning. Stridsberg var stolt över sitt uppslag med de där tillkomna kronologiska registren i varje band och generalkronologien i bd 10 och detta med rätta. Även vetenskapligt tränade forskare glömma ofta, med vilken fördel dessa kunna användas. När lexikonet återupptogs efter långt avbrott, var Stridsberg en av de första, som i pressen framträdde för att jämna vägen för nationalverket. Mer än en gång återkom han i Svenska Dagbladet härtill. Men lexikonet har honom även i övrigt att tacka för mycket. Han önskade ofta i detalj följa arbetet. I telefonsamtal — som alltid började med ett svagt, men lätt identifierbart »Goda!» (utan angivande av namn) — meddelade han ej sällan uppgifter om arbeten, som kunde vara lämpliga att excerpera ur biografisk synpunkt, eller om personer, vilka lätt kunde förbises men borde medtagas i lexikonet. Frivilligt läste han alla korrektur på verket, varvid hans intresserade och uppmuntrande kommentarer lättade arbetets tyngd och svårigheter. Han intresserade sig även för utnyttjandet av otryckt material i enskild ägo. Bland de värdefulla arkivskatterna på det Klinckowströmska Staf-

sund rörde han sig som fisken i vattnet. Han trivdes i den historiskt starkmättade miljön, ambulerande mellan porträtt och konstskatter, böcker och handskrifter.

Icke minst var Gustaf Stridsberg en värdefull och berikande människa i det enskilda umgänget. Han var en idealisk gäst, lätt att sysselsätta, lysande konversator och full av små uppmärksamheter, som han på förhand tänkte ut och vilka, också genom sin ibland rörande ungarlsnaivitet, blevo värmande tillskott till samvaron. Vid middagsbordet var han ett stort och snällt barn, som med glada utrop hälsade inbärandet av sina livrätter och andaktsfullt drack sitt rödvin eller en av honom själv ibland medförd »Hof-Pomerantz». När natten och stillheten föllo på, kunde det vara en särskild, sällsam rikedom att få lyssna till hans ständiga ösande ur vetandets källor, till dess han, liten, bräcklig och svag, klädd i sin mörka rock och den obligatoriska höga västen, reste sig upp för att gå hem till ny läsning eller vila. Nu kommer han inté mer.

Den kortaste formeln för Gustaf Stridsbergs personlighet är själens herravälde över materien. Vid hans bår vittnades mycket om hans offentliga gärning, om hans djupa och starka svenskhet, om hans intresse och verksamhet för nu förtryckta eller från det ena eller andra hållet hotade nordiska brödrafolk, till vilka han räknade också esterna. Under många somrar före kriget gästade han Estland och vid hans kista nedlade en av landets forna rikspräsidenter en tack-samhets- och minneskrans. Men det talades även och med rätta där-om, att Gustaf Stridsberg ägde »vänskapens snillegåva» som få. Han var som människa ett stort original, högst olik de flesta. Som publicist adlade han sitt yrke — det blir svårt för andra att nå hans kvalitet. Han var tillika en forskare av vetenskapligt kynne och man kan sörja över, att han aldrig lagerkransades. Men hans minne behövde ej denna yttre symbol för att bestå. I den svenska kulturens historia under senoskarisk och nygustaviansk tid är Gustaf Stridsbergs namn förvisso inskrivet. Och mer än en begråter vid hans bortgång därjämte en ovanligt trofast, reservationslöst hängiven, varm och redlig vän, som av ingen kan ersättas.

Bengt Hildebrand.

Notiser.

Personhistoriska Samfundet sammanträdde till årsmöte i Kammararkivet måndagen den 22 mars 1943 kl. 17,15 under ordförandeskap av f. d. arkivrådet Joh. Ax. Almquist. På revisorernas förslag beviljades styrelsen full och tacksam ansvarsfrihet för tiden okt. 1941—jan. 1943. Ordföranden, arkivrådet Almquist, och skattmästaren, direktör Govert Indebetou, hade undanbett sig återval. Till medlemmar av styrelsen omvaldes överstekammarherren greve Adam Lewenhaupt, professor Sven Tunberg och docenten Bengt Hildebrand samt nyvaldes riksarkivarien Helge Almquist och civilingenjören Einar Lagrelius. Till ledamöter av redaktionsutskottet omvaldes stadsarkivarien professor Bertil Boëthius, överintendenten friherre Rudolf Cederström, f. d. postkontrollören Gustaf Elgenstierna och docenten Hildebrand samt nyvaldes, efter arkivrådet Almquist, som avsågt sig, riksarkivarien Almquist. Till revisorer omvaldes f. d. bankdirektören A. Dandenell och f. d. översten greve Casimir Lewenhaupt samt till revisorssuppleant fil. dr S. Ambrosiani. Styrelsen meddelade genom sekreteraren docent Hildebrand förslag till ändringar i stadgarna. Efter någon diskussion föredrogs det nya stadgeförslaget punktvis och antogs som vilande till nästa möte. Sekreteraren höll tack-sägelsetal till avgående ordföranden, arkivrådet Almquist, som tackade.

Samfundet sammanträdde till nytt möte i Gyldene Fredens Bellmansrum fredagen den 26 mars s. å. kl. 20. Till ordförande för aftonen valdes riksarkivarien H. Almquist, som föredrog det vilande stadgeförslaget paragrafvis, varvid alla paragraferna antogs i vilande skick utom § 5, i vilken på styrelsens förslag gjordes en ändring och ett tillägg. De sålunda antagna nya stadgarna avtryckas här nedan s. 143—144. Styrelsen kompletterades genom inval av avdelningschefen i K. Utrikesdepartementet fil. lic. Ragnar Kumlin samt amanuenserna fil. lic. Uno Willers, fil. lic. Åke Kromnow och fil. kand. Bertil Broomé. Till hedersledamöter valdes Samfundets förutvarande ordförande, f. d. arkivrådet Joh. Ax. Almquist, och Samfundets förutvarande skattmästare, direktör Govert Indebetou. Till korresponderande ledamöter valdes förutvarande sekreteraren i Genealogiska Samfundet i Finland kamrer Osmo Durchman, Helsingfors, och bibliotekarien vid Det Kongelige Bibliotek i Köpenhamn mag. art. Albert Fabritius. Styrelsen konstituerade sig med riksarkivarien Almquist som ordförande, civilingenjören Lagrelius som skattmästare och docenten Hildebrand som sekreterare och redaktör för Personhistorisk Tidskrift.

Amanuensen B. Broomé höll föredrag om »Riksrådet Nils Stiernsköld, en krigare- och ståthållartyp från Gustaf II Adolfs tid», varefter intogs gemensam supé.

Samfundet höll klubbmöte i Tre Remmares festvåning tisdagen den 15 juni s. å. kl. 20. Till korresponderande ledamot invaldes arkivarien i Rigsarkivet, Köpenhamn, dr. theol. Bjørn Kornerup. Docent Hilde-

brand höll föredrag om »Släktforskning» med referat av nya danska och tyska handböcker i ämnet jämte meddelande om under utarbetning varande ny svensk handbok. Efter diskussion intogs gemensam supé.

Utdrag ur revisionsberättelsen för tiden 7 okt. 1941—29 jan. 1943.

<i>Ingående behållning</i>	kr. 2,578: 94
<i>Inkomster:</i>	
Årsavgifter	kr. 3,180: 00
Tidskriftsförsäljning	» 611: 98
Räntor i bankräkningar	» 186: 50
Statsbidrag	» 1,100: 00
	<u>kr. 5,078: 48</u>
	Summa kronor 7,657: 42
<i>Utgifter:</i>	
Tryckning och illustrationskostnader för	
Personhist. tidskr. 1941—42, h. 1—3	kr. 3,281: 96
Distributions- och diverse kostnader . . .	» 328: 52
Arvodet	» 550: 00
	<u>kr. 4,160: 48</u>
<i>Utgående behållning</i>	kr. 3,496: 94
	Summa kronor 7,657: 42

Fråga.

I N. I. Löfgren, »Tjenstemän vid församlingarne och läroverken uti Kalmar stift» (s. 450), nämnes som källa för den bekante väckelsepredikanten Anders Elfving's biografi »styrmannen vid Kongl. Maj:ts flotta herr O. L. Norrmans i Karlskrona vackra och rika samlingar till denne (=Elfving) och andra utmärkta lärares monografier, med vilkas utgivande han framdeles ärnar fägna kristendomens vänner». Då det trots ivriga efterforskningar inte varit möjligt att konstatera, om dessa samlingar ännu finnas i behåll, utbeder sig undertecknad varje upplysning, t. ex. om familjen Norrmans vidare öden, som kan leda till samlingarnas eventuella återfinnande.

Bror Olsson
Förste bibliotekarie,
Sölveg. 8, Lund.

Stadgar för Personhistoriska Samfundet,

antagna den 26 mars 1943.

§ 1.

Samfundet, som stiftades den 25 mars 1876 under namn av Svenska Autografsällskapet, är en vetenskaplig förening och har till ändamål att väcka och underhålla intresset för svensk personhistoria, genealogi, heraldik, porträtt- och autograf-kunskap samt att undan glömska eller förstöring bevara föremål, uppgifter, teckningar m. m., som därmed äga sammanhang.

§ 2.

Sällskapet utgöres av hedersledamöter, korresponderande ledamöter samt de damer och herrar inom och utom Sverige, vilka efter behörig anmälan att vilja delta i Samfundets arbeten och bemödanden, därtill antagas.

§ 3.

För att bli ledamot av Samfundet fordras anmälan till dess sekreterare, vilken, därest icke särskilda skäl föranleda att styrelsen i sin helhet tillfrågas, antager vederbörande som ledamot och underrättar honom därom. Till hedersledamöter nämner Samfundet, på styrelsens förslag, personer, som gjort sig särskilt förtjänta om Samfundet eller dess syften. Till korresponderande ledamöter nämner Samfundet, på styrelsens förslag, utländska personer på samma grunder.

§ 4.

Mellan Samfundets sammanträden besörjas dess angelägenheter av en styrelse, bestående av minst fem, högst tio ledamöter, utsedda av Samfundet från ett ordinarie årsmöte till nästa. Styrelsen utser inom sig ordförande, skattmästare och sekreterare.

§ 5.

Sekreteraren vårdar Samfundets handlingar, protokoll och eventuella samlingar, sköter brevväxlingen, utfärdar kallelse till sammanträden, uppgör föredragningslistor, håller förteckningar över ledamöterna och besörjer i övrigt Samfundets angelägenheter, allt i enlighet med styrelsens allmänna direktiv.

§ 6.

Samfundet sammanträder till ordinarie årsmöte före april månads utgång, därest ej styrelsen annorlunda beslutar, å plats, som av styrelsen bestämmes och genom annons tillkännagives. Dessutom äger styrelsen att, då anledning därtill gives, utlysa extra sammanträden.

§ 7.

Ledamöterna erlägga årsavgift, som uttages vid utdelandet av varje ny tidskriftsårgångs första häfte, eller ständig avgift en gång för alla. Dessa avgifters belopp fastställas av Samfundet på allmänt sammanträde. Institutioner kunna emot årsavgiftens erläggande njuta ledamotsrätt. Medlen upptagas och redovisas av skattmästaren, vars redovisning skriftligen uppgöres och undergår granskning per kalenderår av tvenne av Samfundet utsedda revisorer, varefter redovisningen jämte revisorerernas utlåtande framläggas till granskning och godkännande inför Samfundet vid dess årsmöte.

§ 8.

Samfundet utgiver en tidskrift, kallad Personhistorisk Tidskrift, innehållande uppsatser, meddelanden, personlängder, porträtt, vapen- och sigillbilder, anmälningar m. m., som ligga inom området för Samfundets verksamhet. Utgivandet av tidskriften besörjes av ett särskilt redaktionsutskott av minst tre ledamöter, som på styrelsens förslag av Samfundet tillsättes. Ordföranden och sekreteraren, vilken senare tillika är redaktör för tidskriften, därest ej annorlunda bestämmes, skola vara medlemmar av redaktionsutskottet. Utskottet äger att, i mån av tillgångar, besluta om ersättning för lämnade bidrag till tidskriften. Sekreteraren erhåller årsarvode, som bestämmes av styrelsen.

§ 9.

Stadgarna kunna ändras endast efter av styrelsen avgivet yttrande och fordras för sådan ändring två tredjedels majoritet av avgivna röster vid två på varandra följande sammanträden med minst fjorton dagars mellanrum.

§ 10.

För upplösning av Samfundet fordras tre fjärdedels majoritet av avgivna röster vid två på varandra följande årsmöten. Sker upplösning beslutar Samfundet angående lagret av skrifter och Samfundets andra samlingar.

Följande av Samfundets skrifter utlämnas efter rekvisition hos sekreteraren (adress se nedan) till nedannämnda pris:

- Svenska Autografsällskapets tidskrift**, Del I, nr:is 3, 7—12, årg.
1879—1888 (h. 1, 2 o. 4—6 saknas), per nr: kr. 3:—.
- Svenska Autografsällskapets tidskrift**, Del II, nr:is 1—12, årg.
1889—1896 (340 sid.), lämnas fullständig till nedsatt pris av kr. 18:—.
- Personregister** till delarne I och II (44 sid.) kr. 6:—.
- Personhistorisk tidskrift:**
Årg. I (1898—1899) h. 3 o. 4 à kr. 3:75 (h. 1 o. 2 slutsålda).
› II (1900) h. 1 o. 2 à kr. 3:75 (h. 3 o. 4 slutsålda).
› III (1901, slutsåld).
› IV (1902) — årg. XXIV (1923) à kr. 15 per årg. utom årg. VIII (1906), som är slutsåld.
› XXV (1924) — XXX (1929) och årg. XXXII (1931) — XL (1939—40) à kr. 10:—; årg. XXXI (1930), h. 1—2 à kr. 20:—, h. 3—4 à kr. 5:—.

Skrifter och Handlingar, utg. genom Svenska Autografsällskapet:

- I. S:t Nikolai kyrkas i Stockholm vigselbok, 1. 1604—1650 och 2. 1651—1700 (182 sid.), utg. av F. U. Wrangel kr. 9:—.
- II. En adlig och furstlig hofpredikant under 1600-talets senare hälft, P. G. Öjer; utg. af Karl af Schmidt (82 sid.) kr. 4: 50.
- III. Släkten Aminoff (slutsåld).
- IV. Klosterfolket i Vadstena af C. Silfverstolpe (slutsåld).
- V. Svenska porträtt i samlingarna vid Uppsala universitet, förteckn. af N. Sjöberg (6+87 sid.) med 31 porträtt; ingår i årg. III o. IV.
- VI. Svenskarne under dannebrogen 1848—50, med tillägg (102+24 sid.), af B. Schöldström, med 97 porträtt (slutsåld).
- VII. Svensk genealogisk litteratur, förtecknad af J. A. Almquist (80 sid.) . kr. 6:—.
- VIII. Porträttsamlingarna å Edsberg och Hedensberg (23 sid. och 14 porträtt + 56 sid. och 3 porträtt); ingår i årg. VI h. 3—4 och årg. VII h. 4.

Skrifter, utg. av Personhistoriska Samfundet:

1. Köpings stads tjänstemän 1605—1905 af G. Elgenstierna (106 sid.); ingår i årg. VIII h. 3—4.
2. Kalmar regementes chefer 1623—1907 af F. Rudelius (160 sid. + 23 porträtt); ingår i årg. IX h. 3—4.
3. Register till Personh. Samfundets porträttsamlingar årg. I—III (1906—08); ingår i årg. XI h. 2—4 och XII h. 1—2; även separat kr. 6:—.
4. Personhistoriska anteckningar rörande Kristianstads magistrat och andra stadens tjänstemän under åren 1700—1800, af Karl Enghoff . . kr. 6:—.
5. V. Millqvist, Svenska Riksdagens Borgarstånd 1719—1866. Personhistoriska anteckningar; ingår i årg. XIII, h. 2—3, även separat . . . kr. 6:—.
6. Erik XIV:s almanacksanteckningar, hans dagböcker, ritningar och musiknoter i urval, utg. af C. M. Stenbock; ingår i årg. XIV h. 2—3.
7. Olof och Caroline Wijks porträttsamling. Beskrifven af Nils Sjöberg; ingår i årg. XV h. 4.
8. Grefve Reinhold von Rosens porträttsamling. Beskrifven af Nils Sjöberg; ingår i årg. XVI h. 1—2.
9. Namnlistor över officerskårerna vid svenska s. k. mánningssregementen till häst och stándsdragoner under stora nordiska kriget av V. Hamilton, C. H. Kreüger och E. Leijonhufvud; ingår i årg. XVIII h. 1—2.
10. Namnlistor över officerskårerna vid svenska s. k. mánningssregementen till fot under stora nordiska kriget av E. Leijonhufvud kr. 10:—.
- Dödslistor från och med år 1899 till och med år 1903 à kr. 3:—.
- Margareta Brahes svenska familjeporträtt i Hessen. Beskrivna av Georg W. Fleetwood kr. 10:—.

Medlemsavgiften i Personhistoriska Samfundet är kr. 10:— pr år + 50 öre för porto och uttages såsom postförskott för Personhistorisk Tidsskrift. Önskan om inträde anmäles till Samfundets sekreterare, Docenten Fil. Dr Bengt Hildebrand, Riksarkivet, Stockholm 2 (tjänstetel. 11 52 32). Bokhandelspris för löpande årgång är kr. 12: 50.

Samfundets ledamöter uppmanas att verka för ökning av Samfundets medlemsantal.

Stockholm 1943. Kungl. Boktr. P. A. Norstedt & Söner 430117